

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI
KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

140. évfolyam, 2. szám

2016

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő
MARI LÁSZLÓ

Szerkesztők
EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő), BOTTLIK ZSOLT,
HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

Szerkesztőbizottság
FÁBIÁN SZABOLCS, GYÓRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR,
STEVEN JOBBITT, KOZMA GÁBOR,
LÓCZY DÉNES, MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMÁR JUDIT

Tudományos Tanácsadó Testület
BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA, KOCSIS KÁROLY,
KOVÁCS ZOLTÁN, MEZŐSI GÁBOR,
PROBÁLD FERENC, [SOMOGYI SÁNDOR], VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba
sorolt folyóirat.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

MÉSZÁROS REZSŐ: Földrajz a nanotechnológia világában / Geography in the world of nanotechnology	97
NESZMÉLYI GYÖRGY IVÁN: Társadalmi és gazdasági kihívások Nigériában / Social and economic challenges in Nigeria	107
BARTOS-ELEKES ZSOMBOR: A hatalom névrajza – a névrajz hatalma / The toponym of power – the power of toponyms	124
BALIZS DÁNIEL: Mérhető asszimiláció? – Módszerek az etnikai hasonulás nyomkövetésére / Measurable assimilation? – Methods for tracing changing ethnic identification	135
ILLÉS TAMÁS: Unitáriusok a székelyföldi megyékben – vallásföldrajzi vizsgálat (1850–2011) / Unitarians in the counties of Szeklerland – an analysis within the geography of religions (1850-2011)	152
KINCSES BOGLÁRKA–NAGY GYULA: A szegedi partfal-rekonstrukció komplexitás és nyilvánosság szempontú vizsgálata / Analyzing complexity and publicity of the embankment reconstruction project in Szeged	168

FÖLDRAJZ A NANOTECHNOLÓGIA VILÁGÁBAN

MÉSZÁROS REZSŐ

GEOGRAPHY IN THE WORLD OF NANOTECHNOLOGY

Abstract

It is generally accepted that geography is an interdisciplinary science. This characteristic of geography – especially for human geography – provides an opportunity to look for geographical procedures and connections in the results of other sciences. It means a widespread opportunity as those scientific results might provide a basis for research that is already of global importance (or will be), and that has significant social and regional relevancies. The development of information and communication technologies exemplified this fact in the 20th century, with the digital revolution having a great effect on geography as well. The development of science and technology created modern nanotechnology which is often regarded as the industrial revolution of the 21st century. The social, economic, and regional implications of this new technology offer new research opportunities for geography. This study examines some of the elements and geographical expansion of nanotechnology.

Keywords: geography, human geography, nanotechnology, geographical expansion of nanotechnology

Bevezetés

Általánosan elfogadott az a nézet, hogy a geográfia számos vonatkozásban interdiszciplináris tudomány, következésképp a geográfusoknak aktív szerepük van az ilyen témájú projektek létrehozásában és sikeres megvalósításában, de a transz- és multidiszciplináris kutatásokban is szívesen látott közreműködők.

A földrajztudománynak ez a sajátossága – különösen a társadalomföldrajz számára – lehetőséget ad arra is, hogy *a földrajztudomány művelői a siker reményében keressék az összefüggéseket más tudományágak eredményeiben*. Meglepően széles körű a válogatási lehetőség, hiszen ehhez mindazok a tudományos eredmények szolgálhatnak alapul, amelyek már jelenleg is globális jelentőségűek vagy várhatóan azok lesznek a jövőben, és társadalmi, gazdasági, valamint térbeli vonatkozásaik, hatásuk kiemelkedő. Ilyen terület a leggyorsabban fejlődő ágazatok közé tartozó nanotechnológia is, amit egyre több országban a kiemelt stratégiai fontosságú területek közé soroltak. Ezért is hisznek olyan sokan a *nanotechnológiai forradalom* lehetőségeiben (CLUNAN, A.–RODINE-HARDY, K. 2014). Úgy vélem, hogy ez az új technológia új lehetőséget kínál a társadalomföldrajz számára is. Ez az írás kísérlet arra, hogy a nanotechnológia globális fejlődésének néhány sajátosságát, összefüggését földrajzi szempontból bemutassa. Elsősorban azt érdemes vizsgálni, hogy a nanotechnológia fejlődésével összefüggésben milyen térbeli elmozdulások, folyamatok (ország-rangsorok) figyelhetők meg.

Előzmények

CASTELLS, M. (2006) egy beszélgetésben kifejtette, hogy „Az igazán nagy kérdés az, hogy miként tarthatja kézben a társadalom és a közigazgatás a tudományos felfedezéseket az egyéni kreativitás és a kutatói szabadság korlátozása nélkül. Ebből a szempont-

ból a mai társadalmak sem kulturálisan, sem intézményesen nincsenek még felkészülve a tudományban várható rendkívül nagy ugrásra. A társadalom ingadozik a bürokratikus reakciók és a piac ösztönzése, a babonás félelem és a technokrata hurráoptimizmus között” (i. m. 59. o.). CASTELLS véleménye tulajdonképpen a nanotechnológia fejlődéstörténetére, gazdasági és társadalmi fontosságára is illik.

Amikor 1974-ben TANIGUCHI, N. nanotechnológiának nevezett el egy szubmikrométeres toleranciával történő anyagmegmunkálást, valószínűleg nem gondolt arra, hogy ezzel a névadással bevonul a történelembe. (Mint ahogy WILLIAM GIBSON sem gondolta 1984-ben, hogy egy új tér-névadással – cyberspace, kibertér – korszakot alkot.)

A nanotudomány és ráépülő nanotechnológia története korábbra nyúlik vissza. A nagy változást, az áttörést RICHARD O. FEYNMAN Nobel-díjas fizikus 1959. december 29-én tartott előadása jelentette, aki a jövőről beszélt, arról a nem is olyan távoli jövőről, ami nagy távlatokat és dimenziókat nyit. FEYNMAN ugyanis egyszerű számítással bemutatta, nincs elvi akadálya annak, hogy a csaknem 30 ezer oldalas Encyclopedia Britannica ráírható egy gombostű fejére. Csak néhány atomnyi nagyságú betűket kell használni, és ezeknek a betűknek az írására és olvasására technológiát kell kifejleszteni. Ezt követően publikációk, találmányok, fejlesztések sora bizonyította a tudományos világ növekvő érdeklődését.

A nanotechnológia kialakulásának útja szorosan összefüggött a mikroelektronika fejlődésével és korlátaival. Ismert, hogy a mikroelektronika az elmúlt több mint fél évszázadban szárnyalt. Ennek egyik lényeges eleme a miniatürizálás lehetősége volt. A 2000-es évek körül azonban világossá vált, hogy ha folytatódik a miniatürizálás, akkor ez egy ponton már átlép a mikronok és a szubmikronok világából a nano-tartományba. Egy méretszint alatt ugyanis a tranzisztor már nem tranzisztorként működik. Ezen az új alapon épült, épülhetett fel a nanotechnológia (CSURGAY Á. 2006), ami tehát az atomok és a molekulák világában működik. A nanotechnológiai eljárásokkal egyre inkább lehetővé válik az atomok és a molekulák egyre összetettebb manipulálásának lehetősége, az atomokból és molekulákból „alulról felfelé” történő építkezés.

A nanotechnológia fogalmát sokféleképpen közelítették meg. Természetesen abban egyetértés van, hogy a végtermékek jellemzően az 1–100 nanométer közötti mérettartományban helyezkednek el (egy nanométer a milliméter milliommód része). ROCO, M. (2001) szerint a nanotechnológia új technológiai szemlélet, amely másképpen közelít az általunk alkotott anyagi világ felépítéséhez. A Klaszterfejlesztési és Marketing Stratégia (2009) idézte a „Credit Suisse First Boston” befektetői bankcsoport (2003. május) véleményét, amely szerint a forradalmian új nanotechnológia elsöpörheti a jelenlegi üzleti modelleket és újrendezheti a gazdaság szektorait. Az Amerikai Nemzeti Nanotechnológiai Kezdeményezés (2000) úgy fogalmazott, hogy a nanotechnológia az 1 és 100 nanométer közötti dimenzióban levő dolgok megértését és irányítását jelenti, és ebben a tartományban az egyedi jelenségek újító alkalmazásokat tesznek lehetővé (CLUNAN, A.–RODINE-HARDY, K. 2014).

Manapság már kevesen vitatják, hogy a nanotechnológiai eljárásokkal előállított termékekre, beavatkozásokra szükség van és gyorsan növekvő szükség lesz. Egyre több ágazat vezet be a nanotechnológiát, és tünteti fel termékskáláján, hogy ezt a modern technológiát alkalmazta. Valamennyi ágazat és minden termék felsorolása reménytelen vállalkozás lenne, hiszen az alkalmazási területek napról napra bővülnek. Érdemes azonban néhány területet kiemelni, ahol különösen sikeresen alkalmazzák a nanotechnológiát, aminek közvetlen vagy közvetett társadalmi hatása is van: biotechnológia, gyógyászati eszközök, orvostudomány, gyógyszerkutatás, gyógyszeripar, vegyipar, energiagazdálkodás (fénycsövek, napelemek), a teljes agrárvertikum, tiszta ivóvíz-ellátás, anyagtudomány, felületkezelés (öntisztuló felületek), gépjárműipar, információs és kommunikációs technológia,

levegőtisztítás, környezetgazdálkodás, talajvédelem, kozmetikai ipar, űrkutatás, hadiipar és katonai védelem. Ebből a vázlatos, korántsem teljes felsorolásból is érzékelhető talán, hogy a nanotechnológia egyre inkább a magas színvonalú termékek előállításának nélkülözhetetlen feltételévé válik.

Tények, összefüggések és földrajzi dimenziók

Az 1990-es évek elején-közepén számos országban megkezdődött a nanotechnológia egyetemi oktatásának bevezetése, a laboratóriumi hálózatok kiépítése, sőt a fejlett országokban az ipari alkalmazások előkészítése, bevezetése.

Az Amerikai Egyesült Államokban 2000-ben Nemzeti Nanotechnológiai Kezdeményezés címmel nagy ívű nanotechnológiai kutatási és fejlesztési programot indítottak el, gyorsan emelkedő támogatással (2001, 2003). Ehhez sok ország csatlakozott, mások külön programot készítettek. Számos ország (pl. Japán) már az 1990-es években kormányzati szinten foglalkozott a nanotechnológiával, de csak az amerikai Kezdeményezés hatására döntötte el, hogy ez az egyik fő kutatási és alkalmazási prioritás lesz. Dél-Korea tízéves állami finanszírozású programmal kezdte el a nanotechnológia fejlesztését, s Tajvan ugyanígy döntött hat éves időtartamra. Kína ugyancsak egyre több erőforrást fordított a nanotechnológia fejlesztésére. Érdekes, hogy Oroszország kezdettől fogva (a szovjet időszakban is) bizonyos területeken felismerte a nanotechnológia jelentőségét és nagy erőfeszítéseket tett a fejlesztésére. A világ sok más országa infrastrukturális, tudományos-technikai, gazdasági, társadalmi fejlettsége, beállítottsága okán egyre nagyobb figyelemmel fordult a nanotechnológia felé. De már a kezdetben is előre látható volt, hogy a gyors „technikai forradalmi” hatás többnyire csak akkor érhető el, ha már létezik egy jó színvonalú kiindulási alap, ami bizonyos gazdasági fejlettséget és társadalmi igény szintet feltételez (CLUNAN, A. – RODINE-HARDY, K. 2014). Később azonban ez a tétel a nanotechnológia széles körű katonai, hadászati alkalmazásai következtében „módosult”.

Európa esete e tekintetben nagyon sajátos. Az 1990-es évek közepe óta számos ország rendelkezett nanotechnológiai programmal, de néhány országban nem voltak konkrét nanotechnológiai kezdeményezések. A fejlesztések általában más – főként anyagtudományi – programok keretében valósultak meg. Pedig az európai nanotudomány az 1990-es évek második felében megelőzte az Amerikai Egyesült Államokat és Japánt (1997 és 1999 között az EU részesedése a nanotudományi publikációkból 32% volt, míg az Egyesült Államoké 24, Japáné pedig 12%). Figyelmeztető volt viszont, hogy a szabadalmak arányát tekintve fordított volt a helyzet. Ráadásul csak a hatodik (FP6) keretprogram határozta meg a nanotechnológiát, mint az egyik fő prioritást (Egy európai nanotechnológiai stratégia felé, 2004).

2000 és 2012 között közel félszáz ország követte az Amerikai Egyesült Államokat, vagy létrehozta saját nanotechnológiai kezdeményezését (*l. táblázat*).

A nanotechnológiai programok diffúziója, mint látható, valójában nagyon gyorsan valósult meg. De hogy miért ezen az időskálán és miért ebben a földrajzi dimenzióban alakult így, arra vonatkozóan sokféle, többnyire szubjektív magyarázat létezik. Általános az a vélemény, hogy a kezdeti időszakban csekély összefüggés volt a nanotechnológiai kutatás és fejlesztésbe történő kormányzati befektetések mértéke és az új nemzeti nanotechnológiai program elfogadásának vagy átvételének időzítése között. Miközben érthető, hogy miért készített nemzeti nanotechnológiai kezdeményezést az Amerikai Egyesült Államok és Svédország 2000-ben, Japán 2001-ben, az már korántsem nyilvánvaló, hogy olyan különböző, lényegében kis országok, mint Szingapúr, Írország, Észtország vagy Románia miért alkalmazták országukra az amerikai nanotechnológiai program fő elveit már 2001-ben. Az

A nemzeti nanotechnológiai kezdeményezések terjedése, 2000–2012
Diffusion of national nanotechnology initiatives 2000–2012

Év	Ország
2000	USA, Svédország
2001	Dél-Korea, Szingapúr, Románia, Mexikó, Japán, Izrael, Írország, India, Észtország, Kína
2002	Tajvan, Dél-Afrika, Norvégia, Örményország
2003	Belorusz, Pakisztán, Irán, Thaiföld
2004	Spanyolország, Hollandia, Moldova, Brazília, Ausztria
2005	Lettország, Franciaország, Európai Unió, Csehország, Argentína
2006	Szlovénia, Lengyelország, Malajzia, Németország, Finnország, Horvátország
2007	Oroszország, Kirgizisztán, Magyarország, Kazahsztán
2008	Üzbegisztán, Svájc, Sri Lanka
2009	Ukrajna
2010	Venezuela, Szerbia, Litvánia, Ausztrália
2012	Irak

Forrás/Source: CLUNAN, A.–RODINE-HARDY, K. (2014)

is nehezen magyarázható, hogy Örményország, Belorusz és Pakisztán miért olyan korán (2002, 2003-ban) fogadott el nanotechnológiai programot, míg Németország 2006-ig, az Európai Unió keretprogram elfogadásáig várt ezzel. Vannak olyan országok, amelyek úgy fogták fel a nanotechnológiát, mint a biztonság, a politikai hatalom és a presztízs egyik fő kérdését. Brazília, Oroszország és India viszont a globális piac felé irányuló stratégiai üzenetként értelmezték a nanotechnológiát. Kína a nanotechnológiával elsősorban mindig is saját gazdasági növekedési lehetőségeit tartotta szem előtt, mert tervgazdálkodást folytat. Németország viszont a minimumra csökkentette a nanotechnológia katonai felhasználását és inkább a kereskedelmi lehetőségeket kereste, hiszen mindig is hatalmas piaca volt a német nanotechnológiai fejlesztéseknek. Sok ország van, ahol nem kifejezetten fontos a nanotechnológia, aminek persze számos objektív oka lehet. Erre a sokszínűségre talán az lehet a magyarázat, hogy a nanotechnológiával kapcsolatos nagy ígéretek eltorzították a térbeli folyamatokat, mert a különböző nemzetközi szervezetek (többek között az ENSZ is) biztatták a kis és kevésbé fejlett államokat is a nanotechnológia alkalmazására, ami nagyon megzavarta ezeket az országokat. A nanotechnológiai forradalom hatalmas kihívás volt a növekedésre és a fejlődésre. Ezek a nem „szabályos” diffúziós minták pedig a magyarázatok lehetnek arra, hogy az egyes országok a nanotechnológiai programokat rendkívül eltérő módon használták fel és ezzel is jelezték, hogy a nanotechnológiát más-ként értelmezik (CLUNAN, A.–RODINE-HARDY, K. 2014).

Más volt, de lényegében kapcsolódott az előbbiekhöz SZALAVETZ A. (2006) megközelítése. Arról írt, hogy a Fortune 500 Magazin szerint a nagy transznacionális cégek jelentős része már korán felismerte a nanotechnológia jelentőségét és együttműködött a nanotechnológiai kutatólaboratóriumokkal vagy szponzorálta a kutatásokat. A *Lux Research Inc.* felmérése azt mutatta, hogy 2005-ben 148 globális cégnek volt valamilyen nanotechnológiai kezdeményezése. SZALAVETZ A. utal arra is, hogy a nanotudomány a technológiává válás folyamatában is előrehalad. 2005-ben 32 milliárd dollár értékű feldolgozóipari termékben volt nanotechnológiai fejlesztés. Ez az érték a 2004-es értéknek több mint a kétszerese, ami már iparszerű reprodukciót feltételez.

Vagyis a nanotechnológia szétterjedése első szakaszának végén már látható volt az erős együttműködési hajlandóság a tőke, a multinacionális cégek és az új technológia között. Az effajta kapcsolatrendszer – amelynek horizontális és vertikális bonyolultsága folyamatosan változik – megerősíti a ma már aligha vitatató tényt, hogy a nanotechnológia alkalmazása a versenyképesség egyik lényeges szempontja, minőségi paramétere, mércéje.

A nanotechnológiában *két index határozza meg egy ország versenyképességi státuszát: az egyik a nanotechnológiai tevékenység szintje, a másik pedig a technológiai fejlődés ereje* (BURNS, R. 2007; HWANG, D. 2010). Az előbbi azt fejezi ki, hogy milyen erőforrások és képességek szükségesek egy ország innovációs technológiájának életben tartásához. Az utóbbi index rámutat azokra a lehetőségekre, amelyekkel a nanotechnológiára alapozva egy ország fejlesztheti a gazdaságát. A technológiai tevékenység szintjének a paramétere igen széles értelműek. Ezek között vannak például a nanotechnológiai célkitűzések a lokális szinttől az országos szintig, a nanotechnológiai központok minél szélesebb körű kiépítése, a kockázati tőke, a kormányzati és magánbefektetések, a nanotechnológiával kapcsolatos tudományos publikációk, szabadalmak és találmányok, a csak nanotechnológiával foglalkozó cégek száma (MILANOVIC, V. – BUCALINA, A. 2013).

Ezek az alapvető elvek alapján két időszakra (2007 és 2010) készültek tanulmányok, modellkísérletek, amelyeknek zömmel a Lux Research Inch. adott otthont. A kutatások arra irányultak, hogy a nanotechnológiai tevékenység szintjének és a technikai fejlődés erejének összefüggésrendszere hogyan alakult a nanotechnológiában érintett országokban és egymáshoz viszonyítva az országok között. A két legismertebb kutatás (BURNS, R. 2007; HWANG, D. 2010), eredményei, sajnos, többnyire védettek, de vizuálisan, illetve feldolgozott formában hozzáférhetőek voltak.

A nanotechnológiában érdekelt országok versenyképes helyzetének elemzése során MILANOVIC, V. és BUCALINA, A. (2013), (főként BURNS, R. [2007] és HWANG, D. [2010] eredményei alapján) megállapították, hogy 2005-ben az Amerikai Egyesült Államok, Japán, Németország és Dél-Korea volt vezető versenyképes helyzetben. E tekintetben a négy ország közül magasan kiemelkedett az Amerikai Egyesült Államok, de meglepő, hogy a technológiai fejlődés ereje nagyobb volt Japánban, Németországban és Dél-Koreában. A nanotechnológiai tevékenység szintje tekintetében viszont sokkal nagyobb az előnye az Egyesült Államoknak. Más országok közül valóban versenyképes csak a külön csoportot alkotó Nagy-Britannia és Franciaország. A következő országcsoportha három igen érdekes kis ország tartozik: Izrael, Tajvan és Szingapúr. Ezeket szűk piaci kereslettel szokás jellemezni. Tulajdonképpen versenyképes helyzetűek. Szingapúrnak rendkívül előnyös a technológiai fejlődés ereje, Tajvanban és Izraelben pedig a nanotechnológiai tevékenység szintje jó. Összességében a legelőnyösebb helyzete Tajvannak volt 2005-ben. A negyedik, egyszerűen a legnagyobb országcsoporthat Kína, India, Kanada, Ausztrália és Oroszország alkotta. Kína a nanotechnológiai tevékenység viszonylag magas szintjével tűnt ki, míg Oroszország, Kanada és Ausztrália a technológiai fejlődésben tettek szert némi előnyre. 2009-ben 2005-höz viszonyítva lényeges változások történtek. Igaz, 2009-ben 19 országot vizsgáltak (HWANG, D. 2010). Az Amerikai Egyesült Államok nanotechnológiai tevékenysége maradt a legmagasabb értéken, de a technológiai fejlődés ereje romlott, így átkerült abba a csoportba, amiben Nagy-Britannia, Franciaország is volt, majd 2009-ben csatlakozott hozzájuk Kína. Az Amerikai Egyesült Államok előnye azonban még mindig óriási volt. A vezető csoportban is történt változás: Tajvan felzárkózott a vezető országokhoz, Japánhoz, Németországhoz és Dél-Koreához. Sajátosan alakult a szűk piaci kereslettel rendelkezők versenyképességének a helyzete. A csoport Svájcjal és Svédországgal bővült. Ezek technológiai fejlődése jó volt, ezért viszonylag egyszerű volt számukra a kedvező pozíció kialakítása. A legnagyobb létszámú országcsoporthat is történtek változások, új

országok léptek be: Olaszország, Hollandia és Brazília. Hollandiának és Olaszországnak előnyös indulási helyzete volt, amit ki is használtak. Brazília viszont rossz helyzetben volt, azonban figyelembe kell venni, hogy vezető szerepet töltött be Latin-Amerika nanotechnológiai kutatásaiban, és ez a szerep, azóta is változatlanul nagy. 2009-ben a csoportban kétségkívül Oroszország érte el a legjobb eredményt 2005-höz viszonyítva.

2010 után a nanotechnológiai világhelyzetet és az országok közötti sorrend alakulását más megközelítésben is érdemes vizsgálni és bemutatni. *A nanotechnológia fejlődési ütemét gyakorlatilag követte a nanotechnológiai szabadalmak, találmányok számának, illetve az ilyen témájú tudományos publikációk számának növekedése.*

A szabadalmak, találmányok regisztrálására, minősítésére szervezetek létesültek, közöttük a két legnagyobb az Amerikai Egyesült Államok Szabadalmi és Védjegy Hivatala (USPTO) és az Európai Védjegy Hivatal (EPO). Megemlíthető még a Japán Szabadalmi Szervezet (JPO), de ez kisebb, főként regionális jelentőségű.

Az USPTO-hoz 2013-ban 31 353 nanotechnológiai szabadalmi bejelentés érkezett, ami 14,6%-os növekedés a 2012-es eredményhez képest. A StatNano összeállítás a 10 tételt tartalmaz (2. táblázat); a nanotechnológiában vezető országok sorrendjében érdekes területi jellegzetességek figyelhetők meg.

Az Amerikai Egyesült Államok nyomasztó túlsúlya nagyon kifejező, a többi kilenc ország a nanotechnológiai szabadalmak terén alig több mint a felét teljesítette. Észrevehető, hogy Németország megbontotta az USA után általában következő távol-keleti hármast. A tíz ország között még mindig öt európai ország volt 2013-ban, és ez igen biztató a jövőre nézve. Kína viszont ott van az első 10-ben; az öt európai országnak négy ázsiai a konkurensé.

2. táblázat – Table 2

Nanotechnológiai szabadalmak az USPTO-ban 2013-ban
Nanotechnology patents in USPTO in 2013

Ország	Szabadalmak száma
USA	12205
Japán	3182
Dél-Korea	943
Németország	886
Tajvan	649
Franciaország	561
Kína	420
Hollandia	397
Nagy-Britannia	266
Svájc	265

Forrás/Source: StatNano, 2014. 02. 02.

Az Európai Szabadalmi Hivatal (EPO), annak ellenére, hogy európai szervezet, nemcsak európai országok nanotechnológiai szabadalmait regisztrálja. Kétségtelen azonban, hogy 2013-ban az első tíz ország között csak három volt nem európai: Amerikai Egyesült Államok, Japán és Dél-Korea (3. táblázat). Viszont itt is az első az USA, de jóval kisebb szabadalomszámmal (1591), mint az USPTO-nál. A 2013-as EPO 10-es lista

országösszetétele némileg hasonlít az USPTO 10-es listához, de a sorrendet illetően már nem. Az EPO 10-es listában hét európai ország szerepel, ami tulajdonképpen természetes is.

3. táblázat – Table 3

Nanotechnológiai szabadalmak az EPO-ban 2013-ban
Nanotechnology patents in EPO in 2013

Ország	Szabadalmak száma
USA	1591
Németország	775
Japán	637
Franciaország	379
Svájc	219
Hollandia	182
Nagy-Britannia	151
Dél-Korea	135
Belgium	72
Olaszország	70

Forrás/Source: StatNano, 2014. 02. 08.

A másik fontos tényező a nanotudomány témakörében megjelent tudományos publikációk száma. A geográfia számára pedig publikációk területi megoszlásának vizsgálata különösen érdekes, mert a nanotechnológia szellemi kapacitásának „területi termelékenységi szintjéről” ad egyfajta képet (4. táblázat).

4. táblázat – Table 4

A nanotudományban a legtöbb tanulmányt készítő 20 ország 2014-ben
Top 20 countries in production of nanoscience in 2014

Ország	Nanotech cikk	Ország	Nanotech cikk
Kína	38146	Olaszország	3456
USA	20437	Tajvan	3139
India	8678	Oroszország	3060
Dél-Korea	7572	Ausztrália	2859
Németország	7192	Kanada	2691
Japán	6745	Szingapúr	2130
Irán	5026	Brazília	1882
Franciaország	4836	Lengyelország	1747
Nagy-Britannia	3978	Szaúd-Arábia	1601
Spanyolország	3642	Svájc	1545

Forrás/Source: StatNano 2015 01. 04.

Kína első helye rendkívül figyelemre méltó. Elgondolkodtató, hogy Kínában csaknem kétszer annyi tanulmányt készítettek a nanotudomány művelői 2014-ben, mint az Amerikai Egyesült Államokban. Általánosabb vonatkozásban ez összefügg Kína világgazdasági pozíciójával, de törekvéseivel is. India „dobogós” helye tulajdonképpen nem meglepő: más tények is igazolják, hogy India fejlődése, súlya a tudományos kutatás néhány ágazatában igen magas színvonalú. Ehhez társult a nanotudomány és a nanotechnológia, amely kiemelt stratégiai ágazat lett Indiában. A nanotechnológiát stratégiai ágazattá nyilvánították néhány más feltörekvő országban: Iránban, Brazíliában, Oroszországban, Szaúd-Arábiában, Szingapúrban.

A 4. táblázatban szereplő 20 ország közül nyolc európai, ez azt jelenti, annak ellenére, hogy bővült az országlista, Európa jó színvonalon, versenyben van. De vajon a jövőben, a nanotechnológiai szakmai területeken mi lesz a helye Európának? Fontos kérdés az is, hogy mely európai országok esnek ki a világversenyből? A választ nem lehet leszűkíteni csak a nanotechnológiára fordított kutatási, fejlesztési összegekre vagy szélesebb értelemben a gazdasági erőforrásokkal való ellátottságra, hanem ez esetben is felmerül az európai országok (zömmel az Európai Unió) jelenlegi, de főként a jövőbeni versenyképességének problémaköre.

A verseny – legyen az emberek, intézmények, városok, technológiák, tudományágak között vagy éppen a piacokért – lényegében az ember, illetve kisebb, nagyobb csoportjának veleszületett tulajdonsága. Az utóbbi évtizedekben a versenyképesség fogalma vívott ki magának egyre nagyobb teret a követelményrendszerben. A Világgazdasági Fórum 1979 óta rendszeresen közzéteszi Jelentését, amelyben meghatározza a Globális Versenyképességi Index-et (GCI) is. 2004 óta ez alapján rangsorolják a világ országait. A Jelentés nem tér ki külön a nanotechnológiára, de mivel egy ország versenyképességének egyik tényezője, az összefüggés nyilvánvaló (5. táblázat). A 2013–2014. évi Jelentés (SCHWAB, K. – SALAI-I-MARTIN, X. 2013) sok információt szolgáltat a társadalomföldrajz számára is, mert alapos ország- és térségelemzést ad, még ha olykor más megközelítésből is, mint ahogy mi „megszoktuk”.

5. táblázat – Table 5

Globális versenyképességi index (GCI), 2013–2014
Global competitiveness index, 2013–2014

Rangsor	Ország	GCI-érték	Rangsor	Ország	GCI-érték
1. (1.)	Svájc	5,67	11. (15.)	Norvégia	5,33
2. (2.)	Szingapúr	5,61	12. (13.)	Tajvan	5,29
3. (3.)	Finnország	5,54	13. (11.)	Katar	5,24
4. (6.)	Németország	5,51	14. (14.)	Kanada	5,20
5. (7.)	USA	5,48	15. (12.)	Dánia	5,18
6. (4.)	Svédország	5,48	16. (16.)	Ausztria	5,15
7. (9.)	Hong Kong	5,47	17. (17.)	Belgium	5,13
8. (5.)	Hollandia	5,42	18. (23.)	Új-Zéland	5,11
9. (10.)	Japán	5,40	19. (24.)	Egyesült Arab Emírségek	5,11
10. (8.)	Nagy-Britannia	5,37	20. (18.)	Szaúd-Arábia	5,10

A zárójelben levő szám az illető országnak az előző évi rangsorban elfoglalt helyét mutatja.
Forrás/Source: SCHWAB, K. – SALAI-I-MARTIN, X. 2013.

A versenyképességi index szerint 2013–2014-ben az első 20 között tíz – a nanotechnológiában is élenjáró – európai ország szerepelt. Ebben nincs semmi meglepetés, inkább az összefüggés erősebb. A nanotechnológiai tevékenységi szint területi megoszlása nagyon hasonlít a versenyképességi index szerinti 20-as listához, csupán Hong Kong, Katar és az Egyesült Arab Emírségek nem tartoznak ide, úgy is mondhatnánk, hogy „kilógnak a sorból”, bár ezeken a helyeken is van nanotechnológiai fejlesztés és jelentős a felhasználás.

Összefoglalás

Nem kétséges, hogy a nanotudomány és a nanotechnológia a világ leggyorsabban fejlődő ágazatai közé tartozik. Az sem tagadható, hogy a nanotechnológia a világgazdaság egyik fontos stratégiai területévé vált. Már a 21. század első évtizedében egyre több országban felismerték ennek jelentőségét, és a nanotechnológiát kiemelt stratégiai ágazattá minősítették. Aligha tagadható, hogy rendkívül gyors ütemben és váratlan fordulatokkal halad előre a tudomány és a technika, technológia, mégis biztosan állítható, hogy *a nanotechnológia lehet a 21. század ipari forradalmainak egyike* (KNELL, M. 2011).

A bemutatott tények és adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a nanotechnológiában földrajzilag is értelmezhető összefüggések vannak, ezáltal ezek az információk a földrajz, a társadalomföldrajz számára új megközelítést tesznek lehetővé a fejlett és a feltörekvő országok, illetve régiók jelenkori gazdasági és társadalmi fejlődésének megértéséhez.

A nanotechnológia vezető hatalma vitán felül az Amerikai Egyesült Államok, de ha Kanadát is oda soroljuk, ahol jó színvonalú a nanotudomány és a nanotechnológia, akkor megállapítható, hogy e tekintetben a vezető térség az anglo-amerikai régió. Utánuk következnek az európai, illetve az ázsiai, délkelet-ázsiai térség nevezetes országai. Ezt a helyzetet, állapotot jónak is lehetne minősíteni – mint a táblázatok adatai igazolták, jelentős számú európai ország szerepel az „élbolyban” –, de ha a világ fejlődési dinamizmusát vesszük figyelembe, akkor – minden bizonnyal – az ázsiai térség e tekintetben (is) meg fogja előzni Európát, Egyes – ide vonatkozó – számítások szerint már meg is előzte. Ennek nem kellene így lennie (másfél-két évtizeddel ezelőtt nem is volt így). Feltűnő, de nem meglepő, hogy a dél-amerikai és az afrikai országok (néhány kivételtől eltekintve) lemaradtak a nanotechnológia fejlődésében, hasonlóképpen a nem említett ázsiai országok is. Ezekben az országokban a nanotechnológiai kutatás általában egyetemekhez vagy kutatóintézetekhez kapcsolódik. Magyarországon például a klaszter-szerveződés sikeres megoldás lett, 2008-ban alakult meg az első anyagtudományi és nanotechnológiai klaszter nyolc intézmény részvételével (Klaszterfejlesztési és marketingstratégia..., 2009). A nanotechnológiai fejlesztések rendkívül költségesek, de a nanotechnológia szükségszerűen összekapcsolódik egy széles körű, más ágazatú, általános gazdasági és technikai, társadalmi fejlődéssel és igénnyel is.

A nanotechnológiai termékek felhasználása egyre gyakoribb a világ legkülönbözőbb helyein, egy márkás arckrém, új, jobb autó, vagy akár egy új gyógyszer, mobiltelefon, modern tv-készülék stb. formájában. A termékek köre, választéka folyamatosan bővül, így a nanotechnológiai termékek földrajzi térképe hamarosan globálissá válhat.

MÉSZÁROS REZSÓ
SZTE Gazdaság és Társadalomföldrajzi Tanszék, Szeged
mrezso@geo.u-szeged.hu

IRODALOM

- BURNS, R. R. 2007: International nanotechnology initiatives: measuring progress. – Előadás (március 29.), internet.
- CASTELLS, M. 2006: A tudás világa. – Napvilág Kiadó, Budapest. 158 p.
- CLUNAN, A.–RODINE-HARDY, K. 2014: Nanotechnology in a globalized world. – Northeastern University, USA. 92 p.
- CSURGAY Á. 2006: Nanotechnika, tudomány, természet. – Magyar Szemle, 1–2. pp. 88–98.
- Egy európai nanotechnológiai stratégia felé. – Európai Közösségek Bizottsága. A Bizottság Közleménye, 2004: Brüsszel, május 12. 29 p.
- FEYNMAN, R. 1959: There's Plenty of Room at the Bottom. American Physical Society. Előadás, december 29.
- HWANG, D. 2010: Ranking the nations on nanotech. Lux Research August. – In: ROCO, M.: Nanotechnology Research Directions For Societal Needs In 2020. WWCS. Előadás (december 1.), internet.
- Klaszterfejlesztési és marketingstratégia a 2009–2013 időszakra. – Magyar Anyagtudományi és Nanotechnológiai Klaszter, 2009. Miskolc.
- KNELL, M. 2011: Nanotechnology and the Sixth Technological Revolution. – In: CAZZENS, S. E.–WETMORE, J. M. (eds): Nanotechnology and the Challenges of Equity, Equality and Development. Springer.
- MILANOVIC, V.–BUCALINA, A. 2013: Position of the countries in nanotechnology and global competitiveness. – Management Journal for Theory and Practice Management, 68. pp. 69–79.
- ROCO, M. 2001: International strategy for nanotechnology research and development. – Strategy for Nanotechnology. Kluwer Academic Publ. Vol. 3. 5–6. pp. 353–360.
- SCHWAB, K.–SALA-I-MARTIN, X. 2013: The global competitiveness report, 2013–2014. – World Economic Forum, Genf. 551 p.
- StatNano 2014: Top countries in field of nanotechnology patent in 2013. – 02. 02. internet.
- StatNano 2014: Ranked countries by EPO nanotechnology patents, 2013. – 02. 08. internet.
- StatNano 2015: Top 20 countries in production of nanoscience in 2014. – 01. 04. internet.
- SZALAVETZ A. 2006: Új Kondratyev-ciklus a láthatáron. A nanotechnológia gazdasági hatásai. – MTA Világ-gazdasági Kutatóintézet, Budapest, július. 7 p.
- TANIGUCHI, N. 1974: „On the Basis Concept of Nano-Technology of ”. Proc. Conf. Prod. Eng.Tokio, Part II. – Japan. Society Precision Engineering. pp. 18–23.

TÁRSADALMI ÉS GAZDASÁGI KIHÍVÁSOK NIGÉRIÁBAN

NESZMÉLYI GYÖRGY IVÁN

SOCIAL AND ECONOMIC CHALLENGES IN NIGERIA

Abstract

Beyond providing a comprehensive introduction to the most populous country in Africa, this paper attempts to provide insight into the challenges and problems that Nigeria currently faces. In addition to the rapid growth of the population, one main challenge is the exploitation and export of the rich crude oil resources that has been providing Nigeria with “easy cash” in recent decades. An additional problem is that the agricultural holdings in Nigeria are small and scattered, and farming is carried out with simple tools and techniques. Modern and large-scale farms are not common, while the manufacturing industry is also lagging. The new leadership and the economic decision makers of the country have already recognized the need to re-structure the economy, and to focus on the development of the food and agricultural sector, as well as manufacturing. All these are of key importance in order to alleviate frictions and tensions among the various ethnic and religious groups of Nigeria, and to further develop their peaceful and long-standing co-existence in the country. The paper also discusses the efforts made by the former and incumbent Nigerian leadership to find appropriate answers to the existing challenges. A brief overview from a European perspective concludes this analysis based on secondary and partial primary research.

Keywords: Nigeria, Economic reform, Agriculture, Manufacturing, Social security

Bevezetés – Nigériáról dióhéjban

Nigéria a Guineai-öböl partján, Kamerun és Benin, valamint Niger és Csád között, a 14° és a 4° északi szélesség, valamint 3° és 15° keleti hosszúság között helyezkedik el. Területe 923 ezer km², amelyen a jelenlegi közigazgatási rendszere alapján 36 szövetségi tagállam, valamint Abuja szövetségi főváros területe (FCT) osztozik. Legmagasabb pontja a kameruni határon lévő Chappal Waddi, tengerszint feletti magassága 2419 m. Az ország – hivatalos nevén Nigériai Szövetségi Köztársaság – mind gazdasági, mind demográfiai szempontból Afrika egyik legjelentősebb állama.

Nigéria, földrajzi helyzetéből adódóan trópusi éghajlattal rendelkezik, mindkét (esős és száraz) évszak folyamán aránylag magas hőmérséklet jellemzi. Az ország déli részén március közepétől októberig, északon májustól októberig tart az esős évszak. Nigéria természeti erőforrásokban gazdag ország: 34 különféle ásványi anyaggal rendelkezik, ide értve az aranyat, vasércet, a szenet és a mészkövet. Bizonyítottan mintegy 37,2 milliárd hordónyi kőolaj-, illetve 187 trillió köblábnyi földgázkészlete van. Napi kőolaj-kitermelése 2,3 millió hordó, de szükség esetén, akár napi 4 millió hordónyt is képes felszínre hozni.

A korábbi brit gyarmat, függetlenségét 1960. október 1-jén nyerte el, ám a mai napig tagja a Brit Nemzetközösségnek (Commonwealth of Nations). Nigéria lakossága becslések szerint 177 millió fő volt 2014 júniusában. A népesség növekedési üteme kiugróan magas, 2014. évi becslések szerint évi 2,47% volt, míg a várható átlagos élettartam ugyanebben az évben 52,6 év volt (KPMG 2014.).

Jelen írás célja Nigéria földrajzi, társadalmi és gazdasági oldalról történő bemutatása mellett azon tényezők feltárása, amelyek Nigéria fejlődésének útjában állnak és amelyekre, mint kihívásokra, az ország vezetésének minél hamarabb megoldást kell találnia. A nigé-

riai társadalom problémáinak, illetve a nemzetgazdaság torz szerkezetének kialakulása háttérben ugyanis konkrét okok húzódnak. A tanulmány gerincét ezeknek a gazdasági, társadalmi, politikai tényezőknek és folyamatoknak a leíró-elemző feltárása képezi azzal, hogy egyúttal felvázolja a megoldási lehetőségeket is, továbbá röviden kitér arra is, hogy milyen kockázatokat és egyúttal lehetőségeket kínál Nigéria Európa számára. A tanulmány részben másodlagos kutatási eredményekre, részben a szerző (aki 2007-2009. között Nigériában dolgozott) elsődleges, helyszíni tapasztalataira épül.

Sokrétű kihívások

Nigériában 1999 óta polgári kormányzat van, az ország formailag demokratikus, de lényegében továbbra is a tekintélyelvű tradicionális politikai rendszerű államok, illetve a vallási, etnikai és szociális megosztottságotól gyötört, társadalmilag és gazdaságilag alulfejlett országok sorába tartozik. Nigéria az afrikai fejlődés minden jellegzetességét magán hordozza: a hatalom túlzott koncentrációját, azaz az éppen hatalommal nem rendelkező etnikai csoportok szinte teljes kiszorítását, vagy pusztán látszatképviselethez való juttatását, a fegyveres erők hatalmi szerepének túlzott voltát, a törvényhozási tevékenység egyfajta parodisztikus felfogását, a hatalmi ágak elkülönülésének hiányát. A nigériai adminisztráció nagyon gyenge, amihez hozzájárul a szövetségi kormányzati apparátusnak azon törekvése, hogy szinte minden állami feladatot a szövetségi tagállamokra hárít, de a költségvetést nem biztosítja hozzá. A mindenre kiterjedő korrupció olyan nagy, hogy nemcsak akadályozza, de számtalan esetben el is lehetetleníti a fejlődést. Nigéria, bár Afrika egyik legnagyobb potenciállal rendelkező nemzetgazdaságát tudhatja magáénak, földrajzi és társadalmi adottságai, illetve részben történelmi öröksége okán ma is számtalan kihívással kénytelen szembenézni. Mindez napjainkban azért is aktuális, mivel a 2015 márciusában tartott választáson új államfő és kormányzat lépett hivatalba, amelynek elemei érdeke, hogy mielőbb választ találjon legalább a legégetőbb kohívásokra.

2015. május 29-től az ország új elnöke MUHAMMADU BUHARI. A 72 éves politikus egyszer már, évtizedekkel korábban, egy 1983-ban lezajlott vértelen katonai puccs nyomán mintegy 20 hónapig tábornokként irányította az országot. Buhari akkor komoly népszerűséget vívott ki magának, mivel határozottan fellépett a korrupcióval szemben, továbbá életvitelét a közvetlenség és a visszafogottság jellemezte. Mostani győzelmét azonban aligha köszönhette csupán a közel negyedszázaddal korábbi népszerűségének, sokkal inkább annak, hogy az előző elnök minden szándéka ellenére sem volt képes megbirkózni a nigériai társadalom és gazdaság belső problémáival. Az új kormányzat kénytelen egyidejűleg szembenézni az egyre sürgetőbb gazdasági reformok szükségességével és az ezt nem mindig támogató lakosság elégedetlenségével.

A gazdaságot érintő legfontosabb problémák és kihívások

Nagyon lényeges kihívások előtt áll a nigériai nemzetgazdaság. Ezek közül talán a három legfontosabb: a szénhidrogén-energiahordozó szektor túlsúlya, a mezőgazdaság elmaradottsága és a feldolgozóipar fejletlensége, illetve összességében a gazdasági szerkezetváltás késlekedése.

A nigériai gazdaság struktúrája két alapvető termékcsoport előállítására szakosodott: a mezőgazdasági termékek, valamint a nyersolaj. Az utóbbi tizenöt évben az ország viszonylag impozáns gazdasági növekedést mutatott fel, aminek a legfontosabb és szinte egyetlen fő forrása a nyersolaj kitermelése és exportja volt. A kőolaj-kitermelő ágazat továbbra is

a gazdaság húzóerejét jelenti, ám a gazdasági növekedés üteme mára megtorpant, bár kilátásai továbbra is aránylag jók. Az 1. táblázat adatai szerint a GDP növekedés 2015-ben is valamivel 7% felett várható, 8,2%-os infláció, 2%-os költségvetési deficit, illetve a folyó fizetési mérleg 5,1%-os többlete mellett.

1. Táblázat – Table 1

Nigéria makrogazdasági mutatói
Macroeconomic indicators of Nigeria

	2011	2012	2013	2014	2015
GDP növekedés (%)	7,4	6,7	7,4	7,2	7,1
GDP-növekedés / fő (%)	4,9	3,9	3,6	4,4	4,7
GDP (PPP) mrd USD**	n. a.	938,3	988,9	1.058	n. a.
Infláció (CPI)	10,9	12,2	8,5	8,1	8,2
Költségvetés egyensúlya(GDP %)	-0,1	-1,4	-1,8	-1,2	-2,0
Folyó fizetési mérleg egyensúlya (GDP %)	3,2	2,8	4,4	5,8	5,1

Forrás: African Economic Outlook 2013. Nigériáról szóló melléklete 2. p., ill. African Economic Outlook 2014. évi országjelentése, 3. p (a 2014-2015. év adatai előrejelzések); ** CIA becslült adatai, 2014. évi USD értékre számítva

Az aránytalan, torz fejlődés következményeként erősödnek az urbanizációs folyamat negatív következményei és növekszik a társadalmi feszültség az ország városi és vidéki régiói között. A vidéki lakosság azon része, amely a farmgazdálkodásból nem tudott megélni, a nagyobb városokba vándorolt munkát, megélhetést keresve. Az ország régi fővárosának, Lagosnak a lakossága már ma is meghaladja a 10 millió főt, ahol a népesség-növekedésből eredő nagyvárosi problémák (pl. bűnözés, környezetszennyezés stb.) egyre erőteljesebben jelennek meg (ZSARNÓCZAI J. S. et al. 2011).

Lényeges momentum az is, hogy az utóbbi évek gazdasági növekedése alapvetően nem járt együtt újabb munkahelyek létrehozásával, sem a szegénység csökkenésével. Statisztikai adatok szerint a munkanélküliség 2010-ben 21% volt, míg ez 2012-re 24,3%-ra emelkedett. (A valóságban a tényleges munkanélküliség ennél jóval magasabb lehet, hiszen – főleg a vidéki lakosság körében – nem jellemző, hogy a „háztartásbeli” feleséget külön regisztrálnák). A kőolaj- és földgázkitermelés tehát alapvetően tőkeintenzív „zárvány” maradt a nigériai gazdaságon belül, amelynek a munkahely-teremtő képessége igen alacsony. Ezért az egyik legfontosabb gazdasági és szociálpolitikai kérdés a munkahelyteremtés, mindezekelött a fiatal generációk számára.

A feldolgozóipar kapacitása alacsony, és az utóbbi évtizedek során nemhogy nem bővült, hanem tovább zsugorodott: hozzájárulása a GDP-hez az 1985. évi 6%-ról 4%-ra csökkent 2011-re. Az országban árusított, illetve felhasznált késztermékek, fogyasztási cikkek döntő hányada külföldről származik. Kirívó példa, hogy bár az ország birtokolja a világ egyik legnagyobb kőolaj-készletét a Guineai-öbölben, az országban szűkös az olajfinomítói kapacitás, így gyakori az üzemanyaghiány, illetve volt rá példa, hogy motorbenzint és gázolajat is külföldről hoztak be.

A gazdasági növekedés eddigi fő hajtóerői nem igényeltek nagyobb mennyiségű élőmunkát, így nem is voltak képesek felszívni a munkaerőpiacon évente megjelenő 1,8 millió főnyi új munkaerőt. Külön ki kell térni a mezőgazdaság, illetve az élelmezés kérdésére, ahol talán leginkább tetten érhető a javakkal és lehetőségekkel való ésszerűtlen gazdál-

kodás. A Világbank adatai szerint az ország területének mintegy 76,9-79,1%-a művelésre alkalmas földterület (The World Bank Group, 2015), ami az ország teljes területét figyelembe véve mintegy 70-73 millió hektárt jelent. Az ország tehát hatalmas mezőgazdasági potenciállal rendelkezik, ám e termőterületnek kevesebb, mint felén folyik művelés és a termelés hatékonysága a modernizáció hiánya miatt alacsony (1. kép). Nigéria lakossága emiatt jelentős, mintegy évi 6,4 milliárd USD értékű élelmiszerimportra szorul. Ez a kettősség már szinte kezdettől fogva fennállt. NWUFOH, F. C. (1986) tanulmányában rámutatott arra, hogy a mezőgazdasági termékek importja 1962 és 1982 között ötszörösére növekedett. A függetlenség elnyerésének évében, 1960-ban a mezőgazdaság a GDP 63,3%-át adta, míg húsz év múlva, 1980-ban már ennek csak egyötödét (20,5%). Hozzá kell tenni, hogy az idézett tanulmány megjelenésének idején Nigéria lakossága és élelmiszerigénye a mainak alig a fele volt.

1. kép Cirokültetvény Zamfara államban
Photo 1 Sorghum plantation in Zamfara State
Forrás/Source: a szerző saját felvétele/own photo of the author (2008)

A nigériai mezőgazdaság alacsony hatékonyságának, illetve a mezőgazdasági termékek belföldi előállításában mutatkozó hiányoknak a legfontosabb okait már számos korábbi elemzés igyekezett feltárni. ORURO, K. I. (2014) hat tényezőt emelt ki: a korábbi katonai rendszerek nem fordítottak kellő figyelmet e kérdésre, irreális célkitűzések és a gyors meggazdagodás kísértése, infrastrukturális hiányosságok, a szakképzett munkaerő hiánya, a méretgazdaságosságból fakadó előnyök kihasználatlansága – kevés a nagygazdaság és az azok menedzsmentjében járatos vezető szakember, továbbá igen nehézkes a finanszírozási forrásokhoz (hitelekhez) való hozzájutás.

Összességében elmondhatjuk, hogy a jelenlegi társadalmi és gazdasági problémák egyik legfontosabb oka a nigériai nemzetgazdaság diverzifikációjának hiánya. A gazdaság-

gi növekedést nem követték lényeges szerkezeti változások, így a nemzetgazdaság alapos diverzifikálásra szorul, a mezőgazdasági szektor pedig jelentős modernizációt igényelne.

Társadalmi kihívások és problémák

Nigéria területe, földrajzi elhelyezkedése okán, éghajlati szempontból folyamatos átmenetet képez a Szahara és az egyenlítői trópusi övezet között. Bár az ország területébe a Szahara teljesen terméketlennek mondható sivatagos részei (ma még) nem nyúlnak be, Nigéria legészakibb szegélye része a Száhel-övezetnek, amely egyre inkább terjeszkedik déli irányba (2. kép). Ennek következtében nagyon jelentős különbségek vannak az ország egyes régiói között, amely úgy népsűrűségben, mint például a mezőgazdasági potenciálban is tetten érhető.

2. kép Életkép a félsivatagos Sokoto államban
Photo 2 Everyday life in the semi desert area of Sokoto State
Forrás/Source: a szerző saját felvétele/own photo of the author (2009)

Nem véletlen az, hogy az északon fekvő szövetségi tagállamok területe általában sokkal nagyobb, mint az ország déli részén lévőké (1. ábra). A nagyobb terület ugyanakkor nem feltétlenül jelent nagyobb népességet: az ország északkeleti végében fekvő Borno State több mint 70 ezer km², míg az egyik legdélibb államé (Rivers State) mindössze 11 ezer km², lakosság számuk azonban majdnem megegyezik (kb. 5-5 millió fő). A regionális egyenlőtlenségek nem csupán a népsűrűség terén, de etnikai és vallási szempontból is jelentősek. Nigéria több mint 200 nemzetiség (törzs) hazája, de mindezen túl az is nagyon lényeges tény, hogy a lakosság döntő része két fő vallási közösséghez tartozik (keresztény és muzulmán). Az ország északi felén jellemzően a többségében muzulmán vallású, hausza-fuláni népcsoport él, míg délen a lakosság nagyrészt keresztény. Ráadásul a déli

részen az etnikai-törzsi megoszlás jóval „tarkább”, az ország délnyugati államaiban nagyrészt a yoruba, míg délkeleti államaiban az igbo (ibó) és számos további nemzetség lakik.

1. ábra A Nigériai Szövetségi Köztársaság közigazgatási térképe
 Figure 1 Political map of the Federal Republic of Nigeria
 Forrás/Source: http://www.geographic.org/maps/nigeria_maps.html

Az éghajlati változások, a szárazság sújtotta területek déli irányú „terjeszkedése”, valamint a vízkészletek szűkösebbé válása az ország északi területein számottevő belső migrációt idézett elő. Az egyre szárazabbá váló északi országrész lakossága – közülük is elsősorban a mezőgazdasági termelésből élők – fokozatosan déli irányba kezdtek vándorolni, ahol kedvezőbb termelési körülményeket reméltek. Az afrikai emberek az évezredek alatt megtanulták, hogy elvándorlással védekezzenek az aszály, a sivatagosodás, pusztító árvizek, járványok ellen (BÜR G. – TARRÓSY I. 2011.), ez a jelenség Nigériában viszonylag újnak számít. Ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy ez a belső vándorlás sok esetben békétlenséghez, illetve a vallási közösségek közti konfliktusokhoz vezetett. Ilyen térséggé vált az utóbbi években többek között az ország középső részén lévő Plateau szövetségi állam, amely a fennsík-jellege és az aránylag kiegyensúlyozott csapadékellátása következtében az ország legkedvezőbb mezőgazdasági területe. A régió korábban keresztény többségű településeibe fokozatosan egyre több, az északabbra fekvő szövetségi tagállamokból származó muzulmán települt és a fokozatosan megváltozó vallási és etnikai viszonyok az utóbbi években gyakran vezettek véres, fegyveres konfliktusokhoz. Bár a feszültségek oka a felszínen vallási intoleranciaként jelenik meg, amelyet szélsőséges csoportok (Boko Haram) akciói még intenzívebbé és súlyosabbá tesznek, ám látni kell, hogy a probléma igazi oka elsősorban a természeti erőforrások (termőföld, vízkészletek) birtoklásának kérdése. Ettől függetlenül tény, hogy a vallási közösségek korábban aránylag békés együttélése törekenyebbé vált, sok helyen számottevően romlott.

Sajnálatos módon azt sem lehet elmondani, hogy csupán vallási alapon alakultak ki belső társadalmi ellentétek. Nigéria egyik történelmi öröksége – és ebben sorsa nagyon

hasonló a legtöbb fejlődő országhoz –, hogy az ország határait nem etnikai vagy vallási alapon húzták meg, hanem egyszerűen megörökölte a korábbi brit gyarmat területét a maga etnika és vallási sokszínűségével. Nigéria bő fél évszázadnyi történelmének nagyobbik részében hausa muzulmánok kezében volt a tényleges hatalom. Az ország államfői közül igen kevés volt, aki nem ebből a körből került az ország élére. A muzulmán lakosság lényegében mindmáig ezt a dominanciát tekinti természetesnek. Nem így van ezzel viszont az ország déli-délkeleti részén élő igbo népcsoport. 1966 elején az igbók katonai puccsal próbálták meg magukhoz ragadni a hatalmat, majd az északi muzulmánok ellenpuccsát követően kikiáltották függetlenségüket és az ország kőolajban gazdag délkeleti részén 1967-ben megalapították a rövid életű és tragikus véget érő Biafrai Köztársaságot, amelynek a függetlenségét csak kevés állam ismerte el. A nigériai hadsereg által elkövetett mészárlások és a fellépő élelmiszerhiány miatt becslések szerint legalább egy, de inkább két-három millió fő veszthette életét, továbbá mintegy további 3 millió igbo menekült el a térségből (RÓZSA M. 2012). Az igbo nemzetség azóta többé-kevésbé visszaintegrálódott a nigériai társadalomba, de tagjai a mai napig hátrányt szenvednek bizonyos területeken. Aligha képzelhető el például, hogy Nigériának belátható időn belül igbo elnöke legyen, de más szövetségi szintű állami vezetői, vagy kormányzati pozícióban is csak nagyon ritka kivételnek számít egy-egy igbo politikus. Az igbo népesség elsősorban a számára is nyitott üzleti szférában igyekezett elhelyezkedni, illetve az ország intellektuális elitjének a nagy részét alkotja. Az igbo nemzetség tagjai közül sokan nosztalgiával emlékeznek az egykori Biafrára, de ma már alig akad bárki, aki reálisnak tartaná a nemzetség akármilyen határok közötti újbóli függetlenségét. Létezik ugyan egy szervezet, a MASSOB (Movement for the Actualisation of the Sovereign State of Biafra) amely továbbra is küzd az állam újraélesztéséért, ám ez ma már többnyire csak tüntetések, felvonulások formájában nyilvánul meg, erőszakos, terrorizmus felé hajló akciói szerencsére eddig még nem voltak.

Közbiztonság és kapcsolat a szomszédos államokkal

Nigéria belső biztonságát, illetve nemzetközi megítélését is számottevően befolyásolja az ország egyes területein jelen lévő, erőszakos cselekményeiket időről-időre elkövető szélsőséges szervezetek. Ezek közül kettő érdemel említést: a Niger-delta vidékének lázadó csoportjai, valamint a Boko Haram. Bár mindkét szervezet az országnak egy-egy viszonylag jól körülhatárolható, nagyobb részén aktív, a konfliktusok konkrét helyszínei alapján a regionális feszültségek térben és időben változnak. A Niger-delta vidékének lázadó csoportjai az ország egyik leginkább neuralgikus régiója a Niger folyó torkolatvidéke, Delta, Bayelsa és Rivers szövetségi tagállamokban vannak jelen (2. ábra). Ez az a terület, amelyen a nemzeti jövedelem döntő hányadát biztosító kőolaj-kitermelés folyik túlnyomórészt nemzetközi nagyvállalatok által, jelentős számú külföldi szakemberrel. Az országrészt a politikai instabilitás, a korrupció, a környezetszennyezés és a militáns csoportok akciói jellemzik. A társadalmi forrongás okai közül a korrupció és a központi állami bevételek aránytalan elosztása emelhető ki. Az olajjövedelmek országon belüli igazságosabbnak mondott elosztásáért (azaz a jövedelmek nagyobb hányadának helyben maradásáért) évtizedek óta folytatnak küzdelmet a bennszülött lakosság békés és illegális fegyveres szervezetei. A terrorakciók az olajvezetékek megcsapolásán vagy felrobbantásán túl a külföldi alkalmazottak túszul ejtésére is kiterjednek, amelyek két jelentősebb lázadó csoporthoz köthetők: a Niger-delta Felszabadítási Mozgalomhoz (MEND), illetve az Egyesült Niger-deltai Ijaw Közösségek Mozgalmához (FNDIC). Az előző elnök maga is az egyik déli olajtermelő államból, Bayelsából származik, így a régióban élvezett komoly tekintélyének köszönhetően személyesen is igyekezett jelentős erőfeszítéseket tenni a Delta-

vidék békéjéért. Ennek is köszönhető, hogy az utóbbi néhány évben e szervezetek erőszakos tevékenysége visszaesett, bár kérdéses, hogy mikor lángol fel újult erővel a küzdelem, ha a jövedelemelosztásban, illetve ebből következően az helyi életkörülményekben nem történik érdemi változás.

2. ábra Konfliktusövezetek Nigériában 2014

Figure 2 Conflict zones in Nigeria 2014

Forrás/Source: COI Report 2014

A Boko Haram a legismertebb nyugat-afrikai terrorszervezet, amelyet előszeretettel neveznek „Nigériai Talibánnak” is és amely már évekkel ezelőtt az ország teljes iszlamizálását és a saría, az iszlám törvénykezés általános bevezetését tűzte zászlajára. Bár a Boko Haramot 2002-ben alapították, de csak 2009-től kezdett látványosan radikalizálódni. Ekkor már, kiterjedt fegyveres akcióinak következtében, több száz fő vesztette életét az ország északi és északkeleti szövetségi tagállamaiban. A Boko Haram vállalta a felelősséget az utóbbi időben Nigériában elkövetett legtöbb terrorcselekményért, például az abujai ENSZ-központ elleni, 21 áldozatot követelő 2011. augusztusi támadásért, amelyet számos további – részben kifejezetten az északi részen élő keresztény lakosok ellen – irányuló támadások követtek. Nevéhez fűződik továbbá a 2014 tavaszán elrabolt több száz diáklány ügye is, akik egy részének hollétéről máig sincs információ. A szervezet nemzetközi összefüggésben is egyre komolyabb kihívást jelent: mind az AQIM-mal (al-Qaeda in the Islamic Maghreb), mind pedig a somáliai al-Shababbal, sőt az elmúlt évek során az Iszlám Állammal (IS) is szorosabbra fűzte kapcsolatát, ezért a szakértők egy pánafrikai terrorszervezet kialakulásának veszélyére hívják fel a figyelmet. A Boko Haram ma már ráadásul nem csak Nigéria területén aktív, hanem a környező országokban is, amelyekben szintén jelentős a muzulmán hausza-fuláni népesség. Ez a folyamat olyan mértéket öltött, hogy az Egyesült Államok 2015 októberében felderítő drónokat és mintegy 300 főnyi katonai személyzetet vezényelt Kamerunba a Boko Haram nigériai iszlamista terrorszervezet elleni harc fokozása érdekében.

A helyzetkép teljességéhez hozzátartozik Nigéria közvetlen nemzetközi környezetének, elsősorban a szomszédaival való viszonyának a bemutatása. E bből a szempontból ismét

érdemes felidézni, hogy az ország és szomszédai a korábbi gyarmati területek határai mentén alakultak meg, és ezek a határok ritkán estek egybe az etnikai és vallási közösségek földrajzi kiterjedésével. A többségében az 1960-as évtized elején függetlenné vált nyugat- és közép-afrikai országokat e tekintetben a heterogeneitás jellemzi. Nem túlzás talán azt mondani tehát, hogy Nigéria a nemzetné válás történelmi folyamatában még mindig túl fiatal állam és szomszédai is hasonló helyzetben vannak. Ami viszont markáns eltérést jelent, az a közvetítő nyelv. Nigériában a brit gyarmati múlt örökségeként az angol nyelv (a köznapi használatban annak egy egyszerű, helyi változata, az ún. pidgin English) a nigériai közös, de facto hivatalos munkanyelv, míg valamennyi szomszédja (Benin, Niger, Csád teljesen, Kamerunnak a legnagyobb része) frankofon. Ha egy korábbi, még a gyarmati idők állapotát ábrázoló térképet veszünk szemügyre, jól látható, hogy Nigéria, a maga közel egymillió négyzetkilométerével még mindig csak egy „sziget” az egykori Francia Nyugat-, illetve Közép-Afrika területén (3. ábra).

3. ábra Egykori francia gyarmatok Afrikában (sötét színnel)
Figure 3 Former French colonies in Africa (indicated with dark colour)
Forrás/Source: EZEANYA, C. 2012

Nigéria – Kamerun kivételével – kiegyensúlyozott kapcsolatokat ápol szomszédaival. A népességi, illetve gazdasági potenciál tekintetében nála nagyságrendekkel kisebb környező országok függenek a nigériai gazdaságtól, a Nigériából származó nyersanyagoktól, alapanyagoktól és energiahordozóktól. A nigériai kikötők túlszűfolttsága miatt Nigéria

számára a szomszédos Benin azért fontos, mert sok importőr a lagosi kikötő túlterheltsége miatt kénytelen áruját Beninen keresztül Nigériába szállítani.

Az országnak a Kamerunnal való kiélezett viszonyát a kezdetektől fogva területi viták terhelik. Az egykori Brit-Kamerun gyámsági terület északi része 1961-ben Nigériához csatlakozott (a mai Adamawa és Taraba államok), míg déli része a volt Francia Kamerunhoz, létrehozva a mai Kameruni Köztársaságot. Értelemszerűen a volt brit terület „megfelelése” egyik félnek sem volt igazán a kedvére. Később egy ennél jóval kisebb, de stratégiai fontosságú terület, a két ország határán lévő Bakassi-félsziget hovatartozása képezte sokáig a vita tárgyát. A két ország között rendszeres, fegyveres határvillongások folytak, sőt kis híján komolyabb háborús konfliktusba keveredtek egymással a terület birtoklásáért. A vita ugyan időközben lezárult és a Hágai Nemzetközi Bíróság 2002-ben Kamerunnak ítélte a vitatott területet, amelyet Nigéria azóta fokozatosan, több részletben át is engedett szomszédjának, ám az már nem mondható el, hogy ettől javult volna a két ország viszonya. Bakassi néhány százezer főnyire becsült helyi lakosságának nagy része bizalmatlansággal és ellenségesen viszonyul új „hazájához”, gyakorlatilag gyarmatosítóknak tekintve a kameruniakat (GACETILLERO, 2007). A probléma részleges megoldására Nigéria a Bakassifélszigettel szomszédos Cross River államban Új Bakassi Zóna néven külön övezetet hozott létre, hogy segítse azok letelepedését, akik semmiképpen sem kívánnak kameruni területen élni. Ezzel a lehetőséggel azonban kevesen éltek, mivel a zónában szinte semmilyen infrastruktúra nem létezik.

Nigéria megpróbál aktív szerepet játszani a nyugat-afrikai térségben, elsősorban a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége, az ECOWAS keretében. A válsággócok felszámolása, a béketeremtés és -fenntartás terén az utóbbi években számos helyszínen hajtott végre eredményes missziót. Ugyanakkor az ECOWAS, a létrehozásának tulajdonképpeni célja, a gazdasági közösség, illetve együttműködés előmozdítása területén nem tudott sok eredményt felmutatni.

Megoldási kísérletek, lehetőségek

Nigéria új vezetése tehát számos problémát örökölt elődeitől, amelyekre rövid időn belül választ kell találnia. Ezek közül legfontosabb a kőolaj-kitermelés és export által vezérelt nemzetgazdaság már korábban megkezdett diverzifikálásának folytatása, a költségvetés számára egyre nagyobb terhet jelentő élelmiszerimport leépítése, ezzel párhuzamosan a hazai élelmiszertermelés jelentős növelése, a lakosság keresztény és muzulmán közösségeinek békés egymás mellett élésének biztosítása, de ide sorolható a Boko Haram és más vallási-politikai alapon működő szélsőséges szervezetek elleni eredményes fellépés is.

A földrajzi-természeti problémák közül mindenekelőtt a mainál intenzívebb és ésszerűbb vízgazdálkodásra lenne szükség elsősorban a szárazabb, északi országrészben, ide értve az öntözéses mezőgazdasági termelés, illetve a vízienergia-hasznosításban rejlő tartalékok kihasználását. Itt nem feltétlenül csak új létesítmények kivitelezéséről lehet szó, hanem a meglévők jobb kihasználásáról is: az országban már korábban is számos helyen valósultak meg vízgazdálkodási projektek (pl. a Kano állambeli Tiga-folyón az 1970-es években magyar műszaki segítséggel felépített gát), valamint modern öntözőberendezéseket is telepítettek, ám ezek ma gyakran kihasználatlanok. (A szerzőnek erről többször személyesen is volt alkalma meggyőződni Kaduna és Zamfara államban – 3. kép)

Bár a száraz évszak során vannak olyan folyók, amelyek teljesen kiszáradnak (4. kép), de ez korántsem mindegyik esetében jellemző és annak sem kellene törvényszerűnek lennie, hogy különösen a száraz időszak idején a villamosenergia-szolgáltatás országszerte

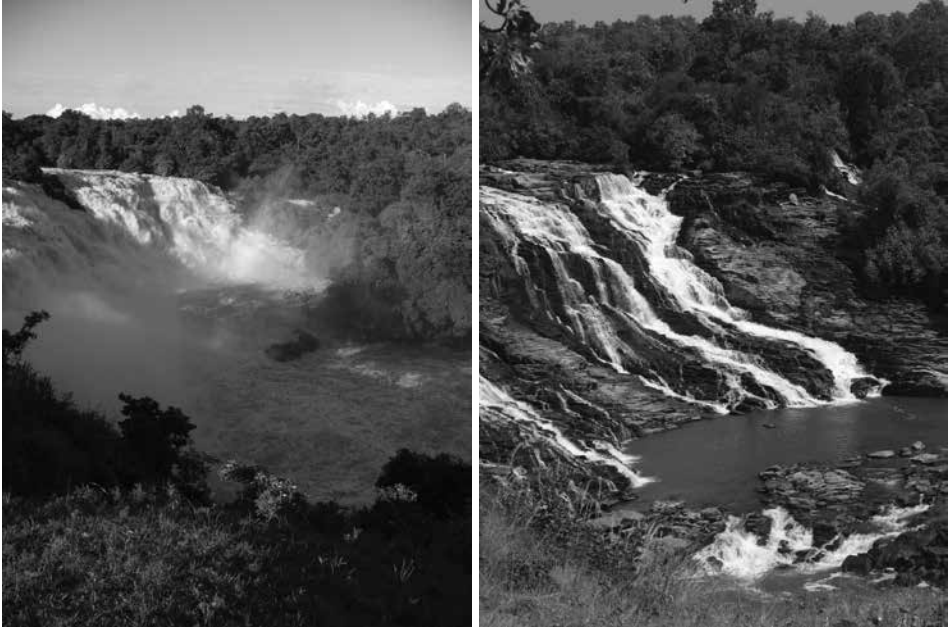

3. kép Használaton kívüli modern öntözőberendezés Zamfara államban
Photo 3 Unused modern irrigation equipment in Tamfara State
Forrás/Source: a szerző saját felvétele/own photo of the author (2009)

4. kép A száraz évszakban ideiglenesen kiszáradt folyómeder Sokoto államban
Photo 4 Temporarily dry river-bed in Sokoto State during the dry season
Forrás/Source: a szerző saját felvétele/own photo of the author (2009)

akadozzon. Ma azonban ez a jellemző helyzet, így nemcsak az intézmények, de a lakossági háztartások jelentős része is benzines áramfejlesztőt használ. A száraz és a nedves évszak okozta vízhozambeli különbséget jól láthatjuk az ország középső részén, a fővárostól mintegy 70 km-re északra lévő Gurara vízesés esetében (5. kép).

5. kép A Gurara vízesés a nedves és a száraz évszak idején Niger állam
Photo 5 Gurara Falls (Niger State) during the wet and dry seasons
Forrás/Source: a szerző saját felvétele/own photo of the author (2009)

A társadalmi feszültségek csökkentése szintén rendkívül fontos feladat. A már említett muzulmán–keresztény ellentét hosszú éveken keresztül nem volt éles, a két közösség viszonylag békésen élt egymás mellett. A lakosság életkörülményeinek javulása, új munkahelyek teremtése gátat vethet annak, hogy a mintegy 80-90 milliós, alapvetően békés helyi muzulmán lakosság nagyobb hányada radikalizálódjék, hiszen a szélsőséges ideológiák mindig a leghátrányosabb helyzetű régiókban és a legszegényebb társadalmi körökben terjednek leginkább. Lényegében ugyanez vonatkozik a Niger-Delta régió lakosságára is. Bár Nigéria társadalmi helyzete feszült, az ország nagy részére kiterjedő általános polgárháború közvetlen veszélye jelen pillanatban nem áll fenn, ám hosszabb távon elvben nem zárható ki az események ilyen alakulása sem. Az azonban nem valószínű, hogy az ország belátható időn belül vallási vagy etnikai törésvonalak mentén több részre szakadjon.

A nagyarányú szegénységen, a társadalmi egyenlőtlenségeken túl az is aggasztó, hogy a lakosság nagy része alig részesedik a gazdasági növekedés eredményeiből. Bár az élelmiszerhez való hozzájutás feltételei javultak az utóbbi 20 év során, így az alultápláltság a lakosság körében csökkent. Itt mindenképpen arra lenne szükség, hogy az ország főként kőolaj eladásából származó exportbevételeit a kormány ésszerűbben és abban az értelemben igazságosabban használja fel, hogy fokozottan vegye figyelembe a régióként adott esetben egymástól jelentősen különböző helyi fejlesztési prioritásokat. A kormányzat már évekkel ezelőtt létrehozott egy ún. Szuverén Jóléti Alapot az olajból származó jöve-

delem egy részének közcélú felhasználására és azt is felismerte, hogy ennek az alpnak a szabályozása és fokozottabb védelme szükséges, ám ez utóbbi igen lassan megy végbe.

A gazdasági szerkezetváltásnak új munkahelyek teremtésével kell párosulnia, és maga után kell vonnia a feldolgozóipar fejlesztését. A gazdasági diverzifikáció megvalósításával összefüggésben azonban kellő körültekintés és a helyi viszonyok alapos ismerete szükséges. TARRÓSY, I. (2009) például a modernista elmélet kritikájaként hangsúlyozza, hogy a modernizációs elvárások nem vettek kellőképpen tudomást arról az afrikai adottságról, amely az újonnan létrejött nemzetek fejlődésében kritikus kérdés: lehet-e és milyen mértékben a döntően mezőgazdasági termelésre berendezkedett térségekben iparosítást megvalósítani, mivel az iparosítás fokozását javasoló modellek nem lehettek relevánsak Afrika számára. Ennek az elvi megállapításnak ellentmondani látszik viszont, hogy Nigéria egyes ipari ágazatai, elsősorban az építőipar és a feldolgozóipar a legutóbbi években erősödő teljesítményt mutatnak (KPMG 2014.). Az viszont csak hosszabb időtávon dönthető el, hogy tartós vagy pusztán átmeneti jelenségről van szó.

További intézkedésként a földrajzi-éghajlati különbségek alapján az ország területét termelési övezetekre osztották, amelyekben egy-egy szemes-tömegtermény előállítását jelölték meg prioritásként. Az African Economic Outlook elemzése szerint ez az ún. értéklánc modell kialakításának, illetve a feldolgozóiparral való szorosabb kapcsolódás lehetőségét is megteremti (African Economic Outlook 2013). A mezőgazdasági reformok további, szükséges velejárója az élelmiszerek importjának korlátozása, amely révén a belföldi termelés növelését kívánják ösztönözni. Mindez kiegészül olyan intézkedésekkel, mint például a műtrágya-elosztás rendszerének reformja, a mezőgazdasági gépekre és berendezésekre vonatkozó importvámok eltörlése, valamint a gazdálkodók hitelfelvételi lehetőségeinek elősegítése. További, részben nemzetközi segítséggel megvalósuló agrárfejlesztési projektek országszerte szükségesek lesznek. Ezek sikere révén megvalósulhat a vidéken élő lakosság helyben megtartása, a már említett urbanizációs folyamat káros hatásainak mérséklése, a belső, illetve a külföldre történő migráció csökkentése.

Fontos feladat a korrupció elleni küzdelem, ám teljes visszaszorítása rövid távon aligha reális célkitűzés. A már korábban megkezdett megtisztulási folyamat végigvitele azonban a korábbiaknál is nagyobb következetességet és nem utolsósorban bátorságot igényel. Ebben a tekintetben Buhari elnök már korábban is „bizonyított”, így remélhető, hogy hivatali ideje során az ország ezen a téren is képes lesz fejlődni. A Vision 2020 nemzeti fejlesztési terv szerint Nigéria 2020-ig kívánja elérni azt, hogy nemzetgazdasága GDP alapján a világ 20 legerősebbike közé tartozzon. A mezőgazdasági és energiatermelő ágazatokban ma már széleskörű reformok vannak folyamatban, bár azok hatékonysága további javítást igényel.

Nigéria európai szemmel

Nigéria óriási, elsősorban gazdasági lehetőségeket jelenthet Európa számára a jövőben, és korántsem csupán a már jelen lévő, vagy ott megtelepedni szándékozó európai olajipari cégeket értem ez alatt. A világ gazdasági nagyhatalmai között ma az ipari forradalmak korához hasonló intenzitású versenyfutás folyik – természetesen más eszközökkel –, de ugyanúgy Afrika természeti erőforrásaiért. Ebben a versenyfutásban Európa nem az egyetlen versenyző, bár viszonylagos földrajzi közelsége, illetve az európai vállalatok gyakran több évtizedes jelenléte, tapasztalatai előnyt jelenthetnek. A ma még mindig visszamaradott feldolgozóipar fejlesztése, a mezőgazdasági, vízgazdálkodási, energetikai, infrastrukturális projektek mind-mind potenciális lehetőséget jelentenek európai, azon belül akár magyarországi vállalatok számára is. A szocializmus évtizedeiben állami

finanszírozással számos magyar projekt valósult meg Nigériában. Ma azonban a helyzet kétségtelenül más, hiszen vagy tisztán üzleti alapon, vagy a bel- és külföldi kormányzati-állami fejlesztési forrásokért komoly nemzetközi versenyhelyzetben kell megmérettetnie magát az érdekelt vállalatoknak. Figyelemmel kell lenni arra is, hogy az afrikai országokban a korábbi gyarmattartó országok vállalatai általában helyzeti előnyben vannak másokkal szemben. Ennek ellenére vannak területek, amelyeken kifejezetten érdemes magyar vállalatoknak Nigériában megjeleníteniük, ilyen terület lehet például a mezőgazdasági terménytárolás, a malomipar, az energetikai infrastruktúrák, a vízgazdálkodás. Nigériában még sokan emlékeznek a rendszerváltozás előtti magyar projektekre, hasonlóakra igény is lenne, ám Afrika közel húsz éven át a magyar külgazdasági stratégiában mostohagyereknek számított. Ezen kívánt – kissé megkésve, de határozott szándékkal – változtatni a kormány az ún. Déli Nyitás politikájának meghirdetésével, amely a Nigériával történő kapcsolatfejlesztésben is áttörést hozhat.

Nigéria közel 200 millió főnyi lakosságával komoly felvevőpiacot jelenthet az európai termékek számára, ugyanakkor Nigéria, olajexportja mellett, a tervezett, Nigeren és Algérián keresztül futó transz-szaharai gázvezeték révén távlatilag Európa egyik jelentős földgáz-beszállítója is lehet. Nagyon fontos és perspektivikus terület az oktatási együttműködés, már ma is ezrével tanulnak nigériai diákok európai felsőoktatási intézményekben. E diákok közül sokan viszonylag tehető családból jönnek, így csak Magyarországon több száz önköltséges diák folytat orvosi-, mérnöki vagy éppen gazdasági tanulmányokat. Ennek hosszú távú hatásait is érdemes figyelembe venni, hiszen a diák nem csupán tandíját fizet és költ a megélhetésére, hanem szakmai és emberi kapcsolatokat is köt tanulmányai során, így a jövő generáció nemzetközi kapcsolatrendszerére, üzleti lehetőségeire is pozitív hatással lehet.

Ami nagyon fontos a jövőre nézve, az a nigériai emberek mentalitásának alaposabb ismerete. Az európai vállalkozók, üzletemberek Nigériában és Afrika nagy részén a megszokottól teljesen eltérő szokásokkal, kommunikációs módokkal és üzleti kultúrával találkoznak. Ezek nem kellő ismerete jobb esetben megalapozatlan illúziókhöz, rosszabb esetben komoly veszteségekhez is vezethetnek. Valójában nem is igazán tekintik korrupciós jelenségnek azt, hogy a valós piaci viszonyokat gyakran egyszerűen felülírják a jórészt személyi kapcsolatokon alapuló mechanizmusok, valamint az, hogy a nigériai kis-és középvállalatok egy része egyszerűen a legelemibb üzleti etikai szabályokat sem tartja be (GYURA, G. 2007). Itt most a klasszikusnak mondható üzletekről van szó, nem a sokak által ismert „nigériai internetes csalás” különféle típusairól (amely a nigériai jogrend szerint is egyértelműen bűncselekmény, s a nigériai büntető törvénykönyv 419 sz. paragrafusa alapján a köznapi nyelvben csak „419-es csalás”-ként emlegetik).

Ha már illegális tevékenységről is szó esett, nem kerülhető meg, hogy azokról a kockázatokról, illetve negatív jelenségekről is beszéljünk, amelyek Nigéria kapcsán Európa szempontjából számításba jöhetnek. Nigéria vezetése – bár általában elfogadja a nemzetközi fejlesztési segélyeket – nem törekszik arra, hogy Európával ilyen téren kiemelt kapcsolata legyen. Ennek egyik oka egyfajta történelmi beidegződés: a múltban elszenvedett sérelmek miatt előszeretettel vonnak párhuzamot Afrika egykori európai gyarmatosítói, illetve a mai európai országok között, sokszor tekintet nélkül arra, hogy a mai 28 tagú EU-ból csupán hét-nyolc állam rendelkezett korábban afrikai gyarmatokkal. Ebből kiindulva paradox helyzetnek tűnik, de valójában mégsem az, hogy Nigéria Európában a legszorosabban a korábbi gyarmattartójához, az Egyesült Királysághoz kötődik. A másik ok az, hogy Nigéria nem kedveli, sőt belügyeibe való beavatkozásnak tekinti a politikai feltételekhez kötött fejlesztési forrásokat. Ez az egyik fő oka annak, amiért a kínai vállalkozások, illetve fejlesztési projektek sikeresek: a kínaiak a fejlesztéseikért cserében nem

támasztanak emberjogi, a demokratikus fejlődés előmozdításával kapcsolatos előfeltételeket. A presztízs szempontok mellett ez is oka annak, hogy Nigéria – szemben több más nyugat-afrikai állammal – a mai napig nem írta alá a kölcsönös kereskedelmi kezdevményeket biztosító Európai Partnerségi Megállapodást (EPA).

Európai szemmel az is nehezen érthető, hogy a külföldi turizmus miért jár gyerekkorban Nigériában. Ez nem magyarázható csupán azzal, hogy az országnak kőolajexportja miatt ne lenne olyan égetően szüksége az idegenforgalomból származó bevételekre, mint például Kenyának vagy Tanzániának. Azzal sem magyarázható, hogy Nigériában ne lennének vonzó, vagy minimális fejlesztéssel azzá tehető idegenforgalmi célpontok, természeti, vagy történelmi látványosságok, hiszen mindkettőre bőséggel akad példa. Itt szintén arról van szó, hogy Nigéria sérelmezi, hogy állampolgárainak nagy része nem, vagy csak igen nehezen kap beutazó vízumot európai, vagy más tengerentúli országokba. A hatóságok egyfajta „vizonosságot” próbálnak alkalmazni, figyelmen kívül hagyva, hogy míg a nigériaiak, ha tehetnék, tömegesen vándorolnának ki hazájukból (éppen ezért nem kapnak sokan közülük vízumot), ezzel szemben Európából aligha vándorolnának be túl sokan Nigériába. Míg Kenya, Tanzánia, és több más afrikai ország esetében megérkezéskor, a repülőtéren kiadják a vízumot, Nigériába csak külképviseleten keresztül, egy meglehetősen bürokratikus procedura árán kiadott vízummal utazhat be a többnyire üzleti vagy látogatási céllal utazó külföldi. Mindez belátható időn belül aligha fog megváltozni. Európa a 2015. évi migrációs válság miatt a jövőben várhatóan még körültekintőbb lesz a tekintetben, hogy befogadjon-e tömegesen újabb migránsokat. Nigéria egymaga – lakossága többségének jelenlegi szociális helyzete alapján – évente akár több millió migránst lenne képes „mozgósítani”. Európának Nigéria (és más afrikai országok) felé egyértelmű jelzést kell adnia: Európa nem támogatja, hogy milliós nagyságrendben további migránsok költözzenek át főként Európa általuk leginkább vonzóknak tekintett országaiba, hiszen éppen a mostani migrációs krízis által vált egyértelművé, hogy az európai országok rövidtávon nem képesek ilyen mennyiségű bevándorló integrálására. Mindezen túl, Afrikának sem lehet érdeke, hogy lakossága és potenciális munkaerő-tartaléka értékes és jelentős hányadát elveszítse. Az afrikai embereknek Afrikában, a saját hazájukon belül kell az emberhez méltó és gazdaságilag is méltányos színvonalú életfeltételeket megteremteni. Ez utóbbiban kell Európának – lehetőségeihez mérten – segítenie a migrációs szempontból leginkább érintett afrikai államokat, köztük Nigériát.

Összefoglalás

Tanulmányomban – Nigéria földrajzi, társadalmi és gazdasági bemutatása mellett – megkíséreltem bemutatni azon okokat és összefüggéseket, amelyek miatt Nigéria társadalmában komoly feszültségek alakultak ki és nemzetgazdaságának szerkezetében jelentős torzulások keletkeztek.

A több mint kétszáz etnikai és két nagyobb vallási közösség „kényszerházassága” Nigéria szövetségi államban gyarmati örökség, ám nem feltétlenül törvényszerű, hogy ez a kényszerű együttélés rossz legyen. Nigéria természeti erőforrásokkal gazdagon megáldott ország, amelynek jelenlegi olajbevételei ráadásul elegendő fedezetet biztosítanak ahhoz, hogy nemzetgazdasága modernizálódjon és diverzifikálódjon. Gazdasági téren tehát az exportbevételek ésszerű felhasználása kulcsfontosságú tényező, hasonlóképpen a mezőgazdaság és a feldolgozóipar fejlesztése. Utóbbiak munkahelyteremtő hatása nagyon fontos a negatív társadalmi jelenségek (pl. munkanélküliség, szegénység, a faluról városokba történő belső migráció) visszaszorítása szempontjából.

Egy másik lényeges szempont, ami miatt az új kormányzatnak a munkahelyteremtést (különösen vidéken) prioritásként kell kezelnie az az, hogy a foglalkoztatási és ezzel párhuzamosan a jövedelmi helyzet javulása csökkenteni fogja a társadalmi feszültségeket, és a radikális politikai és vallási ideológiák és szervezetek vonzereje is csökkenhet első-sorban az irántuk fogékony fiatal generáció körében. Összességében elmondható, hogy a gazdasági szerkezetátalakítást célzó reformok nem pusztán a nigériai társadalom fejlődését, gyarapodását szolgálhatják, hanem az egész nyugat-afrikai térség békéjét és biztonságát is elősegíthetik.

NESZMÉLYI GYÖRGY IVÁN

Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest

Neszmelyi.Gyorgy@uni-bge.hu

IRODALOM

- ADESINA: A. 2012: Agricultural Transformation Agenda: Repositioning agriculture to drive Nigeria's economy – Abuja, November 2012 http://www.emrc.be/documents/document/20121205120841-agri2012-special_session-tony_bello-min_agric_nigeria.pdf -
- African Economic Outlook – Nigeria 2013
<http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2013/PDF/Nigeria%20-%20African%20Economic%20Outlook.pdf> <http://www.africaneconomicoutlook.org/en/countries/west-africa/nigeria/>
- African Economic Outlook – Nigeria 2014
http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/2014/PDF/CN_Long_EN/Nigeria_EN.pdf
- BÚR G. – TARRÓSY I. 2011: Az afrikai vándorlás hátteréről és jellemzőiről. – In. TARRÓSY I., KESERŰ D., GLIED V. (Ed.): Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között. IDRResearch Kft. & Publikon Publishing House, 2011; pp. 99–114; http://itvagyunk.eu/application/essay/127_1.pdf
- Central Intelligence Agency, Library – CIA World Factbook
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html>
- EZEANYA, C. 2012: The Collapse of the Euro – Te Fall of the CFA. Chika for Africa Blog, 2012. június 30.
<http://chikaforafrica.com/2012/06/30/the-collapse-of-the-euro-the-fall-of-the-cfa/>
- FAO Statistical Yearbook 2012 FAO, Rome, Italy ISBN 978-92-5-107084-0
<http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/i2490e.pdf>
- FAO Statistical Yearbook 2014 Africa Food And Agriculture. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Regional Office for Africa, Accra, 2014; 187 p. <http://www.fao.org/3/a-i3620e.pdf>
- GABRIEL A. – ALMOND, G. – BINGHAM, POWELL JR., KAARE, STRØM, RUSSELL J., DALTON 2006: Összehasonlító politológia. 18. fejezet – Politika Nigériában, Osiris Kiadó, 2006.
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_osszehasonlito_politologia/ch03s11.html
- GACETILLERRO 2007: A gyarmatosítók tévedései még most is kísértének. Mindennapi Afrika Blog, 2007. november 18. http://mindennapiafrika.blog.hu/2007/11/18/a_gyarmatositok_tevedesei_meg_most_is_ki
- GYURA G. (2007): Megelőzhetjük Kínát Afrikában. Origo (online) Vállalkozói Negyed. 2007. július 11.
http://www.vallalkozoinegyed.hu/20070706/megelozhetjuk_kinat_afrikaban
- KIMENGI, J. N. – LAMBI, C. M. 2015: Reflections on the natural-resource development paradox in the Bakassi Area (Ndian Division) of Cameroon Journal of African Studies and Development Vol. 7(9), pp. 239–249, September, 2015
<http://www.academicjournals.org/journal/JASD/article-full-text-pdf/57474C155001>
- KPMG 2014: Nigerian snapshot 2014 Quarter 1. http://www.kpmg.com/Africa/en/KPMG-in-Africa/Documents/2014%20Q1%20snapshots/KPMG_Nigeria%202014Q1.pdf
- NESZMÉLYI GY. 2012: Nigéria perspektívái: kibontakozás avagy káosz és terrorizmus? Nemzet és Biztonság Vol. V. No. 2. HU ISSN 1789-5286 Budapest, March, 2012; 64–71 pp.
<http://www.nemzetesbiztonsag.hu/letoltes.php?letolt=587>
- Nigeria – Country of Origin Information (COI) Report COI Service 2013. június 14 June 2013 (újra kiadva: 2014. február 3.)

- https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/310451/Nigeria_COI_report_2013.pdf
- Nigéria közigazgatási térképe. http://www.geographic.org/maps/nigeria_maps.html
- Nigeria Rice Production Increases and Import Duty Raised; USDA FAS (Foreign Agricultural Service); FASOnline, March 15, 2002. http://www.fas.usda.gov/pecad2/highlights/2002/03/nigeria/nigeria_rice.htm
- NWUFOH, F. C. 1986: A mezőgazdaság fejlesztése Nigériában. Magyar Mezőgazdaság, 42. évf. 31. sz. 1987. aug. 5. p. 20.
- ORURUO K. I. 2014: Agriculture in Nigeria; http://logbaby.com/news/agriculture-in-nigeria--by-king-i--oruro_15856.html
- RÓZSA M. 2012: Biafra, az elfeledett köztársaság. 2012. május. <http://hatareset.blogspot.hu/2012/05/biafra-az-elfeledett-koztarsasag.html>
- TARRÓSY I. 2009: Politikai elméletek és módszertanok a mai afrikai problémák megértéséhez. – In: CSIZMADIA S. – TARRÓSY I. (szerk): Afrika Ma – Tradíció, Átalakulás, Fejlődés. IDResearch Kft. & Publikon Publishing, 2009; ISBN: 978-963-88505-8-4; pp.13–17; http://www.publikon.hu/userfiles/File/afrikama_f1.pdf
- The Transformation Agenda – Summary of Federal Government’s Key. Priority Policies, Programmes and Projects 2011–2015. National Planning Commission, Abuja, 27 p. <http://www.statehouse.gov.ng/doc/TransformationAgenda.pdf>
- The World Bank Group, 2015: Agricultural land (% of land area) <http://data.worldbank.org/indicator/AG.LND.AGRI.ZS>.
- Washington újabb háborúba száll be az iszlám szélsőségesek miatt. MTI | 2015. október 15. http://kitekinto.hu/afrika/2015/10/15/washington_ujabb_haboruba_szall_be_az_iszlam_szelssegesek_miatt/#.VjoamtIvfGg
- ZÉMAN, Z. – GACSI R. – LUKÁCS J. – HAJÓS L. 2013: Management control system in banks. BIATEC 21. 6. pp. 14–17. http://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2013/biatec0613.pdf
- ZSARNÓCZAI, J. S. – LAKNER, Z. – MUGHRAM Y. A. 2011: Hungarian Participation in Modernisation of the Third World. – In: SZÜCS I. – ZSARNÓCZAI J. S. (ed.): Economics of Sustainable Agriculture Szent István University Publishing, Gödöllő. pp. 87–108.

A HATALOM NÉVRAJZA – A NÉVRAJZ HATALMA

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

THE TOPONYM OF POWER – THE POWER OF TOPONYMS

Abstract

The toponymy adopted by a particular power is evoked by the power of toponyms: the possessor feels ownership over the area if he can denominate it. Power, in other words, works to establish, modify, select, and use toponyms. Consequently the symbols created by power have become part of the geographical space. This paper analyses the dependence of the toponyms imposed by the authorities in Transylvania between 1849 and 1940. This period in Transylvania can be divided into three parts, as each change of regime was followed by the change of toponyms. First the Austrian, then the Hungarian, and finally the Romanian state power modified geographical names and their usage. In 1854 the Austrian state (with the reorganization of the administrative territories) increased the German name-area, but it did not create artificially new names and it did not introduce rules of usage for the other two languages (Romanian and Hungarian). After 1898 the Hungarian state made changes in the Hungarian place names, restricted the usage of place names in other languages, and made changes in the form of street names. After 1925 the Romanian state did the same by altering the Romanian place names, restricting the usage of the place names in other languages, and modifying the form of street names.

Keywords: Transylvania, imposed names, place names, street names

Bevezetés

Ha a történelem és a térképészet viszonyát vizsgálják, akkor általában az merül fel, hogy az előbbi hogyan manipulálja az utóbbit, azaz hogyan vetíti papírra geopolitikai nézőpontját, hogyan hangsúlyozza a földrajzi térhez köthető szimbólumait, és ezek által hogyan használja a térképeket propagandacélokra. Fontos ez a térkép és az olvasó viszonya miatt: az válik ismertté, ami a nyomtatott anyagon megjelenik.

Általános térképek esetében szokásos megoldások a határrajz nem egyértelmű rajzolata: azaz már vagy még nem létező, de a szerkesztőnek „kedves” határ feltüntetése; a szerkesztő számára „nem megfelelő” valóságos határ eltérő értelmezése, halványítása; színárnyalatok révén egymáshoz nem tartozó közigazgatási egységek összemosása, vagy éppen egymáshoz kötődő egységek elkülönítése. A tematikus térképek esetében (különösen etnikai térképekre érdemes gondolni) szintén jellemző a nem objektív alapanyag használata, vagy az etnikumok színárnyalataink eltérő erőssége, továbbá az abszolút vagy relatív mutatók játékvál a valóságostól eltérő kép bemutatása.

Jelen dolgozat a témát szűkítve a térkép összetevőiből csak egyet választ ki, a neveket; a földrajzi nevek és térképi megírásuk hatalomtól való függőségének történetéből mutat be pár jellegzetes vonást. Tovább szűkítve: a célterület a jelenkori Erdély, az időszak: 1849–1940. Jelen dolgozat célja tehát ízelítőt adni arról, hogy a jelenkori (azaz a tágran értelmezett) Erdély területén előbb az osztrák, majd a magyar, később pedig a román hatalom hogyan módosította a helységneveket és a közterületneveket alig egy évszázad alatt, és mindezt hogyan követték a topográfiai térképek. (A térképi névrajz szerkesztési elveinek részletesebb leírását, továbbá az Erdélyt érintő 19–20. századi névmegállapítás és térképi névhasználat részletesebb elemzését l. BARTOS-ELEKES Zs. 2013).

A hatalom névrajzának kiváltó oka a névrajz hatalma. ORMELING, F. (2003) megfogalmazásának felhasználásával a hatalom 19–20. századi (nationalista) névrajz-manipu-

lációinak érvelése a következő volt: egy területet a birtokos akkor érzi teljesen magáénak, ha meg is tudja nevezni – tehát az a legbiztosabb, ha a birtokában levő terület neveit maga rendszabályozza: hozza létre, alakítja, válogatja, használja önképe szerint, hiszen a hatalom által kreált szimbólumok így a tér részeivé válnak. A földrajzi nevek így kerültek a hatalom látókörébe.

JORDAN, P. (2005) a földrajzi nevek súlyát vizsgálva a szövegkörnyezet függvényében leírja, hogy folyó szövegben erejüket veszítik, de önálló megjelenéssel – névtáblákon, térképeken – magukra vonják a figyelmet. A folyamatos szövegek közül a földrajzi nevek legnagyobb arányban a földrajzi térrel kapcsolatos bármilyen szöveges, vagy vizuális dokumentumokban – földrajz-, történelem-tankönyvek, szakszövegek, útikönyvek és főként ezen témák térképi ábrázolásai stb. – jelennek meg. Ezekben belül különösen fontos a hatóságok által használt földrajzi nevek – menetrendek, közlekedési irányjelzők, topográfiai és kataszteri térképek stb. nevei – vizsgálata. Általában az e közegekben levő földrajzi nevek használatát bizonyos mértékben irányítják, akár ajánlásokkal, akár szabályokkal.

Névtábla esetében csak közvetlenül, odautazáskor, fokról-fokra ismerjük fel a többnyelvű közeget (az egynyelvű, csak többségi névtábla erre leplet borít).

A földrajzi nevek legintenzívebb megjelenési közege a térkép: a térképek révén nem szükséges odautaznunk, azonnal felismerjük a többnyelvű terület méretét. A többnyelvű névrajz használata révén a többnyelvű terület mérete és jelentősége azonnal átlátható, ezért válik a legkényesebb politikai kérdéssé használatuk. JORDAN, P. (2005) fontosnak tartja, hogy az állami topográfiai alaptérképeken megjelenjen a hiteles (tehát többnyelvű közegekben többnyelvű) névanyag, hiszen – elméletileg – ez a térképtípus a legfontosabb forrásanyag. ORMELING, F. (1983) talán éppen emiatt írja tanulmányában, hogy a térkép a legmegfelelőbb közeg a hatalom kisebbségek irányában tanúsított magatartásának vizsgálatára.

A hatalom a földrajzi neveket – azok közül is főleg a helységneveket és a közterületneveket – a név léte, alakja, valamint (térképi) használata révén tudja befolyásolni. Beleszólhat abba, hogy mekkora legyen az ő nyelvéhez tartozó névterület (névterületnek nevezzük az adott nyelven megnevezhető földrajzi helyek összességét); ha tehát a névterület kisebb a nyelvterületnél, illetve az államterületnél, akkor feleleveníti lappangó neveit erről a területről, vagy ezek hiányában mesterségesen újakat hoz létre. A hatalom beleszólhat abba is, hogy milyen legyen a földrajzi neveinek alakja, sokszor változtat is azokon, felülbíráva a természetes nyelvi fejlődést. A hatalom másik lehetősége az általa kanonizált nevek használatának különböző fokozatú előírása, más nevek használatának korlátozása, aminek következtében a térképszerkesztők mozgástere sokszor minimálisra szűkül: az elvárások által szabott határokon belül igyekeznek saját véleményüket is bemutatni.

A hatalom és a földrajzi nevek Erdélyben

Erdélyben egy évszázadon belül három eltérő hatalmi korszakot különíthetünk el. A jelenkori terület 1867-ig a német nyelvű Habsburg Birodalom két tartománya (Magyarország és Erdély) között oszlott meg, majd 1867-től 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részének keleti felén helyezkedett el, végül 1918-tól Románia északnyugati része lett.

A hatalom átrendeződésével a hivatalos nyelvek és a hivatalos nyelvű földrajzi nevek is átrendeződtek. 1854-ben az osztrák hatalom a közigazgatási átszervezéssel a német névterületet növelte, de mesterséges névváltoztatást nem hajtott még végre, illetve más nyelvű nevek használatába nem szólt bele. 1898 után a magyar hatalom országos szinten a magyar nyelvű helységneveket átírta, más nyelvű nevek használatát korlátozta, helyi szinten a közterületnevek szintén lecserélődtek. 1925-től a román hatalom több lépésben

módosított a saját településnevein, más nyelvű nevek használatát többször korlátozta vagy megengedte. Érdemes tehát ezt az időszakot, a 19. század második felét, illetve a 20. század első felét vizsgálnunk, hiszen témánkat illetően ebben az időszakban találkozhatunk a legizgalmasabb megoldásokkal. A következőkben időszakonként összefoglalom, hogy miként szólt bele a hatalom a helységnevek és közterületnevek megállapításába, illetve hogy ezt az állami (főleg a topográfiai) térképeken hogyan jelenítette meg.

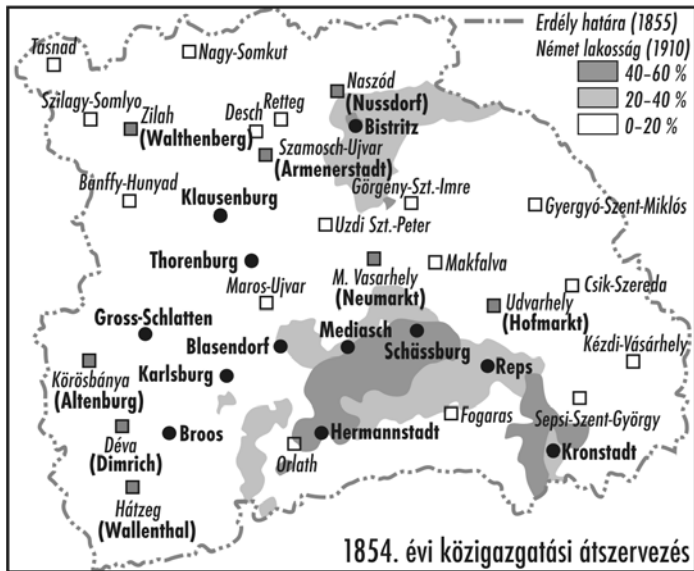
A hatalom névrajza a szabadságharc és a kiegyezés között (1849–1867)

Hatósági *helységnev-megállapítás* Erdélyben először a Bach-korszakban érhető tetten. Az abszolutizmus korában az Erdélyi Nagyfejedelemségben két közigazgatási átszervezés történt: az első 1851-ben még az ideiglenesség jegyében született, majd ezt 1854-ben véglegesítették (KÖPECZI B. 1987). Mindkét rendeletet a háromnyelvű Országos Törvény-és Kormánylapban hirdették ki. A három nyelven egymástól különböző neveket jelöltek meg ugyanarra a településre, amelyek sok esetben nemcsak átírásban különböztek: tehát a kerületeknek és a helységeknek a történelemben először három hivatalos – magyar, német és román – nevük lett.

Az 1851. évi közigazgatási rendeletben csupán a közismert német neveket jelölték. 1854-ben lényegesebb több név jelent meg a német szövegben. A két névrendezés között három év telt el. Ilyen kevés idő alatt a névhasználat-változást már mesterséges beavatkozás eredményének kell tekintenünk: valamilyen ok miatt fontossá vált az osztrák jelenlét hangsúlyozása. Gyanúnkat az is igazolja, hogy a magyar nevek esetében az átvétel németesebb lett; már nem változatlanul írták őket, hanem belépett a német hangjelölés, vagy a fordítás. A több esetben használt, a két nevet egymásnak megfelelő megoldás jelzi, hogy nem voltak ezek közismert, egyértelmű nevek; esetleg így próbálták beemelni az új nevet a szász köztudatba. Az 1854-es rendelet viszont a német nevek egy olyan lappangó rétegét javasolta feléleszteni, amit addig alig ismertek, nem jelentek meg a reformkori, helyi német nyelvű térképeken sem, csupán részletes névtárak (LIPSZKY J. 2005, LENK VON TREUENFELD, I. 1839) tartalmazták. Tehát Erdélyben az 1854-es névrendezés során nem történt mesterséges névadás, csak a német névterület mesterséges növeléséről lehet beszélni (BARTOS-ELEKES Zs. 2004; *1. ábra*).

A közterületek nevei esetében a hatósági névmegállapítás ebben az időszakban még nem volt jellemző. A helyi hatóság a közterületeket a kialakult természetes elnevezéssel használta, a szöveggel megegyező nyelven. Az utcanevek nagyobb erdélyi városainkban a középkortól szinte változatlanok voltak, a nagyobb városokban a közterületek nevei akár már a 14–15. századtól adatoltak (BARTOS-ELEKES Zs. 2016).

Ebben az időszakban fejezték be a II. osztrák katonai topográfiai felmérést. A felmérést az Erdélyi Nagyfejedelemségben és a Magyar Királyság keleti részeiben (a mai Partium és Bánság területén) az 1860. év környékén hajtották végre (JANKÓ A. 2007). A topográfiai térkép szelvényein a helyben használt neveket közvetítették a német nyelvű olvasóknak, hiszen a katonaság nyelve a német volt. A felmérési szelvényekre földrajzi nevekként a helyben használt nevek kerültek. A településnevek első neve általában magyar nyelvű, de román vagy német nyelvű területen találunk román, ill. német nyelvű első neveket is. Az első név alatt sok esetben megadták a település egyéb nyelvű névváltozatait is, előtűnik a nyelv rövidítésével. A domborzati-, víz- és területnevek esetében is figyelembe vették a helyi neveket. Egymáshoz közel találunk román, magyar és német neveket, néha névpárok is. A rövidítések német, ill. magyar nyelvűek. A földrajzi megjelölések, a magyarázó írások és a kíséző szövegek a német nyelvű olvasók miatt német nyelvűek (BARTOS-ELEKES Zs. 2013).

1. ábra Az 1851-es járásszékhelyek nevei az OTK német nyelvű szövegeiben (fent: 1851-ben; lent: 1854-ben), kövér betűkkel a német neveket
 Figure 1 The place-names used in the official text in German language (up: in 1851, down: in 1854), with bold the German toponyms

A 19. század közepi néppolitikát összefoglalva elmondhatjuk, hogy az osztrák hatóságok idejében még a helyi nevek elve működött, azaz a közigazgatásban a helyi lakosság neveit használták, a térképen pedig elsősorban a helyi lakosság megnevezéseit tolmácsolták az adott nyelvű olvasóközönségnek. A helyi nevek elve mellett a természetes névadás tiszteletben tartását is megemlíthetjük, amely elv ebben az időszakban veszítette el egyed-

uralmát; megjelent a névterület mesterséges növelése (bár mesterséges névadásról talán még nem lehet beszélni).

A hatalom névrajza a kiegyezés és az első világháború között (1867–1918)

A kiegyezést követően, de különösen 1898-tól a magyar hatóságoknak már határozottabb volt a fellépése: saját földrajzi neveiket nemcsak bővítették, hanem alakították is, és a névmegállapítás a helységnevek mellett kiterjedt a közterületnevekre is. Beleszóltak a nevek használatába is. Az 1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről kimondta, hogy „Minden községnek csak egy hivatalos neve lehet”; a községek neveinek megállapítását a belügyminiszter hatáskörébe rendelte. A törvény országos községi törzskönyvbizottság létrehozását mondta ki, amelynek feladata a községek neveinek nyilvántartása volt (az ún. törzskönyvbene); de e bizottság feladata volt javaslatot tenni a nevek helyesírására, a névváltozatok és a homonímia kiküszöbölésére, valamint olyan intézkedésekre is, amelyek célja az volt, hogy a törzskönyvezett nevek ne csak a hivatalos használatban, hanem a társadalmi érintkezésekben is minél inkább elterjedjenek és kizárólagossá váljanak. A hivatalos iratokban, a tankönyvekben, a térképeken stb. – tekintet nélkül arra, hogy az irat milyen nyelven volt megszerkesztve – kizárólag a törzskönyvezett név volt használható; kivételesen egyes helyeken (pl. tankönyvek) egyéb névváltozatok is magyarázatképpen feltüntethetők voltak.

A törvény következtében Magyarországon (Horvátország nélkül) megindult a helységnevérendezés, azaz a községek törzskönyvezése. A törzskönyvbizottság 1898 és 1912 között működött, ez idő alatt a feladatát végrehajtva az összes vármegyében javaslatot tett az összes község nevére. A bizottság országos szinten a több mint tizenkétezer helység neveinek csupán felét őrizte meg változatlanul; a nevek kb. harmadát új névadással – köztük alaptagok vagy jelzők pótlásával, cseréjével, törlésével stb. – jelentősen megváltoztatta, a maradék neveken pedig minimális változtatást – helyesírás megváltoztatása, pl. kötőjel használata helyett egybeírás – eszközölt (mindezeket részletesen l. MEZŐ A. 1982, 1999). Azonban az országos átlaghoz képest jelentős volt a szórás: nemzetiségi területeken a névváltoztatások száma több volt, mint a névmegőrzésé, ill. maga a változtatás is gyökeresebb volt.

A névérendezés szükségességét a sok homonímia, paronímia (hasonló alakú, illetve kiejtésű nevek) és névváltozat miatt kialakult tájékozódásbeli és postai forgalmi gondokban jelölték meg. A névérendezés ezt valóban megoldotta: a településekhez egy és csakis egy nevet rendelt hozzá, amelynek egyértelmű volt a helyesírása. Ez a névérendezés vitathatatlan pozitívuma. Ám ha a névérendezés csak ezt a szükséges feladatát látta volna el, akkor azt megoldhatta volna a jelzők módosításával. Az ilyen jellegű változtatások azonban az összes módosításnak csupán egyharmadát teszik ki, a további kétharmaduknál egyéb szempontokat vett figyelembe a bizottság. MEZŐ A. (1982) szerint ilyen egyéb szempontok elsősorban a magyarosság, a történetiség, a helyesírásbeli egység, a motiváció, a szabatoság és az etimológiai világosság voltak. A bizottság elnöke a belügyminiszternek írt levelében egyik célként fogalmazta meg, hogy „külsőleg, a helynevekben is megnyilvánuljon e területnek a magyar államhoz való tartozandósága” (in: MEZŐ A. 1982. p. 143). Tehát a bizottság rendkívül körültekintő módszerének leple alatt az elégségesnél jóval több néven változtatott és a praktikum jelszavát hirdetve valójában számos szükségtelen mesterséges nevet alkotott magyarra való átírással, de főleg fordítással, részben vagy teljes mértékben új név kitalálásával, elfelejtett név felelevenítésével stb.

A magyarosítás természetesen ellenkezést váltott ki, hiszen országos szinten a névváltoztatásoknak 97%-a nem volt kért változtatás, hanem azt a bizottság javasolta. A bizottsági javaslatok közül csupán 43%-ot fogadott el szó nélkül a helyi szerv. A többi esetben fellebbezett,

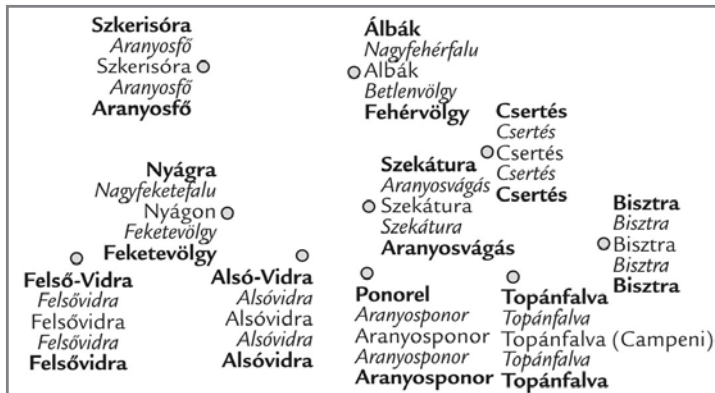
ragaszkodva a régi névhez, esetleg újabb javaslatot előhozva. A fellebbezett és újratárgyalt nevek közül a belügyminiszter 62%-ban a fellebbezés ellenére a bizottság javaslatát fogadta el, 23%-ban elfogadta a helyi javaslatot, 15%-ban pedig elmaradt a döntés (MEZŐ A. 1982).

A döntéshozatal módjáról példaként íme két mesterséges névadás története a községi tárgyalási ívekből MEZŐ A. (1999) nyomán.

- a) *Oláh-Andrásfalva* >> *Székelyandrásfalva*. A településnek egy neve volt (Oláh-Andrásfalva), más névváltozatot nem használtak; ezt a nevet használta a posta, a vasút, ez volt a pecséten, régebről sem tudtak más névről; nem is kértek új nevet. VIZAKNAI ANTAL, a helységnevbizottság elnökhelyettese a *Magyarosandrásfalva* nevet javasolta, tekintettel arra, hogy a falun átfolyik a Magyaros-patak; végül a bizottság 1904-ben MÁRKI SANDOR kolozsvári egyetemi tanár, bizottsági tag javaslatát elfogadva a *Székelyandrásfalva* név mellett döntött azzal indokolva, hogy a település a székely lakosságú Udvarhely vármegyében található. A községi képviselőtestület – azzal érvelve, hogy csak egy magyar család lakik a faluban – tiltakozott, de végül a bizottság arra hivatkozva, hogy laknak itt magyarok, a többiek pedig beszélik a nyelvet, a fellebbezést nem fogadta el. Így lett Oláh-Andrásfalvából Székelyandrásfalva.
- b) *Toplicza* >> *Maroshévíz*. A településre a Toplicza név mellett használták az Oláh-Toplicza nevet is (sőt ORBÁN BALÁZS Gyergyó-Topliczaként említi). A Maros-Torda vármegyei törvényhatóság új nevet kért a bizottságtól: Maros-Hévizet, amit a bizottság elfogadott (1905). A község tiltakozott, ragaszkodott a Toplicza elnevezéshez, hivatkozván arra, hogy ők sohasem kérték a nevet, és már tíz évvel korábban is tiltakoztak a névváltoztatási szándék ellen. A törzskönyvbizottság a tiltakozásnak nem adott helyt, bár elismerte, hogy a község valóban nem kérte a nevet, viszont érvei szerint az új név mellett szól, hogy az országban több Toplicza is van, illetve, hogy azt a megyei bizottság javasolta.

A névrendezés máig ható negatívuma a magyar névhasználatban a természetes eredetű névanyag átforgatása. Mivel a magyar nyelvterület kisebb volt, mint az államterület, így a magyar névterület is kisebb volt az államterületnél. A törzskönyvezés során a névterület megnövelését, összefüggővé tételét határozták el. Magyar lakosság által nem lakott településeken, ahol korábban a nemzetiségi név átírását, elfogadását használták a magyar nyelvben, annak tolerálása helyett ezentúl annak magyarra fordítása, vagy új név jelent meg. A bizottság a magyar neveket saját képére és ízlésére alakította, számos gyökértelen nevet is létrehozva. A névrendezés másik negatívuma a természetes eredetű nemzetiségi nevek elsüllyesztése volt. Összességében a magyar nyelvű névhasználat kizárólagossá tételével túllépett az osztrák névrendezés módszerén (hiszen az csak a saját nyelvbe avatkozott, a másokét nem csorbította); megszüntette a helyi nyelvű névhasználati hagyományt, helyette az államnyelvű névhasználatot indítva el. Sajnos nem állott ezzel egyedül Európában (l. ORMELING, F. 1983), hiszen ebben az időszakban szinte minden országban hasonló jellegű intézkedés folyt. A névrendezés az egyoldalú névhasználat kimondásával még inkább vörös posztó lett a nemzetiségek szemében, és gyakorlatilag ötletadója lett a két évtizeddel későbbi, hasonló jellegű román viszontválasznak (2. ábra).

A *közterületek nevei* az adott időszakban már szintén a rendszeres hivatali névmegállapítás körébe kerültek át. Erdélyben a városok vezetése döntött a közterületek neveiről, hivatalos utcanévjegyzékekben rögzítve azt. Megsűrűsödött a mesterséges névadás, vagyis a város nemcsak elfogadta, nyilvántartotta a kialakult utcaneveket, hanem maga is elnevezett közterületeket. A mesterséges névadás főleg a századfordulótól volt jellemző. A korabeli várostérképek alapján észrevehető, hogy a magyar többségű nagyvárosokban (Arad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szatmárnémeti) főleg a reformkor személyiségei

2. ábra A Topánfalvi járás (Torda-Aranyos vm.) helységeinek törzskönyvezési folyamata (1909).
 Figure 2 The formation of the Hungarian official place-names in an area inhabited mostly by Romanians in 1909. The first name is the old name, the names in middle are the proposals, the last name is the new name.

és néhány helyi vonatkozású ismert személy volt a névadó motívum a közterületeken. A kevertebb etnikumú városokban (Brassó, Nagyszeben, Temesvár) a mesterséges névadás mértéke alacsonyabb mértékű volt, sőt a nevek inkább őrizték a régebbi elnevezéseket. A mesterséges névadások esetében pl. Temesváron nagyobb volt a súlya az osztrák jelenlétnek, a helyi személyiségeknel a nemzetiségek nevei is szerepeltek, a magyar történelemből pedig nemcsak a reformkor volt a fontos. Brassó és Nagyszeben szinte teljesen megőrizte a középkorban kialakult, és azóta szinte változatlan neveit, s azokat a helyi nyelveken használta (BARTOS-ELEKES ZS. 2016).

Ezzel szemben viszont akárcsak a II., úgy az ebben az időszakban készült III. osztrák katonai felmérésnél is a helyi (akár kisebbségi) nevek használata volt jellemző mind a térképen belül, mind a gyámrajzban (JANKÓ A. 2007, BARTOS-ELEKES ZS. 2013). Ez az eljárás a 19. század végére már kivételesnek mondható európai szinten: az országok legnagyobb részében már az államnyelvi névalakok jelentek meg a topográfiai térképeken, a kisebbség nyelvének használata a kísérő szövegekben fel sem merül. ORMELING, F. (1983) majdnem tökéletesnek nevezi ezt a névpolitikát, összehasonlítva a korabeli (és akár mai) európai helyzettel.

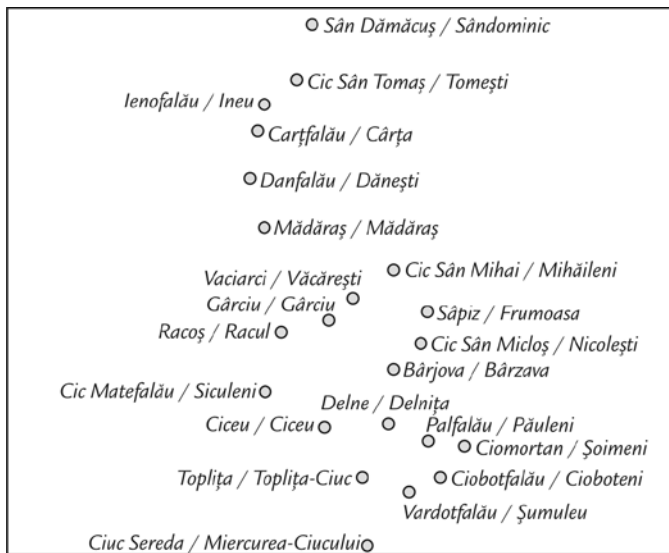
A dualizmus névpolitikájában tehát két új jellemvonás jelenik meg: a helyi nevek elve helyett az államnyelvi névpolitika vált fontossá, különösen a millennium környékétől; az államnyelvi neveket pedig ha kellett, akkor mesterséges névadások révén érték el, saját szimbólumaikat is beépítve a térbe. Ugyanakkor sajátos helyzetben maradt az ország területéről készült topográfiai térképsorozat, amelyet „kívül” (Bécsben) szerkesztettek, mert lapjain továbbra is a helyi nevek elve érvényesült.

A hatalom névrajza a két világháború között (1918–1940)

1918-ban a román névterület nem fedte le teljes mértékben Erdélyt. Az I. világháború előtti erdélyi kiadású, román nyelvű helységnevszótárokból, útleírásokból, térképekből arra következtethetünk, hogy a román nyelvterülettől távol eső (pl. a Székelyföld belsejében elhelyezkedő) kisebb településeknek nem volt román megnevezésük. Mivel az I. világháborút követő évektől hivatalos név csak román név lehetett, így a román közigazgatás minden településnek román helységneveket igényelt. 1925-ig az egyéni névmegállapítások révén helyszinten teljes lefedettségű lett a román névterület, minden településnek lett román

neve, számos településnek pedig megváltozott a neve. A tájékozódás segítésére az első években helységnévszótárak jelentek meg. A hatósági rendezés 1925-ig várattott magára. Az 1925. június 14-i, a közigazgatás egységesítéséről szóló 95. törvény a mellékletében felsorolta az összes település nevét az új megyebeosztásban – a Bánság kivételével, amelyet utólag rendeztek (Monitorul 1925). A rendelet a húszas évek elején kialakult névhasználatához képest is még közel félezer erdélyi településnek változtatta meg a nevét, ill. kisebb módosításokat végeztek az erdélyi megyék neveiben és alakjában. A változtatások előkészítéséről, eredményeiről közigazgatás-történeti kötetében MERUȚIU, V. (1929) számolt be.

A közigazgatási átrendezést egy földrajztudósokból és katonatisztekkel álló bizottság készítette elő. 1925-ben előzmény nélküli, mesterséges nevet kapott pár nagyobb város is. Egységesítettek a neveken, ugyanis a korábbi szótárak bizonyos települések esetében még több román nevet is megadtak, pl. egy magyarból átvett nevet, amit megtalálunk az erdélyi román neveket tartalmazó forrásokban, és egy inkább mesterséges nevet, amit többnyire az Erdélyen kívüli, vagy újabban megjelent forrásokban lelhetünk fel először. A bizottság többnyire e második név mellett döntött, azt egységesítette, tette hivatalossá. MERUȚIU, V. (1929) a névváltoztatások egyötödét (mintegy százat) megkérdőjelezte, mondván, ahogy azok nem a legjogosabb elnevezések; megkockáztatta, hogy e névváltoztatokban a döntést kivették a szakbizottság kezéből, tehát e neveknek ő, mint a bizottság tagja, nem vállalja az apaságát; és nem értett egyet azzal a megoldással, amikor a névadó motívum egy személy (3. ábra).

3. ábra A felcsíki helységek román neveinek megváltozása az 1920-as években.
 Figure 3 The formation of the Romanian official place-names in an area inhabited mostly by Hungarian in 1920. The name in left is the old Romanian name, the name in right is the new one.

Összehasonlítva a századfordulós magyar törzskönyvezést a két világháború közötti román névváltoztatásokkal, számos közös vonást fedezhetünk fel. Közös vonás az, hogy mindkét névrendezés megoldotta a névegységesítést, a rendezés következtében a településeknek már csak egy nevük maradt, a hivatalos. Az egységes név kialakításakor mindkét névrendezés csak az állam nyelvét vette figyelembe, a helyi nyelvű neveket háttérbe szorította. Mindkét névrendezésnek egyik fő szempontja volt az „államnyelvűsítés”: mindkettő még a

saját nyelvű nevein is változtatott annak érdekében, hogy a név még inkább magyarosabb, ill. románosabb legyen. Ez utóbbira jellemző példa Magyar- és Oláhgyerőmonostor esete. A magyar névrendezés során megőrizték Magyargyerőmonostor nevét, míg a másik települést Felsőgyerőmonostornak nevezték át; a román névrendezés során, 1925-ben viszont Mănăsturu Românesc őrizte meg eredeti nevét, míg Mănăsturu Unguresc helyett egyszerűen Mănăstireni lett a helység neve. (Az első lépésben még mindkét település megőrizte a régi nevét és a két falu alkotta község neve volt Mănăstireni; a második lépésben viszont már Magyargyerőmonostor vette fel a Mănăstireni nevet.) Mindkét névrendezés nemcsak a kisebbség, hanem saját maga természetes névanyagának egy részét elsüllyesztette.

A két világháború között az erdélyi városokban a közterületek hivatalos neve is román nyelvű lett, már 1919-től. Románia többi városaihoz hasonlóan a királyi családról, a történelem, az irodalom kiemelkedő személyiségeiről, vagy köznévfelhasználásával neveztek el leginkább közterületet. A magyar többségű nagyobb városokban alig maradt magyar személyről elnevezett közterület (BARTOS-ELEKES ZS. 2016).

Román kiadású topográfiai térkép Erdély területéről már a határváltozások előtt is készült: az I. világháború során szelvények készültek Erdélyről. A szelvények tartalma – a gyámrajz megjegyzése szerint – a III. osztrák felmérés térképei alapján készült. A térkép névrajza nem tért el jelentősen az osztrák katonai térképétől: a földrajzi nevek továbbra is a helyi nyelveket tükrözték, csak a magyarító írásokat és a kísérő szövegeket cserélték le az olvasó nyelvére, vagyis románra. A helységnevek, víznevek, területnevek, domborzati nevek megőrizték az osztrák névrajzot: pl. még nagyjából román nyelvterületen is hiányozhat a román településnév, vagy találunk patakokat csak német megnevezéssel. A földrajzi megjelöléseket, ill. a magyarító írásokat lecserélték. A kereten kívül eső rész csak román nyelvű (BARTOS-ELEKES ZS. et al. 2007). Az 1920-as évek elejétől kezdve elkészült az egységes szelvényezésű román topográfiai térképrendszer. E térképek alapja továbbra is az osztrák térkép volt, azonban a névrajz és a részbeni helyesbítés – a gyámrajzi megjegyzés szerint – már a román topográfiai szolgálat munkája. A fontosabb földrajzi nevek (pl. helységnevek, víznevek) már csak románul jelentek meg a térképen, azonban a kisebb területnevek, csúcsnevek vagy földrajzi megjelölések esetében még többször találunk helyi, kisebbségi megnevezéssel. E kisebbségi nevek száma a harmincas évekre csökken, helyettük vegyes helyesírású, vagy románra átírt, illetve lefordított név jelent meg. A magyarító írások, kísérő szövegek román nyelvűek (BARTOS-ELEKES ZS. et al. 2007). Egészében tehát a 20. század első felében készült román topográfiai térképeknek fontos alapanyaga még az osztrák katonai felmérés volt, azonban annak a helyi nyelvekre odafigyelő szellemiségét egyre kevésbé tartották be a szerkesztők; az újabb kiadásokkal fokozatosan csökkent, majd el is veszett a többnyelvűség.

A névrajz hatalma

A fentiekben azt érintettük, hogy hogyan kezdett beleszólni a különféle nyelvű hatalom egy többnyelvű terület (az adott esetben Erdély) névanyagába. A vizsgált időszak előtt, tehát a 19. századig nem volt a névanyag központi irányítás alatt, a természetesen kialakult neveket a helyi nyelveken említették a közigazgatásban. A vizsgált időszak három felvonása alatt ez fokról fokra megváltozott. Előbb a névanyag helységnevi része került a központi irányítás alá, majd a közterületnevek is a helyi közigazgatás felügyeletébe kerültek. Előbb csak a nevek természetes alakját használták, majd saját maguk is mesterséges neveket hoztak létre. Előbb elfogadták a helyi nyelvek használatát, később már csak az államnyelvi neveknek volt jogosultságuk.

Eddig a hatalom névrajzáról volt szó, arról, hogy a hatalom milyen névrajzot alakít ki. A névrajz hatalma pedig abban áll, hogy a tankönyvekben, térképeken, egyéb szövegekben megismert nevek átalakítják a közösség névhasználatát. Zárásként tehát visszajutottunk a kezdőponthoz: azt vizsgáljuk, hogy mekkora a hatalma a hatalom által átalakított névrajznak.

Az osztrák hatósági névrendezésekkel egy időben készült szász (és külföldi) térképek alapján kimondhatjuk, hogy bár érezhető a német nyelv súlyának növekedése a térképeken, de a térképek szerzői nehezen fogadták el, kritikával vették át az új (pontosabban alig ismert) neveket. Még a német szerzők is tompították a németesítést. Tehát nem a nevek voltak e névrendezéskor mesterségesek (hiszen a nevek mind fellelhetők korábról), hanem a tisztviselők a német helységnevek mennyiségét akarták mesterségesen megnövelni (és ez eleinte alig sikerült). Bár feltételezhetően tettük mögött nem a nyelv ápolása állt, hanem az osztrák jelenlét igazolása, mégis jó szolgálatot tettek a nevek fennmaradásának: alig ismert német neveket emeltek be a köztudatba, politikai nyomásra megnőtt, megsűrűsödött az erdélyi német névterület (BARTOS-ELEKES Zs. 2004).

Ma a többnyelvűség teljessége érdekében az Erdélyt ábrázoló (helyszíni tájékozódást segítő) magyarországi térképeken a történelmi német neveket is feltüntetik. A neveket a ma elérhető névtárakból veszik át válogatás nélkül. Így ma az érdeklődő (annak ellenére, hogy a szász lakosság szinte teljesen elköltözött a területről) a német nevek szélesebb körét gyűjtheti össze a tájékoztató anyagokban, mint amennyit a szász lakosság használt annak idején. A német anyanyelvű számára annak idején mesterkéltn hangzásúnak tűnő német nevek ma a nem németek számára elfogadottakká, hitelesekké váltak.

A századfordulós magyar névrendezés államnyelvi elve mellett a szakemberek jelentős része felsorakozott. Pl. LÓCZY L. (1910) büszkén számolt be arról a nehéz küzdelméről, amelynek eredményeképpen elérte, hogy a kisebbségi helynevek feltüntetése a készülő világtérképen csupán ajánlás legyen, és ne követelmény. A világtérképre a kisebbségi helynevek a magyarországi (és benne az erdélyi) részen nem is kerültek feltüntetésre. A névrendezést követően a helyi névhasználat szükségességére későn, csak a világháború során ébredt rá magyar szakember. STRÖMPL G. (1917) – írásában a szerző neve alatt csak annyi szerepel, hogy: „jelenleg a harctéren” – kevesellte a nemzetiségi neveket a topográfiai térképeken, ami szerinte megnehezíti a tájékozódást, és megjegyezte, hogy „ha látjuk, hogy a széleken gyengébb a kultúránk, mint a másajkú környezeté – s ez gyakran van – elégedjünk meg a második hellyel” (p. 222).

Ma a törzskönyvezett név hozzáférhetősége, egyértelműsége miatt etalon az erdélyi magyar névhasználatban, minden mai névmegállapításnak alapja. A nevek ma már nem differenciálódnak: a törzskönyvezés erőltetett magyarosító jellege révén kialakult hiteltelen név létjogosultsága azonossá vált a sok évszázados magyar nevekével. Pár éves hivatalos voltuk többet ér a sok évszázados használatnál.

Hasonló a helyzet a román névrendezés neveivel, az ötvenes évekbeli (vagy akár korábbi) ideológia súlyát érzékeltető település- és közterületnevek még most is kísértenek: több névváltoztatás ellenére sokszor találkozunk a felszabadulás évfordulójáról, vagy szovjet katonatisztről elnevezett településnévvel, közterületnévvel hivatalos iratokban. A köztudat pedig még a hivatali változásoknál is lassabban mozdul; ha a neveket meg is változtatják, pár generáció még mindig a korábbi neveket fogja használni.

Összefoglalás

Jelen dolgozat a földrajzi nevek és a térképi megírásuk hatalomtól való függőségének történetéből mutat be pár jellegzetes vonást, tovább szűkítve: főleg erdélyi, utóbbi két

évszázadi példákkal. A dolgozat rövid elméleti bevezetés után arról szól, hogy Erdélyben az adott időszakban miként szült bele a hatalom a helységnevek és közterületnevek megállapításában, illetve, hogy ezt az állami topográfiai térképeken hogyan jelenítette meg. Zárásként visszajutunk a kezdőponthoz: azt vizsgáljuk, hogy mekkora a hatalma a hatalom által átalakított névrajznak.

A hatalom névrajzának kiváltó oka a névrajz hatalma: egy területet a birtokos akkor érzi teljesen magáénak, ha meg is tudja nevezni. A hatalom a földrajzi neveket létre hozta, alakította, válogatta, használta önképe szerint – így a hatalom által kreált szimbólumok a tér részeivé váltak.

Erdélyben egy adott évszázadon belül három eltérő hatalmi korszakot különíthetünk el. A hatalom átrendeződésével a hivatalos nyelvek, és a hivatalos nyelvű földrajzi nevek is átrendeződtek: előbb az osztrák (1854), majd a magyar (1898–1913) és végül a román (1925 után) hatalom módosított a földrajzi neveken és használatukon.

BARTOS-ELEKES ZSOMBOR

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Földrajzi Intézet, Kolozsvár
bezsombor@yahoo.com

IRODALOM

- BARTOS-ELEKES ZS. 2004: Német helységnevéadás és névhasználat a XIX. századi Erdélyben. – *Geodézia és Kartográfia* 56. 9. pp. 11–18.
- BARTOS-ELEKES ZS.–RUS, I.–CONSTANTINESCU, ŞT.–CRĂCIUNESCU, V.–OVEJANU, I. 2007: Románia topográfiai térképei Lambert–Cholesky-vetületben (1916–1959). – *Geodézia és Kartográfia* 59. 6. pp. 39–43.
- BARTOS-ELEKES ZS. 2013: Névhasználat a térképeken (Erdély, 19. és 20. század). – Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár. 210 p.
- BARTOS-ELEKES ZS. 2016: The history of street-names changes in Transylvania – In: WOODMAN, P.–JORDAN, P. (szerk.): *Place-name changes*. Dr. Kovač, Hamburg. pp. 37–54.
- JANKÓ A. 2007: Magyarország katonai felmérései 1763–1950. – *Argumentum*, Budapest. 190 p.
- JORDAN, P. 2005: A helységnevé, mint kulturális örökség. – In: PÉNTÉK J.–BENŐ A. (szerk.): *Nyelvi jogi környezet és nyelvhasználat*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 2. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár – Sepsiszentgyörgy. pp. 190–196.
- KÓPECZI B. (szerk.) 1987: Erdély története I–III. – Akadémiai Kiadó. Budapest.
- LENK VON TREUENFELD, I. 1839: *Siebenbürgens geographisch, topographisch, statistisch, hydrographisch und orographisches Lexikon I–IV*. Wien.
- LIPSKY J. 2005: *A Magyar Királyság és társországi térképe és névtára (1804–1810)*. – Cartofil, Arcanum. Budapest (DVD).
- LÓCZY L. 1910: Elnöki megnyitó. – *Földrajzi Közlemények* 38. 4. pp. 145–151.
- MERUŢIU, V. 1929: *Judeţele din Ardeal şî din Maramureş până în Banat. Evoluţia teritorială*. – *Inst. De Arte Grafice „Ardealul”*, Cluj.
- MEZŐ A. 1982: *A magyar hivatalos helységnevéadás*. – Akadémiai Kiadó. Budapest. 407 p.
- MEZŐ A. 1999: *Adatok a magyar hivatalos helységnevéadáshoz*. – Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék. Nyíregyháza. 575 p.
- Monitorul 1925: *Decretul regal No. 2465 din 25 Septembrie 1925*. – In: *Monitorul Oficial* 220 din 7 octombrie 1925. Bucureşti.
- ORMELING, F. J. 1983: *Minority toponyms on maps. The rendering of linguistic minority toponyms on topographic maps on Western Europe*. – *Utrechtse Geographische Studies* 30. Utrecht. 262 p.
- ORMELING, F. J. 2003: *Toponymy*. – <http://lazarus.elte.hu/hun/tanterv/c50.htm>
- STRÖMPL G. 1917: *Jövő térképeink névrajza*. – *Földrajzi Közlemények* 45. 4-5. pp. 204–223.
1898. évi IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről. – In: *Országos Törvénytár 1898*. Budapest. pp. 35–37.

MÉRHETŐ ASSZIMILÁCIÓ? – MÓDSZEREK AZ ETNIKAI HASONULÁS NYOMONKÖVETÉSÉRE

BALIZS DÁNIEL

MEASURABLE ASSIMILATION? – METHODS FOR TRACING
CHANGING ETHNIC IDENTIFICATION

Abstract

The question of ethnic assimilation in multinational regions (such as the Carpathian basin or the countries around it) has been a relevant research topic for quite a while now. Distrusting census data and questioning its results is a general phenomenon amongst those dealing with minorities; the discrepancy between the estimated and registered data is usually regarded as the result of assimilation. There are various ways to determine the extent of assimilation and to measure the scope of the affected population. These methods do not necessarily give comparable results, and the geographical level or population measured by them are not always of the same size. Their similarities arise from the fact that by using these methods there is a way to clarify the ethnic structure implied by official censuses. I analyse some of these methods in my work.

Keywords: assimilation, ethnicity, methods, censuses

Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy a különböző diszciplínák – szociológia, kulturális antropológia, néprajz, etnikai földrajz stb. – területén tevékenykedő kutatók által már számtalan aspektusból megközelített, óriási publikációs háttérrel rendelkező téma, az asszimiláció kapcsán összefoglalást nyújtson a szóban forgó társadalmi folyamat hatásainak mérési lehetőségeiről, annak számszerűsíthető, a statisztikákat pontosító vagy éppen árnyaló megközelítési módjairól. E sorok írója – saját szakmai felkészültségéről alkotott véleménye folytán, illetve mivel érdeklődési körén kívül esik – nem érzi feladatának sem az asszimilációról alkotott definíciók gazdag tárházának bővítését, sem annak társadalomfilozófiai háttérben való elmélyülést. A cikktől sokkal inkább várható, hogy rendszerez és bemutat néhányat azon metódusok közül, melyek segítségével az asszimiláció által érintett csoportok mérete és jellemzői megközelítő pontossággal meghatározhatóak.

Az itt taglalt mérési módszerek két alapvető típust képviselnek. Az egyik a statisztikai (főként népszámlálási) adatokból kiinduló kategória, melynek keretében a számszerűsítés, az asszimilánsok tömegének definiálása a cél. A másik a terepi felmérésekre épülő vagy a népszámlálások helyett más adatbázist felhasználó típus, melynek kapcsán a cél esetünkben a censzusok (melyek gyakran az állam felé mutatott lojalitás megnyilvánulási csatornáit, ld. KAPITÁNY B. 2013) pontosítása és a lokális specifikumok figyelembe vétele. Alkalmazásukkal nem feltétlenül nyílik lehetőség teljes körű adatbázis felépítésére, sokkal inkább a censzusokban található értékek kritikájára vagy éppen indoklására. ILYÉS Z. (1999) szerint az asszimiláció folyamatát ugyan hosszú távon, nagy vonalakban a népszámlálási statisztikák is tükrözik, a folyamat mikroléptékű ábrázolásához viszont mindenképp szükség van egyéb források és módszerek bevonására is. A nemzetiségi összetételt bemutató „száraz” adatsorok nem tükrözik feltétlenül a domináns kultúrát, ennek tisztázáshoz tereptapasztalatok kellene (KEMÉNYFI R. 1999), a kvalitatív módszerek többsége tehát helyi felmérések keretében alkalmazható.

A kérdésben elmélyülő kutató feltételezi, hogy az általa az asszimiláció jeleként értelmezett tényezők valóban a beolvadás valamely szakaszában lévő népességre utalnak. A lényeg annak tisztázásában rejlik, hogy az asszimilációs folyamatok milyen formában ragadhatóak meg a tárgyalt jelenségek, statisztikai jellemzők, felmérések vagy egyéb sajátosságok tükrében.

Az asszimilációról röviden

Noha munkám hangsúlyozottan nem elméleti jellegű, a téma megköveteli a fogalom teoretikus hátterének rövid összefoglalását. Mivel az asszimilációs folyamat érvényesülhet egyéni és csoportszinten (TAJFEL, H. 1974), itt szeretném leszögezni, hogy a tanulmány a kérdést a makroperspektíva (tehát a csoportok) oldaláról közelíti meg, az asszimiláció individuális szegmense nem tartozik az itt tárgyalt fogalmak sorába. Az etnikai hasonlással foglalkozó szakirodalomban fellelhető definíciók és megközelítési módok többsége egyenként is egy egész tanulmányt érdemel, így jelen cikk csupán néhány értelmezési lehetőség „felvillantására” vállalkozik.

Az etnikai szempontú asszimiláció meghatározásában nagy szerepet kaptak a chicagói iskola képviselői. Park, R. E. és Burgess, E. W. szerint „az asszimiláció olyan folyamat, melynek során egyének vagy csoportok szert tesznek más személyek vagy csoportok emlékezetére és attitűdjére, így (...) közös kulturális térben egyesülnek velük” (PARK, R. E. – BURGESS, E. W. 1921: 735). Hasonló szemléletet képvisel GORDON, M. M. (1964), aki ugyanakkor az asszimiláción belül több fokozatot különít el, az akkulturációt, a strukturális asszimilációt, az amalgamációt (házassági asszimiláció) és az identifikációs asszimilációt. Utóbbi kapcsán már a beolvadás végső fázisaként jelentkező közösségi érzés kialakulását hangsúlyozza, míg a strukturális asszimilációt még csupán betagozódásként definiálja; értelmezésében ha ez bekövetkezik, akkor a többi fokozat már biztosan végbe fog menni. A gordonai modellhez több ponton illeszkedő YINGER, J. M. (1994, 2002) az asszimilációra határcsökkentő folyamatként tekint, mely csupán ritka esetekben válik teljessé. Yinger volt az első, aki beépítette elméletébe a disszimiláció fogalmát, amely észak-amerikai vonatkozásban a csoportok közötti különbségek fennmaradását és megerősödését fejezi ki, más olvasatban (pl. hazánkban, illetve általában véve Kelet-Közép-Európában) inkább a beolvadás reverzibilis jellegére utal. Utóbbi olyan esetben következhet be, ha a – hatalmi, politikai, migrációs stb. – környezet módosulása felszínre hozza egy már asszimilálódott (vagy annak vélt) közösség eredeti identitásmotívumait (pl. a szatmári svábok az 1990-es évek elején). A felsorolt kutatókhoz képest újszerű irányt képvisel Rogers Brubaker, aki szerint az asszimiláció növekvő hasonlóságot feltételez, melynek részeként asszimilálódhatunk (hasonlóvá válhatunk) vagy asszimilálhatunk (hasonlóvá tehetünk). Brubaker úgy ítéli meg, hogy az asszimiláció a 20. század második felétől a nyugati kultúrkörben „lejárattott” vagy idejét múlt fogalomként jelent meg, ugyanis az egyre növekvő bevándorlási hullámnak kitett országok őshonos népessége az újonnan érkezőktől való különbözőségét igyekezett hangsúlyozni. Az 1990-es évektől ellenben az asszimiláció újrafelfedezését, az iránta való figyelem növekedését tapasztalhatjuk, ami az immár letelepedett migráns népességre történő jogkiterjesztéssel áll kapcsolatban, ily módon tehát nem a beolvadás, sokkal inkább az integráció növekvő igényét testesíti meg (BRUBAKER, R. 2001).

A hazai illetve közép-európai felfogásban az asszimiláció fő okaként az erőforrásokhoz való hozzáférés aszimmetrikus jellege és a hatalmi viszonyokban mutatkozó egyenlőtlenség jelenik meg (KARÁDY V. – KOZMA I. 2002, KISS T. 2010). A témában publikáló további kutatók közül BINDORFFER GY. (2002) és GYURGYÍK L. (2004) egyaránt az asszimiláció

fogalmának gordonai felfogásból indul ki, melyet – noha Gyurgyík L. megkérdőjelezi az etnikai hasonulás időbeli linearitását – mindketten alkalmasnak tartanak a folyamat összetettségének illetve fokozatainak értelmezésére. Figyelemre méltó GYÁNI G. (1995) álláspontja, aki ugyanezt vallja, ám a gordonai asszimilációértelmezést illetve a közép-európai népszámlálási gyakorlatot lényegében összeegyeztethetetlennek tekinti; rámutatva, hogy az anyanyelvi statisztikák pusztán számadatai alapján legfeljebb némi kulturális adaptációra következtethetünk, a Gordon által mérőföldkőnek tekintett strukturális asszimiláció mértékére viszont egyáltalán nem.

Az asszimiláció folyamatát elsősorban az identitás természetén keresztül közelíti meg Tóth Á. és Vékás J. Kiindulási pontjuk, hogy az önazonosság-tudat megnyilvánulási formáin keresztül következtethetünk a beolvadás (vagy ellenkezőleg: a disszimiláció) meglétére. Az identitást dinamikus kategóriaként értelmezik, melynek kompaktságát „szélességi” (kettős vagy hármas kötődések) és „mélységi” (a többféle identitáskategória közül hányban jelezte a válaszadó az adott közösséghez való tartozását) dimenziókon keresztül szemléltetik (TÓTH Á. – VÉKÁS J. 2013). A statisztikai megközelítés dominál VARGA E. Á. (1998, 2002) munkáiban is, aki az erdélyi magyarság asszimilációs mérlegét – a demográfiai ráták figyelembevételével – lényegében a természetes és a tényleges szaporulat közötti különbségként vonja meg.

Az elméleti megközelítést előtérbe helyező kutatók közül Farkas Gy. az asszimiláció kapcsán a környezettel történő azonosulást hangsúlyozza, melynek az egyéntől érkező igénye és természetesként történő elismerése „kultúránk legmélyebb rétegeiben is ott gyökerezik” (FARKAS GY. 1997: 275). Az asszimilációról szóló diskurzus egyik fő képviselőjének tekintett BICZÓ G. (2004, 2011) ezt némileg továbbgondolva a beolvadást egy sajától eltérő életvilág normáinak, értékészletének elsajátításaként definiálta. Viszont – a kárpát-medencei magyar (illetve a magyarországi nem magyar) kisebbségek asszimilációját tárgyaló hazai szakmai körök által sugallt véleménnyel szembemelve – felvetette, hogy a beolvadás „... hanyatlás-narratíváként történő értelmezése korszerűtlen álláspont” (BICZÓ G. 2011: 22), azaz egyes csoportok beolvadása nem feltétlenül veszteségként értelmezendő, különösen akkor nem, ha a folyamat a beolvadó csoport számára pozitívumokkal jár. Ezen állítással a téma szintén elismert (erdélyi) kutatója, KISS T. (2011) is egyetért, azonban felhívja a figyelmet, hogy Biczó észak-amerikai asszimilációértelmezéshez közelítő álláspontja a közép-európai viszonyokra – az etnikai törésvonalak lokális sajátosságokkal teletűzdelt kialakulási körülményei révén – csak korlátozottan alkalmazható. Továbbá, tudomásul véve a makroregionális viszonyokat, a szórványértelmezések és a kettős identitás sajátos kelet-közép-európai megjelenési formáinak kutatását szorgalmazza.

Módszerek népszámlálási háttérrel

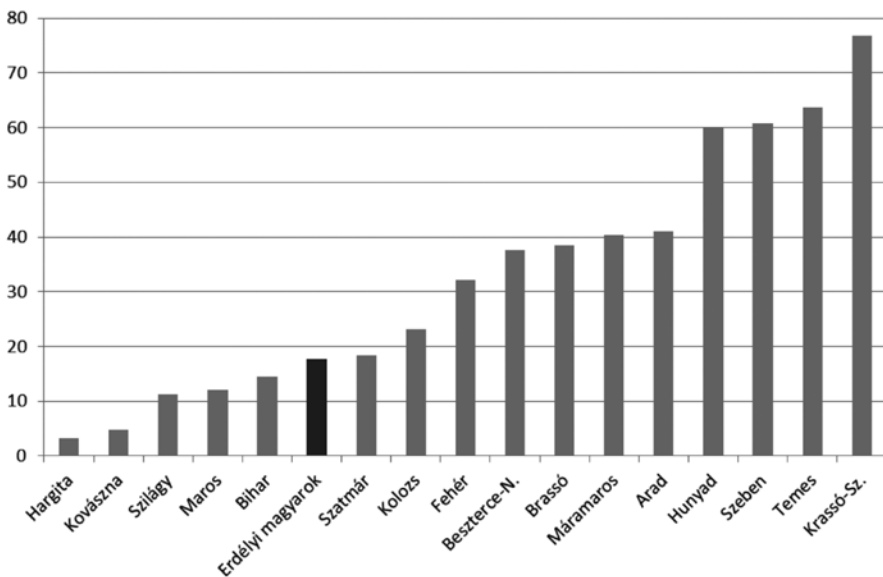
A továbbiakban az asszimiláció mérésének lehetséges módozatait jellemzem. A lista nem teljes (más eszközök is alkalmasak lehetnek ugyanerre a célra), illetve korántsem kifogásolhatatlan, hiszen a felsorolt metódusok – annak ellenére, hogy véleményem szerint valamennyi rávilágít az etnikai hasonulás folyamatának egy-egy mozzanatára – elméleti megalapozása, illetve beágyazottsága az etnikai földrajz eszközkészletébe merőben eltérő. A módszerek jelentős részével még csak nem is közvetlenül az asszimilációt mérhetjük, sokkal inkább a beolvadás útjára lépett népesség számát, társadalmi jellemzőit, a kutatás folytatásaként pedig identitásának sajátosságait térképezhetjük fel (utóbbival e tanulmány nem foglalkozik). A mérési lehetőségek csoportosítását az első kategória (*Módszerek népszámlálási háttérrel*) népszámlálási alapokon nyugvó adatbázisa és matematikai szemléletű

számítási menete indokolja, mely alapvetően eltér a második típus (*Kvalitatív módszerek és terepi felmérések*) megközelítésmódjaitól és módszereitől.

A népszámlálások etnikai adatbázisának feldolgozása

Azon népszámlálások eredményei, melyekben az etnikai identitásra vonatkozó adatok (nemzetiség, anyanyelv, nyelvtudás, az egyes nemzetiségekre vonatkozó értékek /pl. kor-szerkezet, vegyes házasságok száma/ stb.) szerepelnek, témánk vonatkozásában sokrétűen felhasználhatóak. Az adatok közül az asszimiláció kérdésköre szempontjából elsősorban azok nyújtanak érdemi információt, melyek az identitás dinamikáját és az azt befolyásoló tényezőket tükrözik.

A *vegyes házasságok* gyakoriságának, jellemzőinek mérése az etnikai hasonulás vizsgálata szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, Tóth Á. és Vékás J. olvasatában „annak súlya, amellyel a nemzeti-etnikai elemet a házastárs megválasztásával kapcsolatos döntésünkben érvényre juttatjuk, nyomatékosabb az életben lehetséges minden más identitásdeklarációnál” (TÓTH Á.–VÉKÁS J. 2013: 34-35). Az előbbi szerzőpáros egy korábbi tanulmányában a vegyes házasságra mint az asszimiláció legjelentősebb tényezőjére utal (TÓTH Á.–VÉKÁS J. 2008); hasonló véleményen van BENEDEK GY. (2003), aki az erdélyi magyarság asszimilációs folyamatait taglaló tanulmányában az asszimiláció fő „okaként” a vegyes házasságokat jelöli meg, s a házassági heterogámia mérésében látja az etnikai beolvadás meghatározásának legfontosabb módszereit. E vélemény – kissé sarkos jellege ellenére – rávilágít a téma asszimilációkutatásban meghatározó szerepére, mely elsősorban azon tézisen alapul, miszerint a nemzetiségileg vegyes családokba született gyermekek nagyobb eséllyel válnak a többségi etnikum tagjaivá; példának okáért BENEDEK GY. (2003) szerint 2002-ben a 94 400 romániai magyar-román vegyes családban élő 61 900 gyermek 60%-a román, 40%-a magyar nemzetiségű volt.

1. ábra Az etnikailag heterogén házasságra lépők az erdélyi magyarok körében 1992-2002 között (%)
 Figure 1 Ethnically heterogeneous newlyweds within the Hungarian population of Transylvania between 1992 and 2002 (%)
 Forrás (Source): HORVÁTH I. (2004)

A fenti hipotézisből indult ki GYURGYÍK L. (2004) és SZILÁGYI N. S. (2004), akik a vegyes házasságokban született gyermekek nemzetiségéből következtetnek az asszimiláció lehetséges szintjére. Figyelemre méltó továbbá utóbbi szerző felvetése, mely szerint a biológiai és az etnikai reprodukció közé korántsem tehető egyenlőségjel, mivel a megszületett gyermekek nemzetisége későbbi szocializációjuk eredménye, melyet számos tényező (pl. környezetének anyanyelvi hetero- vagy homogenitása) befolyásol. Szintén a földrajzi közeg fontosságát hangsúlyozza tanulmányában HORVÁTH I. (2004), aki többek között a házassági exogámia területi és településtípus szerinti jellemzőit vizsgálta az erdélyi magyarság körében. Eredményei alapján bizonyítást nyert, hogy a heterogám párválasztás szempontjából a nyelvi környezet meghatározónak bizonyul: a többségében magyarok lakta vidéken élő erdélyi magyarok jellemzően etnikailag homogén házasságot kötöttek, ezzel szemben a dél-erdélyi szóránymagyarság körében a házasulandók nagyobbik része már más nemzetiségű párt választott (*I. ábra*). A fenti eredmény szakmai szempontból nem számít újdonságnak, hiszen alacsony lélekszámú csoportokban azonos nemzetiségű pár kiválasztása egyértelműen nagyobb kihívás, ellenben ráirányítja a figyelmet arra, hogy a szóránnyközösségekben a nyelvi izoláció, illetve a potenciális házasulandók korlátozott száma mindenféle külső ráhatás (kényszer) nélkül is felgyorsíthatja a beolvadást. A fentiek alapján egyértelműen kijelenthetjük, hogy a vegyes házasságok számának, gyakoriságának, jellemzőinek vizsgálata közelebb vihet az asszimiláció volumenének meghatározásához, azaz a házassági exogámia és az etnikai beolvadás dinamikája között viszonylag szoros kapcsolat tételezhető fel.

Az interetnikus kapcsolatok erősségének megállapításához nyújthat támpontot a *népesség nyelvismeretének* vizsgálata (*I. táblázat*), melynek terén hazánkban a leglátványosabb és a leginkább nyomon követhető változások a dualizmus évtizedeiben történtek. 1900-ban magyar anyanyelvűek 21%-a a magyar mellett más nyelven is beszélt, több mint egymillió főre volt tehető a németül is tudók aránya, ám kétszázezernél több magyar ismerte és használta a szlovák vagy a román nyelvet is. Ugyanakkor a nyelvi magyarosodást szemlélteti, hogy a teljes népességből a magyarul tudók 1900-ban a lakosság 52,5, 1910-ben viszont már 57,4%-át tették ki (köztük 1,4, illetve 1,9 millió nem magyar anyanyelvűvel).

Az egyes nemzetiségek magyarnyelv-ismerete többek között a hazai oktatáspolitikai hatására, különösen a városokban, folyamatosan bővült. Ugyanakkor a nemzetiségek asszi-

I. táblázat – Table 1

Nyelvismeret a hazai nemzetiségek körében 1910-ben
Language knowledge within the ethnicities of Hungary in 1910

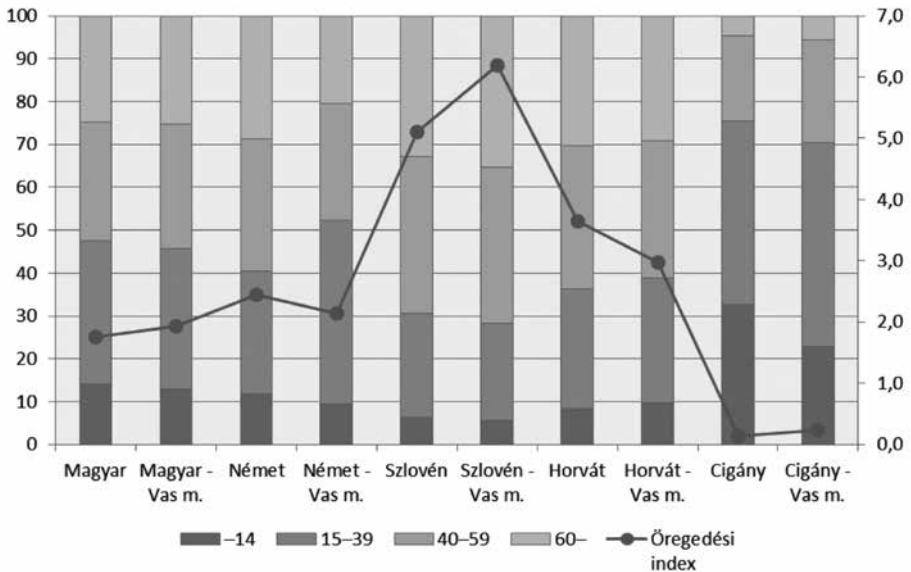
Nemzetiség	Nyelvismeret					
	Magyar	Német	Szlovák	Román	Rutén	Horvát/Szerb
Magyarok		1 272 812	547 802	400 674	49 877	241 977
Németek	779 252		118 407	249 304	39 531	185 592
Szlovákok	418 724	83 925		10 680	1 394	31 651
Románok	374 106	60 587	1 824		1 624	24 139
Rutének	65 192	3 965	10 062	4 542		8 633
Horvátok/Szerbek	174 095	200 945	6 541	43 595	564	

Forrás: 1910. évi magyar népszámlálási adatok

Source: Census data of 1910

milációja révén, elsősorban a kiterjedt nyelvi kontaktzónákban, a magyar anyanyelvűek idegennyelv-tudása is magas szinten maradt. 1910-ben már a magyarok 26%-a beszélt anyanyelve mellett más nyelven is, a századfordulót követően különösen a szlovákul és románul tudók száma emelkedett.

Napjainkban a kisebbségek nyelvismerete nem utal feltétlenül beolvadásuk előrehaladott jellegére, hiszen a hivatalos (állam-) nyelv elsajátítása többnyire általános elvárás, illetve igény mind többségi, mind kisebbségi részről. A módszert tehát elsősorban korábbi (a társadalmi mobilitás növekedését, valamint az oktatási expanziót megelőző) időszakok kutatása során érdemes alkalmaznunk.

2. ábra A magyarországi illetve a Vas megyei nemzetiségek korszerkezete 2011-ben (%)

Figure 2 Age structure of the ethnicities of Hungary and County Vas in 2011 (%), source: based on the census data of 2011

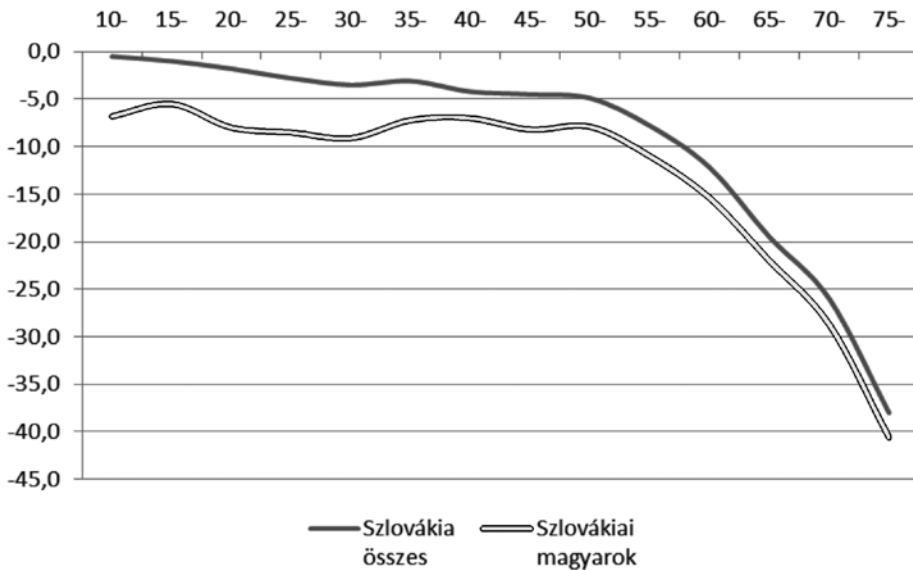
Forrás: Saját szerkesztés

Source: Author's own compilation

A korösszetétel nemzetiség-specifikus vizsgálata az egyes etnikai csoportok demográfiai helyzete közötti differenciákra mutat rá, egyúttal a későbbi folyamatokat (a nemzetiségek arányeltolódása) is előrevetítheti. Amennyiben az egyes nemzetiségek között szignifikáns eltérések mutatkoznak, a korstruktúra eltérései önmagukban is utalhatnak asszimilációs folyamatokra, ahogyan ez a magyarországi többségi népesség és a kisebbségek (a cigányokat kivéve) viszonylatában is érzékelhető (2. ábra). Ennél pontosabb információkat tudhatunk meg az ún. korrelációs módszer alkalmazásával, melyre többek között GYURGYÍK L. (2009) tanulmányában találunk példát. Gyurgyík ezzel a demográfiai gyakorlatban széleskörűen elterjedt módszerrel azt vizsgálta, hogy egy kiválasztott időszakban milyen mértékben csökkent adott nemzetiség egyes ötéves korcsoportjaihoz tartozók száma. A szlovákiai magyarok esetében, különösen a 35 év alattiaknál, a generációk lélekszámának zsugorodása jelentősen (5-7 százalékponttal) meghaladta az összlakosságét, ami egyértelműen az asszimiláció fokozott hatását szemlélteti (3. ábra).

Azon népszámlálásoknál, melyek gyakorlata lehetővé teszi többféle típusú (anyanyelv, nemzetiség, kulturális kötődés stb.) kérdés megválaszolását, illetve ahol egynél több válasz is

lehetséges, a nemzetiségi kötődésre vonatkozó variációk száma igen magas lehet. Példának okért a 2001. évi hazai census négy, de még a 2011. évi is három különböző kérdéssel tudakolta a válaszadók etnikai hovatartozását, s egyben minden kérdésnél lehetővé tette kombinált válasz megadását is. Az asszimiláció mértékére tehát egyszerűen a *többes kötődések* (pl. több nemzetiség megjelölése) gyakoriságából, volumenéből is következtethetünk. A már idézett TÓTH Á.–VÉKÁS J. (2013) szerzőpáros például megállapította, hogy 2001-ben Magyarországon a kisebbségek 30-50%-a nyilatkozott többes identitásúként, az egyes közösségek közül leginkább a szlovákok, legkevésbé az ukránok jelöltek meg több választ.

3. ábra A szlovákiai és a szlovákiai magyar lakosság öt éves korcsoportjainak változása 1991 és 2001 között (%)
 Figure 3 Change of five-year age groups of Slovakian population along with Hungarian minorities between 1991 and 2001
 Forrás (Source): GYURGYÁK L. (2009)

A népszámlálási adatok ilyen irányú vizsgálata keretében a legérdekesebb információkat feltehetően az *anyanyelvi és nemzetiségi adatok összehasonlításából* nyerhetünk. Az így kiszámolt index lényege annak meghatározása, hogy adott etnikai csoport anyanyelvi értéke hány százaléka a nemzetiségre vonatkozó számnak. Az anyanyelv-nemzetiségi viszony az egyes etnikai közösségek identitásának állapotával (az asszimiláció fokával) áll összefüggésben, ezen kívül közvetetten a nemzetiségi tömb-, perem- vagy szórványhelyzetről nyújt információkat. A két érték eltérése mindenképpen bizonyos létszámú kettős kötődésű népességet takar. Az anyanyelv-nemzetiség index (továbbiakban ANI) többségi és kisebbségi helyzetben eltérő hátteret és jövőképet vázol fel. A kisebbségek anyanyelvi többlete (ANI>100) az állam felé történő egyfajta „hűségnyilatkozatként” (s így a többségi nemzetiség tömeges vállalásaként) értelmezhető, amely lehet természetes asszimilációs folyamatok hozadéka, vagy jelezhet asszimilálódni szándékozó/kényszerülő kisebbségi lakosságot (pl. a magukat német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek valló magyarországi németek 1945 után). Az okok térségenként és kisebbségenként eltéréseket mutatnak, például a magyar anyanyelvű, de román nemzetiségű erdélyieknél VARGA E. Á. (2002: 204) „az érintettek államnemzethez történt visszatérését” hangsúlyozza. A nemzetiségi többlet

(ANI<100) ezzel szemben a beolvadás előrehaladott állapotát, a nyelvi asszimilációt jelzi. Utóbbit támasztja alá például az erdélyi magyarság területileg differenciált ANI értéke, ahol egyre nagyobb eltérés mutatkozik a tömb- illetve szórványmagyarságnak otthont adó megyék között (2. táblázat).

2. táblázat – Table 2

Az erdélyi románok és magyarok anyanyelv-nemzetiségi indexe megyénként (2011)
The mother tongue-nationality index of Romanians and Hungarians of Transylvania
by counties

Megye	Anyanyelv-nemzetiség index		
	Román	Magyar	Cigány
Arad	103,1	100,9	43,3
Beszterce-Naszód	103,8	96,0	27,1
Bihar	102,9	104,5	53,5
Brassó	103,6	100,1	15,2
Fehér	103,9	97,5	23,9
Hargita	101,5	101,4	21,0
Hunyad	102,1	96,2	15,6
Kolozs	103,1	99,4	34,4
Kovácsna	111,3	102,2	1,1
Krassó-Szörény	101,4	89,4	75,9
Máramaros	101,8	98,7	53,2
Maros	106,9	102,8	48,6
Szatmár	101,3	115,4	13,1
Szeben	104,8	91,6	19,2
Szilágy	104,7	101,5	48,9
Temes	102,0	96,2	59,2
Erdély összesen	103,2	102,6	37,6
Románia összesen	102,3	102,6	39,5

Forrás: 2011. évi romániai népszámlálási adatok
Source: Romanian census data of 2011

1992-ben a romániai magyar anyanyelvűek 2,9%-a (46,6 ezer fő), 2011-ben már 4,3%-a (53,6 ezer fő) vallott be a magyartól eltérő nemzetiséget. Ezen belül a magyar ajkú románok száma a két időpontban lényegében megegyezett (13,8, ill. 14,1 ezer fő), addig a magyar anyanyelvű cigányoké csaknem megduplázódott (18,7, ill. 32,8 ezer fő), míg a németeké kivándorlásuk és a szatmári svábok magyarsághoz történő „etnikai visszatérésének” hatására kevesebb mint felére csökkent (11,6, ill. 5,3 ezer fő). A magyar nemzetiségű, de román anyanyelvű, tehát az asszimilációnak vélhetően leginkább kitett csoport létszáma viszont némileg visszaesett (1992: 30,8 ezer fő, 1,9%; 2011: 21,4 ezer fő, 1,7%). Könnyen elképzelhető, hogy fogyásuk a magyarról román nemzetiségre történő váltásnak, tehát a beolvadás teljessé válásának köszönhető. Összességében 1992-ben a magyarok 4,8%-a, 2011-ben pedig már 6,1%-a vallott be anyanyelvétől eltérő nemzetiséget (VARGA E. Á. 2002), ami a kisebbség interetnikus kapcsolatrendszerének szövevényességét jelzi. Az

anyanyelv-nemzetiség viszony mérésének fontosságát természetesen nem csak az erdélyi magyarságon keresztül ragadhatjuk meg: számos példát találunk akár határainkon belül (pl. a hazai németek vagy – a Muravidék átmeneti visszacsatolása idején – a szlovének önbevallási jellemzői a második világháború időszakában, a felvidéki magyarok a reszlovakizáció vagy a vajdasági kisebbségek a jugoszláv identitás kapcsán stb.). Az ANI használhatóságát nemcsak az asszimilációban potenciálisan részt vevő népesség definiálásakor érzékelhetjük, hanem azáltal is, hogy értéke többnyire gyorsan követi a történelmi, a hatalmi-politikai vagy a társadalmi eseményeket.

Felekezeti és etnikai adatsorok összevetése

A vallási és nemzetiségi összkép egymással történő összevetése olyan területeken bizonyulhat kiindulási alpnak, ahol az etnikai és felekezeti törésvonalak többé-kevésbé megegyeznek, azaz e két ismérv páronként megfeleltethető egymásnak. Erre a tipikusan „egynyelvű vallások” (pl. a reformátusok és unitáriusok a Kárpát-medencében) vagy „egyvallású nyelvek” (pl. horvát, szerb) vonatkozásában nyílik lehetőség; sőt olykor a felekezet lehet az identitás legerősebb faktora, amire az etnikai önazonosság is nagyban támaszkodik (pl. a muszlim bosnyákok, a török eredetű, ám keresztény vallású gagauzok vagy a bulgáriai muszlim pomákok esetében). PAPP R. (2003) vajdasági példából kiindulva „etnikus vallásokról” ír: hangsúlyozza, hogy a vallás etnikai identitást kifejező és elmélyítő jellege nagyban hozzájárul a saját nemzeti kultúra etnikai tartalmának tudatosításához. A témával foglalkozó kutatók a jelenség asszimilációs vizsgálatoknál való felhasználásakor többnyire abból indulnak ki, hogy a felekezeti kötődés általában erősebbnek bizonyul a nyelvinél, illetve hogy az „anyanyelv és felekezet összefüggéseit taglaló adatok alakulásából következtetni lehet” a beolvadási folyamatokra (VARGA E. Á. 2002: 177). A kutatás során tehát az adott etnikai csoporthoz tartozó, ám a szóban forgó nemzetiséghez „nem tipikusan illeszkedő” felekezetűekre fókuszálunk, ebből vonva le következtetéseket az asszimilációs létszámára, illetve az interetnikus kapcsolatokra.

Erdély esetében a „román vallású”, azaz ortodox és görög katolikus magyarok, valamint a „magyar vallású” (református, unitárius) románok számát, illetve az adott nemzeti vagy felekezeti csoporton belüli súlyukat célszerű tanulmányozni. A térségben 1992-ben és 2011-ben egyaránt körülbelül 25 ezer ortodox magyar élt, a fél évszázadon át betiltott, majd a rendszerváltozás után lassan magára találó görög katolikus egyház magyarjainak száma 23, illetve 16 ezer fő volt. A református románok száma megközelíti a 20 ezret, míg az unitáriusoké 2011-ben kerekén ezer főt tett ki, előbbi az adott felekezethez tartozóknak 3,3, utóbbi 1,8%-át jelenti. Folyamatosan növekszik a többségi nemzet aránya az erdélyi római katolikus egyház hívei között, 1992-ben már minden tizedik katolikus román nemzetiségűnek vallotta magát (VARGA E. Á. 2002). Természetesen felekezeti hovatartozása alapján nem ítéltető meg adott személy etnikai identitása, ugyanakkor a fentiekben leírtak jól reprezentálják egy adott térség etnikai, vallási vagy kulturális sokszínűségét, valamint lehetőséget kínálnak az asszimilációs folyamatok értelmezésére.

Választási és etnikai adatsorok összevetése

A népszámlálási nemzetiségi szempontú adatok és az etnikai pártokra leadott voksok összehasonlítása egyfelől a többes kötődésűek számára utal(hat), másrészt mérhetjük vele egy közösség belső kohézióját is (TÁTRAI P. 2006). Kiváló példát jelentenek erre a kárpát-medencei kisebbségi magyar pártok, melyekre döntő részben magyar nemzetiségűek (vagy a magyarsághoz anyanyelvükben, kulturálisan stb. kötődők) szavaznak. Szintén meg-

állapítható, hogy például a szlovákiai és a romániai magyarok csaknem 100%-a ezen, a kisebbség érdekeit felvállaló etnikai pártokra szavaz (SZÉKELY I. G. 2014). Támogatottságuk többségében a magyarság demográfiai súlyához illeszkedik, ám egyes régiókban települések egész sorában (akár pozitív, akár negatív irányban) eltér az ott élő magyarság népeségbeli részarányától. A nemzetiségi és választási adatok különbségei mögött az asszimiláció valamely szakaszában járó csoportok létét tételezhetjük fel, ugyanakkor nemcsak etnikai, hanem demográfiai trendek is kirajzolódhatnak általa: pl. a kisebbségi magyarság a környező államalkotó nemzeteknél (szlovákok, románok stb.) idősebb korszakozata, ami a magyarság felülreprezentáltságát eredményezi a választókorú népesség körében. A markáns eltérések speciális, gyakran csak mikroszinten ható tényezőkre, egyúttal nagyobb tömegű, potenciálisan vagy ténylegesen asszimilálódó népességre utalhatnak. Ilyen extremitást tapasztalt például TÁTRAI P. (2010) a szatmári Domahidán, ahol a magyarul beszélő, de inkább román öntudatú görög katolikus népesség jelenléte miatt mutatkozik nagy eltérés a magyar nemzetiségűek (2002-ben 36,7%) és az RMDSZ-re leadott voksok aránya (2004-ben 14,1%) között. Ugyanakkor a módszer megbízhatóságát korlátozza, hogy a választási eredmények nagyban függenek az aktuális politikai erőviszonyoktól vagy a részvételi aránytól.

Példát jelen módszernél a szlovákiai magyarságra vonatkozó adatok szolgáltatnak (3. táblázat). A felsorolt tizenhárom, eltérő etnikai és demográfiai háttérű, illetve a jövedelmi viszonyok tekintetében nagy szórást mutató település közös vonása a magyarság és a magyar pártokra leadott szavazatok aránya közti számottevő differencia. Az asszimilációt itt a választói magatartás vizsgálatával érhetjük tetten: a dél-szlovákiai, etnikai öntudatában,

3. táblázat – Table 3

Néhány magyarlakta szlovákiai település etnikai és választási adatai (2011/2012)
Ethnic and election data of some settlements inhabited by Hungarians (2011/2012)

Település	Nemzetiségi megoszlás (%)			Magyar pártokra adott voksok aránya (%)		
	Szlovák	Magyar	Cigány	Most-Híd	MKP	Összesen
Sajókeszi	3,9	11,6	83,3	82,0	10,2	92,2
Zsitvabesenyő	27,6	71,1	0,0	53,0	34,5	87,5
Tardoskedd	31,9	62,3	0,0	52,0	21,5	73,5
Deresk	15,0	66,8	17,3	28,2	44,5	72,7
Kolon	43,2	49,7	0,0	46,3	16,2	62,5
Balogpádár	54,6	41,6	0,0	43,9	14,6	58,5
Szepsi	42,3	29,6	9,8	26,6	27,6	54,2
Ógyalla	48,4	41,2	2,4	29,6	21,5	51,1
Tiszacsernyő	33,4	62,3	0,4	27,1	16,3	43,4
Galánta	58,3	30,5	0,2	30,2	12,7	42,9
Nagyida	52,3	9,9	27,1	24,8	11,7	36,5
Jászó	71,7	7,1	5,9	22,6	8,7	31,3
Magyargurab	92,2	3,3	1,8	13,2	0,2	13,4

Forrás: Szlovákiai népszámlálási- (2011) és választási adatok (2012)

Source: Slovakian census- (2011) and election data (2012)

nyelvhasználatában már a többségi nemzet felé „húzó”, sok esetben vegyes házasságban élő vagy oda született, bizonytalan önbesorolású népesség politikai állásfoglalásakor gyakran „visszanyúl” eredeti identitásához. Hasonló jelenség tapasztalható az alapvetően magyar közegben élő, magyar anyanyelvű, ugyanakkor erősödő nemzetiségi tudatú cigányság pártpreferenciájának értelmezésekor (pl. Sajókeszi vagy Deresk esetében).

Amennyiben ugyanazon térségben adott etnikai csoport érdekképviseletét nemcsak egy, hanem több politikai tömörülés látja el, a rájuk adott szavazatok megoszlása többlet-információkkal szolgálhat. A megosztottság akkor töltődik meg a témánkhöz kapcsolódó tartalommal, ha a két (esetleg több) etnikai bázisú párt retorikájában, illetve deklarált céljaiban differenciák mutatkoznak, melyek szavazóbázisuk területi megoszlásában, inter-etnikus kapcsolatrendszerében (és mindezek tükrében: a beolvadási folyamatokban történő gyengébb vagy fokozottabb érintettségében) is leképeződik (ILYÉS Z. – TÁTRAI P. 2013). E jelenség a szlovákiai magyar pártok (Magyar Koalíció Pártja, Most–Híd) kapcsán mutatkozik meg leginkább: az MKP a döntően magyarlakta, országhatár menti településeken, míg a Híd többnemzetiségű közegben (a városokban és a nyelvi kontaktzónában) könyvelhet el nagyobb támogatottságot. A megosztottság természetesen nem csupán területileg, hanem egyes csoportok szintjén is számottevő: a beolvadás által érintett, kettős identitású népesség magyar pártokra szavazó rétege döntő részben a Most-Híd-ra voksol, míg az MKP inkább a „többségi magyarországi” pártja marad.

Kvalitatív módszerek és terepi felmérések

Ahogy néhány bekezdéssel korábban már említettem, a kvalitatív módszerek a népszámlálási adatok helyett más forrásokra támaszkodnak, előbbieket csupán viszonyítási alapként hasznosítják. Az adatsorok nem feltétlenül tükrözik egy összetett nemzetiségi struktúrájú tér/település nyelvi vagy kulturális arányait és kapcsolatrendszerét, ezek tisztázásához van szükség a tereptapasztalatokra (KEMÉNYFI R. 1999), valamint a matematikai megközelítés helyett az adott népesség attitűdjeire, megnyilvánulásaira támaszkodó módszerekre. Ilyen források a lakosság közvetlen megkérdezésével, valamint alternatív adatsorok vizsgálatba történő „beemeléssel” egyaránt előállíthatóak.

Egyházi nyilvántartások, adóösszeírások

Az asszimiláció dinamikájának, a folyamat által érintett népesség nyelv- és identitásváltásának feltérképezéséhez, azaz az állami lebonyolítású censzusok eredményeinek „finomításához” az egyik lehetséges módszer a különböző egyházak által kiadott névtárak, szakrális szóhasználatban *sematizmusok* tanulmányozása. A sematizmusok többek között az egyházmegyékhöz tartozó plébániák népességéről, a felekezeti megoszlásról, az ígéhirdetés nyelvéről, valamint az egyházi fenntartású iskolák tanulóiról közölnek adatokat. Ezen adatforrás népszámlálásokkal történő összevetése vegyes etnikumú, nagy felekezeti diverzitással jellemezhető vidékeken igen fontos lehet; különösen ha a térségben az etnikai és felekezeti törésvonalak egybeesnek, illetve ha a 20. századi hatalmi változások idején a felülről érkező asszimilációs nyomás név- vagy rítuselhagyásra készítette az ott élő népesség egy részét. A Kárpát-medencében ilyen területnek tekinthető például a Székelyföld (ILYÉS Z. 1999). Az egyházigazgatási változások, új plébániák szervezése (melyek dokumentálása a sematizmusokban szintén megtörténik) ezen túlmenően felekezetközi, sőt nemzetiségi konfliktusra is rávilágíthat. Ilyen esetek egyes plébániák nyelvváltása vagy az erre irányuló (egyházmegei, állami) ösztönzés kapcsán fordulhatnak elő.

Szintén használhatónak bizonyulnak az *egyházi anyakönyvek*, melyek segítségével az etnikailag és vallásilag exo- vagy endogám házasságok számát, gyakoriságát, az odaszületett gyermekek felekezetét, végső soron a párválasztási stratégiákban megjelenő etnikai karaktert kutathatjuk. Az anyakönyvekben ezenkívül a keresztnévadási szokások változásait is nyomon követhetjük, sőt információkat kaphatunk a lakosság foglalkozási és egyéb társadalmi (földbirtoklás, szociális helyzet, kirekesztettség) helyzetéről is (OLÁH S. 1998, ILYÉS Z. 1999).

Az adóösszeírásokat a sematizmusokkal és az egyházi anyakönyvekkel szemben állami (megyei) megrendelésre bonyolították le. Ezek közül elsősorban az ún. *dikális összeírásokat* célszerű kiemelni, melyek a 16. század elejétől a 19. század első harmadáig voltak jellemzőek, alapvetően feudális jellegű, az adózó népesség számbavételét célul kitűző „népszámlálások” voltak (a nemesség kimaradt belőlük). A dikális összeírások egyik legkiválóbb, Vas megyei feldolgozása VÖRÖS K. (1962) nevéhez fűződik, aki a kapott eredményekből kiindulva a terület nemzetiségi megoszlásának 18-19. századi rekonstruálására is kísérletet tett. Információkat témánkkal kapcsolatban a bennük megjelölt népességszám mellett elsősorban olyan vidékekről szerezhetünk, ahol a társadalmi jogállás nagyfokú egybeesést mutatott az etnikai viszonyokkal, egyszerűbben: a nemesi illetve az adózó népesség más-más nemzetiségűnek bizonyult; erre nyújt kiváló példát (a 19. század közepéig) a Felső-Őrség (BALIZS D. 2014).

Temetőfelmérés

A temetőfelmérés azon terepi munkamódszerek sorába illik, melyek a közterületen elhelyezett objektumokra (emlékművek, funerális emlékek, egyéb köztéri tárgyak) fókuszálnak. A módszer sajátosságát adja, hogy alkalmazásával adott településen egy meghatározott nemzetiségi csoport (mely akár már az asszimiláció befejező fázisában is lehet) többé-kevésbé rejtett jelenlétének nyomait fedezhetjük fel, valamint információkat gyűjthetünk a lokális nyelvhasználat és nyelvi viszonyok időbeli átfর্মálódásáról.

A temetőkben található feliratok (sírfeliratok, családi- és keresztnévek stb.) elemzése újdonságnak számít az etnikai földrajz eszközkészletében, sokkal inkább illeszkedik a régészet, a történelemtudományok vagy a kulturális antropológia tematikájához. Külföldön, mindenekelőtt Észak-Amerikában a téma genealógiai vonatkozása kerül előtérbe, ezzel együtt a szerzők hangsúlyozzák a funerális emlékek és az etnicitás közötti kapcsolat meglétét. Az itt elterjedt nézőpont szerint az ilyen irányú kutatásokkal az európai bázisú bevándorlásról valamint az amerikai kontinens benépesülésének folyamatáról nyerhetők fontos információk (BROCE, G. 1996). CLARK, L. (1987) a síremlékekre az etnikai, vallási és életmódbeli (foglalkozás, végzettség) különbségek reprezentációs formáiként tekintett. Más vizsgálatok – mélyreható elméleti és módszertani megalapozottság mellett (ld. SMITH, J. C. 1983, CARMACK, S. D. 2002) – esettanulmányi jelleggel az Újvilágban élő vagy letelepedett etnikai közösségek egész sorával (csehek, németek, olaszok, szlovákok, illetve spanyolajkú vagy indián csoportok) foglalkoznak, megállapítva, hogy a temetőkben olvasható feliratok sokféleségéből az adott populáció etnikailag diverz vagy egyveretű jellegére következtethetünk (MEYER, R. E. 1993).

Európában elsősorban a diaszpóra helyzetű, már asszimilálódott vagy kivándorolt zsidóság hátrahagyott sírkertjeinek felmérésével találkozhatunk. Ezenkívül a katonai temetőkben található hadisírok számbavételéhez köthető – igen korlátozott – etnikai tartalom. A temetői nyilvántartások többnyire megmaradnak a feliratok és a topográfiai adatok szimpla rögzítésének keretei között, nemegyszer műemlékvédelmi igényeket szem előtt tartva. Kivételnek tekinthető GOG, S. (2008) a Dobrudzsában élő lipovánokkal kapcsolatos

kutatása, melyben a szerző a helyi kisebbség temetőjét a posztszocialista régióban jelenleg is tapasztalható etnikai, vallási és kulturális különbségek tükröződésének „mikrovilágaként” aposztrofálja. A hazai kutatók közül GECSE A. (2007: 106) egy gömői kistelepülés példájából kiindulva arra jutott, hogy a temető „nem a ma élő falu viszonyait tükrözi”, hanem „legalább ötven évvel korábbi állapotnak megfelelő etnikai arculat rajzolódik ki” belőle (saját vizsgálataim is ezt támasztották alá). Gecse A. ugyan nem végzett részletes temetőfelmérést, viszont megállapította, hogy a sírok elhelyezkedéséből kiindulva beazonosíthatóvá válnak az őshonos és a jövevény családok, ezáltal – amennyiben a betelepülés időpontja nemzetiségenként eltér – a helység etnikai viszonyainak átformálódását következtüjük nyomon.

E sorok írója úgy véli, az eddig mellőzött módszer alkalmazásával fontos többletinformációkhoz jutunk adott település nemzetiségi szerkezetének változásairól, az asszimiláció lokális jellemzőiről, illetve intenzitásáról. Különösen igaz ez, amennyiben a sírfeliratokon túl a mellettük szereplő évszámokat is tanulmányozzuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy felülbírálnánk a hivatalos adatokból nyert nemzetiségi összképet, ám a módszer alkalmazsának tűnik az asszimiláció folyamatának közvetett dokumentálására. Fontos leszögezni: nem a személynevek alapján történő nemzetiségi besorolásról (névelemzés) van szó, a temetőfelmérés módszere csupán segítséget nyújt a települési etnikai viszonyok és asszimilációs folyamatok értelmezéséhez. Tehát nem az elhunytak nemzetiségét, anyanyelvét elemezzük, hanem a sírfeliratok nyelvezetét, melyek attól függetlenül árulhatnak el információkat egy adott települési közösség asszimilációjáról, hogy nem tudjuk pontosan az elhunytak nemzetiségét. Egy etnikai szempontú kutatásnak elsősorban a sírfeliratok többnyelvűségére (a vezeték- és keresztnévek eltérő nyelvezete, írásmódja; a sírfelirat és a tulajdonnév nyelvezete közötti differenciák stb.), valamint – az évszámok tanulmányozásával – az egyes korszakok, asszimilációs szakaszok elkülönítésére célszerű fókuszálnia. A kutatás a továbbiakban az így beazonosított „töréspontok”, intervallumhatárok részletes feltárására irányulhat (pl. interjúk útján). Egyúttal ez arra is utal, hogy a temetőfelmérés elvégzése önmagában nem javasolt, érdemes más módszerekkel együtt alkalmazni.

Névváltoztatási gyakorlat

A családnev-változtatások vizsgálata szintén releváns kutatási téma lehet többnemzetiségű, ugyanakkor adott etnikai csoport határozott politikai-hatalmi fölényével jellemezhető régióban. Előbbi a névváltoztatásra az asszimilációs stratégia fontos lépéseként tekintő tömeget biztosítja, míg utóbbi a beolvadás irányát, és egyben – ha a névmódosításokra a társadalmi tőkeszerzés egy típusaként tekintünk – annak indokát (tehát az attól várt előnyöket) határozza meg. Hazai vonatkozásban természetesen elsősorban a névmagyarosítás került az érdeklődés homlokterébe, ennek kapcsán a legteljesebb összefoglaló munka Karády V. és Kozma I. nevéhez fűződik. A többek között levéltári forrásokat és iskolai nyilvántartásokat felhasználó szerzőpáros szintén felhívja a figyelmet, hogy az asszimilációs mozgalom e típusát (is) a magyarság és a határainkon belül élő kisebbségek közötti egyenlőtlen hatalmi viszonyok hívták életre, e nélkül aligha „vált volna nevében magyarrá” hozzávetőlegesen 360 ezer személy a kiegyezés és a második világháború vége között (KARÁDY V.–KOZMA I. 2002). Szintén az asszimilációs folyamat részeként értelmezi az új családnevek felvételét FRANK T. (2012), aki főként magyarországi izraeliták névmagyarosítását kutatja. Hasonló szellemben ír az amerikai történész, P. GAY (1979) is, aki a németországi zsidók (nevük németesítése útján történő) beolvadásával foglalkozott.

Akár a nyelvi beolvadás megnyilvánulásának, akár személyes kényszerhelyzet eredményeként tekintjük a családnevek módosítása iránti igényt, tanulmányozása mindenképpen

hasznos információkkal kecsegtet. Nyilvánvaló, hogy az asszimiláció klasszikus formája az előbbivel köthető össze, azonban az is valószínű, hogy az érintettek nagy része önként, gyakran a beolvadás záró aktusaként illetve annak a társadalom felé történő kinyilvánításaként vállalta a „nominális asszimilációt”, tehát esetükben valóban beolvadásról beszélhetünk. Nem feledkezhetünk el arról sem, hogy a hazai névmagyarosítók egy része csak nevében volt „idegen”, számukra az új, magyar név választása egyszerű hazafias gesztusként és nem az asszimiláció jeleként értelmezhető. A vizsgálódás során a névváltoztatók nemzetiségi megoszlása mellett érdemes kitérni a felekezeti vagy a foglalkozási ismérvekre, továbbá az érintettek kormegoszlására is, többek között így nyílik lehetőség a nominális asszimilációban jobban (pl. zsidók, római vagy görög katolikusok, illetve állami alkalmazottak) vagy kevésbé (ortodox vallásúak, illetve idősebb generációk stb.) részt vevő társadalmi csoportok elkülönítésére.

Visszaemlékezések, interjúk

A személyes benyomásokon alapuló élmények, visszaemlékezések feljegyzésekor szintén találkozhatunk asszimilációra történő utalásokkal, az etnikai hasonulás magán- vagy a társadalmi szféra keretei között megélt vagy tapasztalt jeleivel. KEMÉNYFI R. (1999) például gömöri kutatása során egyéni véleményeket és élettörténeteket is beépített az eredményekbe, hogy a vegyes etnikumú, szlovákok, magyarok és cigányok által lakott helységek kulturális és nyelvi viszonyairól minél pontosabb képet kapjon. E tekintetben különösen sok információval gazdagodhatunk az ún. életúti interjúk segítségével, melyekben az interjúalany saját életén, illetve az őt ért impressziókon végighaladva árulhat el részleteket a nyelvváltás, a történelmi traumák, vagy az asszimilációt bármilyen egyéb módon befolyásoló lokális tényezők sorából (az etnicitással kapcsolatos témákat feldolgozó életútinterjúkról ld. BINDORFFER GY. – GYIVICSÁN A. (2012) és SALAT L. – BINDORFFER GY. (2012).

A korabeli, főként levéltári forrásból származó dokumentumokban (adomány- és oklevelek, hivatalos jelentések, leíró jellegű vagy monografikus munkák stb.) ugyancsak felfedezhetünk olyan passzusokat, melyek tartalma adott személy, csoport vagy közösség vonatkozásában asszimilációra utal. Erre találunk példát egy 1837-ből származó, a magyar nyelvoktatás eredményeit taglaló Vas vármegyei jelentésben, mely a megye déli (szlovén többségű) járásában uralkodó állapotot mutatja be (BENCZIK GY. et al. 2008: 319-320):

„A. S. szolgabíró úr kerületében kilenc tanító oktat 547 gyermeket, kik mindnyájan tudnak, és némelyek tehetségök szerint tanítanak is magyarul. Említettik ezek között különösen a pucinci ágostai hitűek tanítója (L. J.), kinek 130 tanítványai között a magyar nyelv már annyira haladott, hogy tanulmányaikat azon adák elő. (...) És így ő volt az első, ki azon a tájon, hol a magyar szó előbb csak átreppenő vendégként hallatsza néha, azt buzgalommal meghonosította.”

A beolvadás egy különleges típusát példázza Peéry Rezső szlovákiai magyar publicista visszaemlékezése, melyre ILYÉS Z. (2005: 151) tanulmánya hívja fel a figyelmünket:

„Csak semmi neheztelés kedveseim. Megváltoztak a viszonyok, ahogy felénk mondják Nyitrában. Most a kenyér a fontos, a szent kenyér, és nekiünk az államnál nem könnyű a dolgunk. Mi nem vagyunk szabadpályán, mint te, lieber Herr Schwager. Alkalmazkodnunk kell, kérnék szépen. És lehet-e alkalmazkodni másképpen, mint egészen... Nem akarok vagonlakó lenni ötven esztendővel... (...) Mit tehettem volna – megoldottam a kérdést, lieber Herr Schwager, po nyitrianszki... A demokrácia

szép dolog, és ha egy kicsit tótul kell beszélni hozzá, hát ezért hehehe nem megyünk a szomszédba. Nem lehet másképp odafönn a Nyitra milá Nyitrában... Mann muss gute Miene machen, proszim ponyizsenye. Ők győzték, ahogy nálunk mondják. Új idők, új emberek... Minekiünk államiaknak mindig alkalmazkodnunk kellett, kérlek alássan. Wir waren grossmütiig in Ungarn, addig nyomtuk el a szlovákocskákat, amíg szépen ők lettek az urak felettünk. Teraz szu onyi pányi, und wir müssen uns fügen... Mindenben új módi járja, kedveseim. Node este a Zoboron tovább táncoljuk a csárdást, kérnélek szépen... És mi is történt? Nem nagy dolog. Azelőtt a konyhán beszéltünk tótul, a hivatalban magyarul. Most fordítva van. A hivatalban povedálunk szlovákul. Odahaza pedig magyarul, ennyi az egész, kérem alássan.”

Az Ilyés által „etnikai mimikrimagatartásként” definiált jelenség az asszimiláció szituatív, gyakran kényszernek engedő vagy éppen sajátos – kétes értékű – indokokkal igazolt túlélési stratégiaként működő jellegét támasztja alá, mely sokszor a mindenkori politikai erőviszonyokhoz történő igazodásban mutatkozik meg, fokozottan érintve a többes identitású népességet.

Összefoglalás

Az etnikai vonatkozású asszimiláció, legyen szó bármilyen megjelenési formájáról vagy típusáról, világviszonylatban változatlanul létező folyamat, sőt napjainkban a témát központba állító vizsgálatok jelentőségének, aktualitásának fokozódását érzékelhetjük. A kutatásokban gyakran felvetődik a beolvadás ütemének, illetve az általa érintettek körének megállapítására jelentkező széleskörű igény, pontosabban az ezzel kapcsolatos nehézségek. Egyre inkább úgy tűnik, a folyamat precízebb felméréséhez többféle módszer és adatbázis felhasználására és összevetésére van szükség.

Az előbbieken számos módszert soroltam fel, illetve jellemeztem röviden. A sor tovább bővíthető, a megállapítások pedig árnyalhatóak, hiszen jelen esetben a cél a generális áttekintés, nem pedig a részletekbe menő elemzés volt. A tanulmányban felfedezhető megközelítési mód alapvetően közép-európai jellegű, illetve az egyének helyett a közösségi asszimilációra fókuszál, de az itt olvasható megállapítások akár szélesebb (európai) közönség számára, valamint mikroszintű kutatásokban is felhasználhatóak lehetnek. Utóbbi kapcsán különösen fontosak az asszimilációt lokális léptékben tanulmányozó felmérések, melyek során egyaránt alkalom nyílhat a fentiekben ismertetett módszerek alkalmazására, felhasználhatóságuk alátámasztására (netán cáfolatára) és a helyi viszonyok adaptálására is.

BALIZS DÁNIEL

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
balizs.daniel@csfk.mta.hu

IRODALOM

- BALIZS D. 2014: Felsőőr átalakuló etnikai és vallási térszerkezete. Földrajzi Közlemények 138. 4. pp. 306–321.
BENCZIK GY. – BILKEI I. – HOZJAN, A. – KAPILLER I. – KUZMIČ, F. – MOLNÁR A. – MUKICSNÉ KOZÁR M. 2008: Források a Muravidék történetéhez–Viri za zgodovino Prekmurja. I. kötet. Vas Megyei Levéltár–Zala Megyei Levéltár, Szombathely–Zalaegerszeg pp. 318–320.
BENEDEK GY. 2003: Az asszimilációról mint statisztikus. Magyar Kisebbség 8. 1. pp. 255–263.

- BICZÓ G. 2004: Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 96., Budapest pp. 1–28.
- BICZÓ G. 2011: Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében. – In: BÁRDI N. – TÓTH Á. (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Argumentum, Budapest pp. 19–38.
- BINDORFFER GY. 2002: Asszimiláció és túlélés. – In: KOVÁCS N. – SZARKA L. (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. Akadémiai Kiadó, Budapest pp. 11–31.
- BINDORFFER GY. – GYIVICSÁN A. 2012: „Van Magyarországon egy cseh nyelven vallásos szlovák közeg”. Társadalmi Együttélés 1. 1. (forrás: http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/id-21-tarsadalmi_egyuttes_2012_1_szam_eletut.html, letöltve: 2015. szeptember 17.)
- BROCE, G. 1996: Juris: An Ethnic Cemetery on the High Plains. *Plains Anthropologist* 41. 156. pp. 175–182.
- BRUBAKER, R. 2001: The return of assimilation? Changing perspectives on immigration and its sequels in France, Germany, and the United States. *Ethnic and Racial Studies* 24. 4. pp. 531–548.
- CARMACK, S. D. 2002: Your Guide to Cemetery Research. F+W Media, University of Wisconsin–Madison 192 p.
- CLARK, L. 1987: Gravestones. – In: SPENCER-WOOD, S. M. (ed.): *Consumer Choice in Historical Archaeology*. Department of Anthropology, University of Massachusetts–Springer US pp. 383–395.
- FARKAS GY. 1997: Nemzetiségileg vegyes területek és az asszimilációs folyamatok földrajzi vizsgálatának elméleti kérdései. *Földrajzi Értesítő* 46. 3-4. pp. 274–287.
- FRANK T. 2012: Asszimiláció és konverzió a 19. század végi Közép-Európában. – In: BÍRÓ ZS. H. – NAGY P. T. (szerk.): Zsidóság – tradíció és modernitás. Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest pp. 21–30.
- GAY, P. 1979: *Freud, Jews and Other Germans. Masters and Victims in Modernist Culture*. Oxford University Press, Oxford 310 p.
- GECSÉ A. 2007: Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömöri falu 20. századi életében. *Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom–Somorja* 191 p.
- GOG, S. 2008: Cemeteries and Dying in a Multi-religious and Multi-ethnic Village from the Danube-Delta. – In: *Working Papers in Romanian Minority Studies* 39. Cluj-Napoca pp. 1–20.
- GORDON, M. M. 1964: *Assimilation in American life: the role of race, religion and national origin*. Oxford University Press, New York, USA pp. 60–84.
- GYÁNI G. (1995): Etnicitás és akkulturáció a századfordulás Budapesten. – In: *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 6. 1-2. pp. 101–113.
- GYURGYIK L. 2004: Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 160 p.
- GYURGYIK L. 2009: A szlovákiai magyarság demográfiai folyamatai a kilencvenes évektől napjainkig, különös tekintettel az ezredforduló utáni évekre. – In: TÓTH K. (szerk.): Hatékony érdekérvényesítést. A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja pp. 31–40.
- HORVÁTH I. (2004): Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében. – In: KISS T. (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, pp. 235–256.
- ILYÉS Z. 1999: Az egyházi sematizmusok (papi névtárak) és anyakönyvek felhasználása az etnikai földrajzban. – In: ILYÉS Z. – KEMÉNYFI R.: Előadások az etnikai statisztika finomítási lehetőségeiről. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest pp. 1–13.
- ILYÉS Z. 2005: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. *Magyar Tudomány* 50 (111). 2. pp. 145–155.
- ILYÉS Z. – TÁTRAI P. 2013: A zaborvidéki magyarság politikai megosztottságának kulturális és etnikai identifikációs háttere. – In: BÁRDI N. – TÓTH Á. (szerk.): Önazonosság és tagoltság. Elemzések a kulturális megosztottságról. MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Argumentum, Budapest pp. 243–258.
- KAPITÁNY B. 2013: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia* 56. 1. pp. 25–64.
- KARÁDY V. – KOZMA I. 2002: Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris Kiadó, Budapest 378 p.
- KEMÉNYFI R. 1999: Etnikai besorolás és statisztika. Elvi alapvetés a gömöri cigányok három évszázados jelenlétének vizsgálatához. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 10. 1. pp. 137–155.
- KEMÉNYFI R. 2002: A gömöri etnikai termozaik. *Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom–Dunaszerdahely* 238 p.
- KISS T. 2010: Drávaszögi mozaik. Nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 21. 4. pp. 109–161.
- KISS T. 2011: A makroperspektíva védelmében. – In: BÁRDI N. – TÓTH Á. (szerk.): Asszimiláció, integráció, szegregáció: párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban. Argumentum, Budapest pp. 39–48.
- MEYER, R. E. 1993: *Ethnicity and the American Cemetery*. Popular Press 239 p.
- OLÁH S. 1998: Románok asszimilációja a Székelyföldön. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom* 9. 2. pp. 64–83.

- PAPP R. 2003: Etnikus vallások a Vajdaságban? Kisebbségi léthelyetek kulturális antropológiai értelmezései. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó, Budapest 218 p.
- PARK, R. E. – BURGESS, E. W. 1921: Introduction of the Science of Sociology. Chicago University Press, Chicago 1040 p.
- SALAT L. – BINDORFFER Gy. 2012: Magyar-román együttélés Erdélyben – tapasztalatok és (f)elismeretlen konzekvenciák. Társadalmi Együttélés 1. 2. (forrás: http://www.tarsadalmiegyuttes.hu/data/files/magyar_roman_egyuttes_erdelyben_salat_levente_resz_FKTMxT.pdf, letöltve: 2015. szeptember 17.)
- SMITH, J. C. 1983: Ethnic genealogy. Research Guide. Greenwood Press, Westport, Connecticut 440 p.
- SZÉKELY I. G. 2014: Választási eredmények. Etnikai szavazás, etnikai pártok. (forrás: <http://lexikon.adatbank.ro/tarsadalomismeret/szocikk.php?id=25>, letöltve: 2015. április 14.)
- SZILÁGYI N. S. 2004: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. – In: KISS T. (szerk.): Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben. RMDSZ ŰE, Kolozsvár pp. 157–235.
- TAJFEL, H. 1974: Social Identity and Intergroup Behaviour. Social Science Information 13. 2. pp. 65–93.
- TÁTRAI P. 2006: Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. Földrajzi Értesítő 55. 3–4. pp. 273–286.
- TÁTRAI P. 2010: Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 242 p.
- TÁTRAI P. 2014: Etnikai folyamatok Magyarországon az ezredforduló után. Területi Statisztika 54. 5. pp. 506–523.
- TÓTH Á. – VÉKÁS J. 2008: Család és identitás. A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. Demográfia 51. 4. pp. 329–355.
- TÓTH Á. – VÉKÁS J. 2013: Az identitás természete. – In: BÁRDI N. – TÓTH Á. (szerk.): Önazonosság és tagolt-ság. Elemzések a kulturális megosztottságról. MTA TK Kisebbségkutató Intézet–Argumentum, Budapest pp. 11–40.
- VARGA E. Á. 1998: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből. Püski kiadó, Budapest 388 p.
- VARGA E. Á. 2002: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. Regio – Kisebbség, politika, társadalom 13. 1. pp. 171–205.
- VÖRÖS K. 1962: Vas megye 1744. évi adóösszeírása. KSH Könyvtár–Művelődési Minisztérium Levéltári Osztálya, Budapest 227 p.
- YINGER, J. M. 1994: Ethnicity: Source of Strength? Source of conflict. State University of New York Press, Albany, USA 510 p.
- YINGER, J. M. 2002: Az asszimiláció és a disszimiláció elmélete felé. Regio – Kisebbség, politika, társadalom 13. 1. pp. 24–44.

UNITÁRIUSOK A SZÉKELYFÖLDI MEGYÉKBEN – VALLÁSFÖLDRAJZI VIZSGÁLAT (1850–2011)

ILLÉS TAMÁS

UNITARIANS IN THE COUNTIES OF SZEKLERLAND
– AN ANALYSIS
WITHIN THE GEOGRAPHY OF RELIGIONS (1850–2011)

Abstract

Throughout the centuries the followers of the historical Unitarian Church, that used to be spread in a wider area earlier in Transylvania, survived in homogeneous, expanded blocks only in the counties of Szeklerland. This paper aims to present the alterations of the Unitarians' spatial structure between 1850 and 2011, evoking the pivotal socio-economic changes. Due to this goal, the study treats the analysis of the religious patterns by considering the local features as its central issue. The first base of the analysis implies the locational data of the national censuses in the given interval, which had been adapted to different thematic maps in order to present the results received. Furthermore, by means of different standardization methods supplementary interpretation is evaluated regarding the connections between the historical periods. Despite the long-term prevailing unfavourable circumstances the Unitarians were able to keep their identities alive, contributing to the mitigation of the assimilation processes intensively taking place during the Romanian communist regime. As far as spatial patterns are concerned, their proportion had been decreasing gradually, the contraction of the core area, and the drastic depopulation proper to small villages became the striking marks of the consequences.

Keywords: Unitarians, national census data, religious spatial patterns, Szeklerland

Bevezetés

Az erdélyi vallási tolerancia már az 1568-as tordai országgyűlés határozata által felhívta magára a figyelmet, teret engedve a reformáció legradikálisabb irányzatainak megtelepedéséhez. A fejedelemség területén megjelenő unitarizmus (vagy akkori nevén anti-trinitarizmus) törvényi védettséget kihasználva gyökeret vert az erdélyi társadalomban. A későbbi erdélyi fejedelmek, a Habsburg-ház, illetve a román szocialista rezsim lépten-nyomon fellépő elnyomásának ellenére a 16. század európai antitrinitárius közösségei közül egyedülként az erdélyi unitárius egyház élte meg a 21. századot. A viharos évszázadok alatt az adott keretek közötti elvi vallásszabadság ellenére az unitarizmus több fellegvárát is elveszítette, területileg jelentősen visszahúzódott. Ennek következményeként kompakt, kiterjedt unitárius dominanciájú területeket csupán Székelyföldön találhatunk, amely sajátos történelmi múltjával és sokszínű vallási örökségével kiváló terepet nyújt az unitáriusok vallásföldrajzi szempontú tanulmányozásához.

Ellentétben az erdélyi etnikai sokszínűséget földrajzi szempontok szerint átfogó tanulmányok sokaságával, a felekezetek ugyanilyen aspektusú vizsgálata mindeddig elkerülte a kutatók figyelmét. Jelen hiánypótló munka célja, hogy a népszámlálások települési adataira támaszkodva bemutassa a székelyföldi unitárius felekezetet ért változásokat az 1850 és 2011 közötti időszakban. Ugyanakkor a tanulmány tipizálási módszerek segítségével kísérletet tesz a témakör tágabb kontextusba való elhelyezésére.

Adatbázis, módszertani problémák

A 19. század közepéig több összeírás, népszámlálási kísérlet is történt a székelyföldi megyékben, azonban az adatok hozzáférhetősége és kezelhetősége miatt csak az 1850-es népszámlálástól kezdődően nyílt lehetőség a kutatási célnak megfelelő adatbázis kialakítására. A történelmi korszakokat, valamint a tartalmi egyensúlyt egyaránt szem előtt tartva, az 1850, 1880, 1910, 1941, 1992, 2002-es népszámlálásokat dolgoztam fel. Az adattáblák a legátfogóbb módon VARGA E. Á. (2011a); (2011b) műveiben találhatóak meg települési, a mai közigazgatási beosztást tükröző területi bontásban. Az összehasonlíthatóság végett a régebbi adatok is a jelenlegi közigazgatási rendszer szerint beosztott településekre vannak vetítve. A módszer használhatóságát több etnikai-vallásföldrajzi tanulmány is bizonyítja (BOTTLIK Zs. 2001, 2005; KEMÉNYFI R. 2002; TÁTRAI P. 2010).

Az 1850-ben elrendelt népszámlálásról már a korabeli szakirodalom is – különböző szervezési nehézségekre hivatkozva – alulszámlálást állapított meg (DÁNYI D. 1993). Mégis a székelyföldi megyékre vonatkozó adatok elérhetősége és összevethetősége indokolta teszi azt, hogy ez a népszámlálás legyen a vizsgálat origója. A legfrissebb, 2011-es romániai népszámlálás megközelítően 19 millió főt írt össze, ám a végleges népességszámot különböző nyilvántartásokból kiegészítették még 1,2 millióval, ezáltal hivatalosan is elérve a „lélektani” 20 milliós határt. A regiszterekből nyert adatok etnikai és felekezeti megoszlása viszont nem ismert, így ezek a pótlólagos adattáblák nem kerülhettek az elemzésbe. Továbbá a korábbi évek megszokott gyakorlatától eltérően, a területi adatok csak községi (comună) bontásban állnak rendelkezésre. Szintén módszertani problémák a Székelyföld sajátos településszerkezetéből adódó olyan sajátosságok, mint a hegyvidéki tanyák és a falukettőzódések. Az egyes népszámlálások között néhol különbségek tapasztalhatóak ezen adatok hovatartozása kapcsán, megnehezítve az eredmények interpretálását.

A tanulmány területi keretét meghatározó Székelyföld kevésbé földrajzi, mint inkább történeti-kulturális egység. A térségi funkciót betöltő intézmények, valamint az adminisztratív határok hiányának ellenére Székelyföld minden kétséget kizáróan létezik, elnevezése minden szinten elfogadottá vált (FAZAKAS G. 2012). A vizsgálat megkívánja egy olyan, jól meghatározott területi egység lehatárolását, amely illeszkedik a jelenlegi közigazgatási beosztáshoz. Ennek megfelelően az elemzés Maros, Hargita és Kovászna megyékre, mint székelyföldi NUTS 3-as közigazgatási egységekre támaszkodik. Ugyanakkor a komplexitásra való törekvés indokolta tette az egykori Udvarhelyszékhez tartozó, jelenleg Brassó megye északkeleti részét képező, unitáriusok által szintén lakott térség bevonását is (Alsórákos, Ágostonfalva, Botfalu, Homoród, Kaca, Kőhalom, Olthévíz, Ürmös községek, illetve a hozzájuk tartozó falvak), ezáltal a dolgozatban a „székelyföldi megyék” címszónak e térség is részét képezi.

Történelmi előzmények

Az unitarizmus megjelenésének első fontos erdélyi momentumaként Blandrata György olasz humanista megjelenése tekinthető, aki nyomban János Zsigmond erdélyi fejedelem udvari orvosa és belső tanácsosa lett. Blandrata titkon a Szervét Mihályhoz köthető radikális irányzatú szentháromság-tagadó eszméket vallotta, tevékenységéhez pedig megnyerte Dávid Ferencet, Erdély egyik akkori legnagyobb teológusát és hitvitázóját (BUCSAY M. 1985). A korabeli protestantizmus irányzataira való nyitottságot jól jellemzi, hogy az erdélyi szász származású Dávid kezdetben lutheránus püspökként még üldözte a helvét

irányt, 1559-ben viszont hitbéli meggyőződésének változása miatt már a reformátusok püspökévé vált. Az egyre radikálisabb téziseket valló Dávid felfogása idővel találkozott Blandrata céljaival, így a református püspök elkezdte egyházának antitrinitárius útra történő terelését (ZOVÁNYI J. 2004).

Az állam nem korlátozta a különböző irányzatokat, sőt az 1568-as tordai országgyűlés biztosította a lelkiismereti szabadságot az erdélyi társadalom számára. A tordai vallásbéke létrejöttének háttérében szükséges észrevenni az államiság, a belső rend Erdélyben történő megmaradásának zálogát. János Zsigmond nem engedhette meg, hogy a fejedelemség egymás megsemmisítésével fenyegető felekezeti küzdelmek színterévé váljon (BALÁZS M. 2002). A szakirodalom szintjén egységes konszenzus van arra vonatkozóan, hogy az 1570-es évekre az unitarizmus Erdély magyarlakta vidékein (Csíkszék kivételével) csaknem teljes sikert aratott (SIMÉN D. 1996; BALÁZS M. 2002; HORN I. 2009). Az unitárius vallás legállhatatosabb híveit a magyar nyelvű polgárságban találta meg (KÖPECZI B. 1988). A terjeszkedést az 1571-es marosvásárhelyi országgyűlés törvénykezése is elősegítette, amely Európában páratlan módon biztosította a négy recepta religio intézményét (antitrinitárius, helvét, lutheránus, katolikus), a görögkeletit pedig megtűrt állapotba helyezte.

János Zsigmond hírtelen bekövetkezett halála súlyos csapást jelentett az unitáriusok számára. Az erdélyi országgyűlés a katolikus Báthory Istvánt választotta fejedelemnek, aki lengyelországi trónaspiránsként nem helyezkedhetett teljesen szembe az unitáriusokkal, hiszen abban az időben az irányzat a lengyel területeken is számottevő befolyással rendelkezett (ZOVÁNYI J. 2004). A lépéshátrányba került unitarizmus sorsát 1603-ban Székely Mózes brassói csatavesztése pecsételte meg. Az ütközetben az erdélyi unitárius egyház nemesi szárnya szinte teljesen odaveszett (HORN I. 2009). Az unitáriusok a jogi biztosítékoknak köszönhetően megmaradhattak hitükben, de korábbi politikai pozícióikat elveszítették. Ennek következtében az unitáriusok településterülete az Erdélyi-medence középső vidékéről, illetve a Hargita délnyugati előteréből fokozatosan visszaszorult (BEREZNAVAY A. 2011).

Az unitárius vallás csupán a székelyek körében tudott olyan mértékben meghonosodni, hogy évszázadok múltán is fennmaradhasson. A székelyföldi hívek szemében nem alakult ki markáns különbség a reformáció antitrinitárius és helvét ág között. Az elmosódott hitelvi határok példátlan felekezeti együttélést teremtettek meg, amelyet a székelyek érdekazonosságon alapuló politikai összefogása tett lehetővé (SIMÉN D. 1996). Az unitárius vallás székelyföldi megőrződését segítette elő az együttélés köntösébe való takarózás, Székelyföld periférikus, izolált helyzete, illetve a speciális térségi viszonyok, amelyek – Erdély más területeivel szemben – az állami ellenőrzésnek kisebb teret engedtek.

A hitelvi szimbiózis jegyében Székelyföldön egységes protestáns egyházmezők alakultak ki (MOLNÁR B. L. 2012). A református és unitárius közösségek közötti differenciálódás kezdeteként az 1619-ben kezdődő „megcirkálás” azonosítható. Keserű Dajka János református püspök érvényt akart szerezni a korábbi országgyűlési határozatoknak, és a maior pars elve alapján elkülöníteni a két felekezetet egymástól. A lépést politikai célok indukálták, hiszen az erdélyi fejedelmeket gyakran érte külföldről kritika a reformáció radikális irányzatainak – az unitarizmus mellett főleg a szombatosság – megtűrése miatt (MOLNÁR D. 2014). A szombatosokat gyakran és szándékosan úgy tüntették fel, mint az antitrinitarizmus újítását, amely egyszersmind alkalmas ürügyként szolgált az unitáriusok üldöztetésére (NAGY D. 2000). A szombatosságot végleg kirekesztő 1638-as dési országgyűlési dekrétum tekinthető a felekezeti együttélés végének (SIMÉN D. 1996). Eddig az időpontig megtörtént a székelyföldi falvak vallási tagolódása, a későbbi korok ellenreformációs tevékenysége már kevésbé volt képes teljes gyülekezeteket áttéríteni, csupán kisebb felekezetközi elmozdulásokat eredményezett (ORBÁN B. 1868).

Az unitáriusok számának és térszerkezetének változása 1850-2011 között

1850 és 1910 közötti időszak

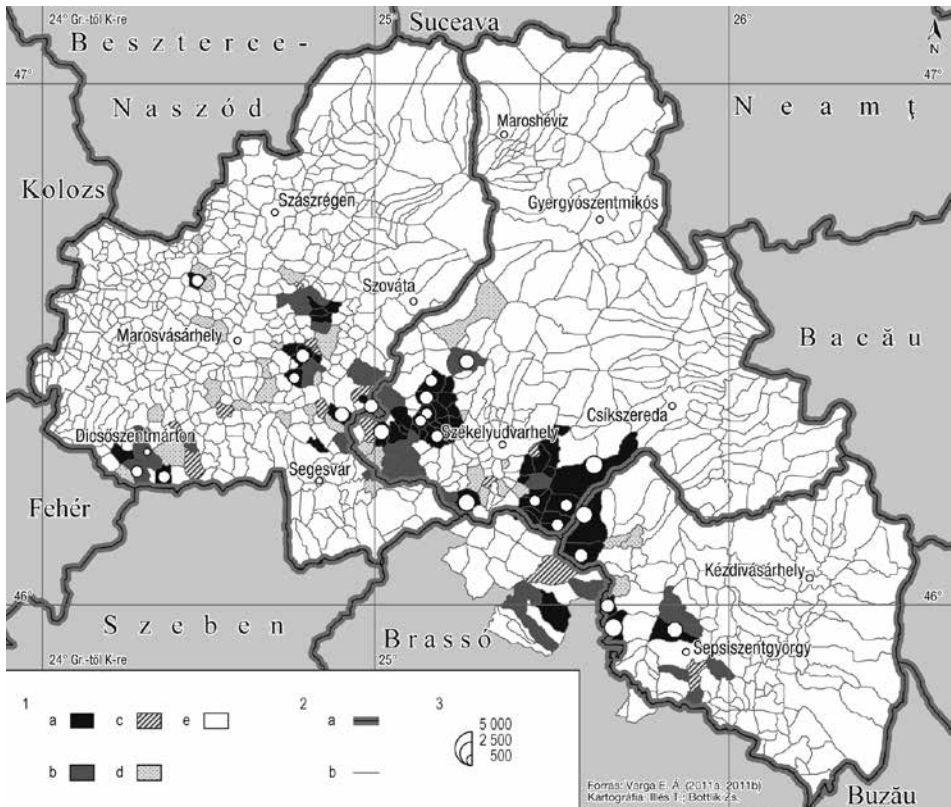
Az 1850-es népszámlálás adattábláiból kirajzolódó területi szerkezet alapján a Székelyföldön relatív többséget alkotó római katolikusok elsősorban a térség keleti felében alkotnak összefüggő felekezeti tömböt. Az őket létszámban követő reformátusok egy északnyugat-délkelet tengely mentén koncentrálnak. A román etnikumhoz köthető görög katolikusok és ortodoxok leginkább Székelyföld peremterületein jelennek meg. A döntően szászokat magába foglaló evangélikus felekezet főként Segesvár és Szászrégen térségében észlelhető. A területi szerkezet különlegessége a rendkívül magas fokú heterogenitás mellett a felekezeti kontaktzónák markáns megjelenéséből fakad.

Unitáriusnak 1850-ben 35 715 fő vallotta magát, ezzel az izraelitákat nem számítva a legkisebb felekezetről beszélhetünk, ami a székelyföldi megyék össznépességéből 6,32%-os részarányként felel meg. Unitárius abszolút többségű településhez kötődött az unitáriusok 71,11%-a, másrésztől mindössze 5%-a jelent meg olyan településeken, ahol részesezésük nem érte el a 20%-ot. A leghomogénebb unitárius területnek a történeti Udvarhelyszékhez tartozó Fehér-Nyikó vidéke, és a hozzá szorosan kapcsolódó Gagymente, illetve a jelenleg megyehatárok által szabdalta Homoródmente tekinthető. A további kisebb-nagyobb unitárius góccokon kívül leginkább csak sporadikusan megjelenő közösségekről beszélhetünk. A mozaikos jellegű unitárius térszerkezetet az egyes mozaikdarabok között kiterjedt, sokfelekezetű pufferezónák egészítik ki (*1. ábra*).

Az 1850 és 1880-as népszámlálás közötti időszakban Székelyföld lakossága csaknem 70 000 fővel gyarapodott, ami 12,29%-os növekedést eredményezett. Az unitáriusok 16,57%-os gyarapodása a római katolikusokon és izraelitákon kívül az összes felekezet növekedési ütemét meghaladta. A kedvező tendenciához hozzájárult az egyház belső megújítása, amely a kiegyezést követően Dávid Ferenc után második reneszánszát élte (KEDEI M. 2002). Az unitárius népességnövekedés elsősorban a városokban realizálódott, amelyek a vármegyrendszer bevezetésével, az állami bürokrácia, valamint az intézményhálózat kiépítésének segítségével a lassú polgárosodás útjára léptek (KÁNYA J. 2003). A folyamat ellenére 1880-ban a többi felekezethez viszonyítva összességében az unitáriusok rendelkeztek a legkisebb városi népességarányal.

Az 1880-as népszámlálási adatok értelmében az unitáriusok 69,06%-a olyan település lakója volt, ahol abszolút többségben éltek. A mutató relatív stagnálásából arra következtethetünk, hogy az 1850-1880 között keletkezett unitárius népességnövekedés a szóróványt nagyobbította. A 20% alatti unitárius részesedéssel jellemezhető települések csoportja már az unitárius közösség 11,06%-ra terjedt ki, ami szintén a migrációs folyamatok felerősítését jelzi. Az unitáriusok területi szerkezetének új elemeit képező települések elsősorban a homogén tömbök közvetlen környezetében jelentek meg. A főleg nyugati irányultságot mutató diszpergáltság fokozódásához nem párosult keleti irányú kirajzás a homogén katolikus tömbök, valamint a hegyvidéki térszínek barrier hatása miatt.

Az 1880-1910 közötti időszakban a népegészségügyi helyzet javulásával a székelyföldi megyék népessége 31,72%-kal növekedett. Az unitáriusok a népességrobbanásból meglehetősen kis mértékben vették ki részüket, 16,28%-os növekedésük mélyen az átlag szintje alá esett. A két érték közötti szignifikáns különbség az időszakot jellemző heves társadalmi-gazdasági változások tükrében értelmezhető. A kapitalista gazdasági rendszer 1880 és 1910 közötti időszakra tehető elterjedése a székely társadalmat teljesen felkészületlenül érte (EGYED Á. 2004). BARTALIS Á. (2001: p. 128-129) már 1901-ben felállította

1. ábra Az unitáriusok aránya és száma a székelyföldi megyék településein 1850-ben.
 Jelmagyarázat: 1 – az unitárius lakosság aránya (%), a – 50% fölött, b – 20,1-50%, c – 5,1-20%, d – 1,1-5%, e – 0,1-1%;
 2 – határok, a – megyehatár, b – község (comună)határ; 3 – az unitárius lakosság száma
 Figure 1 The number and proportion of the Unitarians in the counties of Székelyland in 1850.
 Legend: 1 – proportion of the unitarians (%), a – above 50%, b – 20,1-50%, c – 5,1-20%, d – 1,1-5%, e – 0,1-1%;
 2 – boundaries, a – boundary of the county, b – boundary of the comună; 3 – number of the unitarians

a diagnózist: „A büszke szabad nemes katonanemzet nem tudott alkalmazkodni az új viszonyokhoz, sőt azokkal nem is törődött, megmaradt a maga konzervativizmusában. Az iparűzést, kereskedést méltóságán alulinak tartotta”. A székely néplélek jellemvonásaiból eredően a föld maradt továbbra is a legfontosabb státuszszimbólum: „Lehet bárki akármilyen gazdag, a székely előtt csak akkor úr, ha földje van” (BARABÁS E. 1904: p. 13). Mivel minden utódot egyenlő rész illetett meg, ezért az örökösödési rendszer nem gátolta a birtokok szétaprózódását, ami végső soron elszegényedéshez vezetett. Kétségtelen, hogy a vagyontalan réteg felduzzadása által a megélhetési lehetőségekhez képest a székely falvak túlnépesedtek (EGYED Á. 2013).

A gyenge mezőgazdasági adottságok eleve behatárolták az agrárium termékeinek versenyképességét. A koncentrált, hatékony termelést a nagybirtokok és a tőke hiánya nem tették lehetővé, így a mezőgazdaság továbbra is az önellátást igyekezett kielégíteni. Másrészt a vasúton nehezen megközelíthető Székelyföld nem versenyezhetett a közeli századok gazdaságával szemben (GIDÓ Cs. 2000). Ugyanakkor az Osztrák-Magyar Monarchia, valamint a Román Királyság között 1875-ben kirobbant vámháború drasztikus hatást gyakorolt a térség gazdaságára, ugyanis a román felvevőpiacra támaszkodó, fejlődésnek

indult székely könnyűipar elveszítette piacának jelentős részét (BIRTALAN Á. 2001). A megélhetési keretek szűkössége és a túlnépesedés korábban soha nem tapasztalt szintekre emelték a kivándorlást.

A századforduló és a világháború között a székelyföldi vármegyék közül a teljes kivándorlás felét Udvarhely adta (VENCZEL J. 1942). Jóllehet nem állnak rendelkezésre a kivándorlási hullám pontos felekezeti összetételére vonatkozó statisztikák, az unitarizmus udvarhelyi koncentrációja alapján gyanítható az unitáriusok felülreprezentáltsága a többi székelyföldi felekezettel szemben. A megállapítás támasztékaul szolgálhat az a tény, amely szerint a kivándorlók 90%-a falvakból került ki (EGYED Á. 2000b). Vagyis a döntő többségben falvakon élő unitáriusok nagyobb hányada kényszerülhetett kivándorlásra, mint az átlagban jelentősebb városi tömegbázissal rendelkező egyéb felekezetek. Továbbá NYÁRÁDY R. K. (2003) szerint ebben az időszakban az evangélikus felekezeten kívül az unitáriusok körében jelentkezett a tényleges szaporodás legnagyobb arányú elmaradása a természetes szaporodástól, amelyből szintén az unitáriusok relatíve magasabb kivándorlási tendenciája következtethető.

Az unitáriusok növekedési átlagtól való jelentős elmaradását nemcsak a kivándorlás, hanem olyan – protestáns etikára visszavezethető – sajátosságok is indokolták, mint az alacsonyabb gyermekvállalási hajlandóság. Ennek bizonyítására kitűnő vizsgálati feltételeket nyújtanak Székelyföld azon térségei, ahol a népesség a falvak szerint kis területen sok felekezetre különül el. PEZENHOFFER A. (1922) tanulmányában amellet érvel, hogy a termékenység szorosan összefügg a vallással, ennek fényében pedig az unitáriusok születési adatai még a reformátusokénál is kedvezőtlenebbek. A felekezetek közötti termékenységi különbségek 1880 és 1910 közötti időszakban történő kidomborodása Székelyföldön a modernizáció – összefüggésben a hagyományos normáktól való eltávolodással – megkésett kibontakozásával magyarázható.

Harmadrészt, a kivándorlás és a termékenység mellett a vegyes házasságok is befolyásolhatták az unitáriusok számát. Az 1900 és 1912 közötti időszakot alapul véve az erdélyi felekezetek közül minden 100 unitárius homogén házasságra 141,3 vegyes házasság jutott, míg a katolikusok esetében az indikátor értéke 72,4-t, a reformátusoknál 63-t, az ortodoxoknál 31,5-t mutatott (VENCZEL J. 1941). Ugyanakkor a homoródalmási példából kiindulva az unitáriusok körében jelentkező vegyes házasságok magas aránya nem járult hozzá azok térvesztéséhez, hiszen a bevett gyakorlat szerint a fiúk az apa, a lányok az anya vallását követték. Tehát a vegyes házasságok tekintetében csupán az unitáriusok szociokulturális nyitottsága következtethető, a felekezet visszaszorulását nem indokolja az endogám házasságok többi felekezethez viszonyított alacsony aránya.

1910 és 1992 közötti időszak

Az unitárius egyház a Habsburg-ház trónfosztását 1918 novemberében – a katolikus szupremácia enyhülését remélve – még örömmel fogadta, viszont a kezdeti lelkesedést a román annexió árnyékában hamar felváltotta a borúlátás és aggodalom (PÁL J. 2011b). A két világháború közötti román homogenizációs törekvések Székelyföldet tömegesen érintették. Unitárius vonatkozásban az elrománosítási kísérletek kitüntetett célterületének számítottak a Homoródmente falvai, mivel az ottani hívek közül többen is román felmenőkkel rendelkeztek (PÁL J. 2008a). Az asszimilációs politika e helyeken nyelvileg teljesen beolvadt, de hitükhöz ragaszkodó kis csoportokat talált (HERRMANN G. M. – KOVÁCS P. 1999). A kitűzött cél eléréséhez így kézenfekvőnek tűnt a térítés vallási aspektusból való megközelítése. PÁL J. (2008b) számításai szerint azonban a román hatóságok anyagiakat, fizikai erőszakot sem kímélő kampánya összességében kevés eredményt hozott.

Az 1910 és 1941-es népszámlálás adatait összehasonlítva az unitáriusok területi dekoncentrációjának felerősödése jelentkezett, vélhetően a mobilitási hajlandóság élnkülésének következtében. Az abszolút unitárius többséget felmutató települések számának változatlansága jelzi, hogy ezek a települések a többi felekezet számára sem számítottak vonzó célpontnak. A két fő unitárius tömböt illetően divergencia érhető tetten a jelzett időszakban, ugyanis a Homoródfennsík nagyobb népességszámú falvai jelentősebb népességmegtartó erőt tudtak kifejteni, mint az északi tömb (Nyíkö- és Gagymente, illetve Nyárád vidéke) aprófalvai.

Az 1941-ben összeszámolt 43223 unitáriusnak 8,51%-a élt városokban, amely messze elmarad a többi felekezet összesített átlagától (15,91%). Az unitárius városi népességarány korábbi szinten történő stagnálására az egyház változó társadalmi szerepvállalása is ösztönzőleg hatott. Amíg a háborút megelőzően a lelkészek a mértéktelen alkoholfogyasztás és fellazuló erkölcsök miatt panaszkodtak, 1920 után egy olyan konszenzus alakult ki, amely a problémák gyökerét a kisebbségi sorsból fakadó egzisztenciális lehetőségek beszűkülésében kereste (PÁL J. 2011a). Éppen ezért a lelkészek hathatósabb segítséget nyújtottak a helyi gazdaságfejlesztéshez ideális szervezeti hátteret nyújtó szövetkezetek felállításához és működtetéséhez (VINCZE G. 2001). A falvak életképességéhez továbbá lényegesen hozzájárult a székelyföldi jellegű családi gazdálkodási mód hatalmas tapasztalati öröksége (EGYED Á. 2000a). Mivel az unitáriusok eredendően nem rendelkeztek jelentős városi bázissal, a fenti megtartó tényezők tompították a térség városi népességének átlagos arányához történő felzárkózás esélyét.

A szocializmus kiépülésével a felekezetekre nehezedő politikai nyomás a vallásháborúk óta nem tapasztalt szintre emelkedett, amelynek magyarázatául a román állam vallási egységet megvalósítani kívánó offenzívája szolgált (TOMKA M. 2005). A görög katolikus egyház likvidálása az ortodox egyházat helyzeti előnybe hozta, amely az állami propagandában a nemzeti ideológia megkerülhetetlen szegmensévé vált (KOC SIS K. 2005). Az államhatalom a többi egyházat a templom falai közé szorította, az azon kívüli tevékenységeket és intézményeket (oktatási, művelődési, népjóléti, stb.) betiltotta, az egyházi vagyont pedig teljesen kisajátította (SZABÓ L. 2005). A külső elnyomás növekedésével védekezési mechanizmusként nőtt a hívek egyház iránti ragaszkodása. A valláshoz való ragaszkodás az önazonosság megőrzésének zálogává lépett elő (GEREBEN F. – TOMKA M. 2001). A protestáns egyházak és a pártállam között kisebb feszültség jelentkezett, mint a katolikus egyház és az állami hatóságok között. Megfordítva ez azt jelentette, hogy a katolikus egyház – a hívőlétszámon is lemérhetően – sikeresebben tudta megőrizni közösségi életét, identitását, illetve az állammal szembeni függetlenségét (TOMKA M. 1996).

A tervutasítás-vezérelt, kezdetben szovjet típusú, Ceaușescu fellépésétől már különutas gazdaságpolitikának a vallási térszerkezetet közvetlenül befolyásoló vonzatai is voltak. A földtulajdon kisajátítása, a szövetkezetek betiltása, valamint a téveszesítés kiegészítő kuláklisztás deportálások a falvakon teljességgel új alapszituációt teremtettek (NOVÁK Cs. Z. 2008). A szocializmus évtizedeiben végig fennmaradt a nagyüzemi termelés kizárólagos ideológiai és anyagi támogatása, ami azt jelentette, hogy Romániában nem jöhetett létre a második gazdaság az agrárágazatban (OLÁH S. 2004). A kollektivizálás által nincstelenné váltak ezrei tódultak az intenzív fejlesztésen átesett városi térségekbe, ezzel megroppantva a kisebbségi lét egyik erős bástyáját, a helyi közösségeket. Mivel az elvándorlások elsősorban a fiatalokat érintették, az előregedő korszerkezet a természetes szaporulatot is jelentősen visszavetette, amely végső soron fokozta a népesség további csökkenését (VÖFKÖRI L. 2000). Az adminisztratív eszközökkel létrehozott, diszfunkcionális városok többsége a ruralitás jegyeit viselték magukon (VÉCSEI K. 2002). Bár az erőltetett urbanizáció a szocialista blokk minden országában megjelent, a romániai helyzet egyedisége – a modernni-

zációba bújtatott falufelszámolási tervek által – a kisebbségek beolvasztásának céljában nyilvánult meg (GERGELY A. 1988).

A két népszámlálás között eltelt mintegy félszáz esztendő alatt a vizsgált területen a népesség növekedése 37,65%-ot tett ki, az unitáriusok viszont csak 4,89%-kal növelték számukat. Tekintettel döntően rurális elhelyezkedésükre, a falvak népességének elapadása drasztikus térszerkezeti változásokat eredményezett. A jelzett időszakban az unitáriusok a többi felekezethez hasonlóan szinte kizárólag csak a városokban gyarapodtak. A legérteljesebb népességfogyás az aprófalvakban játszódott le, amelyet részben az 1972-ben bevezetett, község-falu hierarchiáját létrehozó közigazgatási szisztematizálás is elősegített. A székelyföldi megyék területén legfőképp olyan falvakban növekedett az unitáriusok száma, amelyek vagy községi szintre léptek (pl. Szentábrahám, Gagy), vagy város közelében helyezkedtek el (pl. Fiafalva, Csekefalva).

Az 1992-es népszámlálás adatsoraiban látványosan kirajzolódnak az erőltetett urbanizáció hatásai. A legnagyobb unitárius részarányt felmutató települések rendre aprófalunak számítanak, ahol az össznépesség sok esetben a 100 főt sem haladja meg. A legnagyobb unitárius közösségek szempontjából Székelyudvarhely (5835 fő), Marosvásárhely (4508 fő), Sepsiszentgyörgy (3713 fő) és Székelykeresztúr (3617 fő) jóval kiemelkednek a vizsgált térségből. Érdekes módon ebben a négy városban koncentráldott a székelyföldi unitáriusok közel egyharmada. A térség többi városát is figyelembe véve, a városon élő unitáriusok aránya 41,93%-ra emelkedett, ami alig 3,66 százalékponttal maradt el a székelyföldi átlagtól. Az átlaghoz való felzárkózás 1941-hez képest annak ellenére következett be, hogy a tömeges várossá nyilvánítások javarészt az unitáriusok településterületén kívül valósultak meg. Mindebből arra következtethetünk, hogy az erőltetett városfejlesztések által kiváltott migráció az unitáriusokat a többi felekezethez képest jelentősebb mértékben érintette.

1992 és 2011 közötti időszak

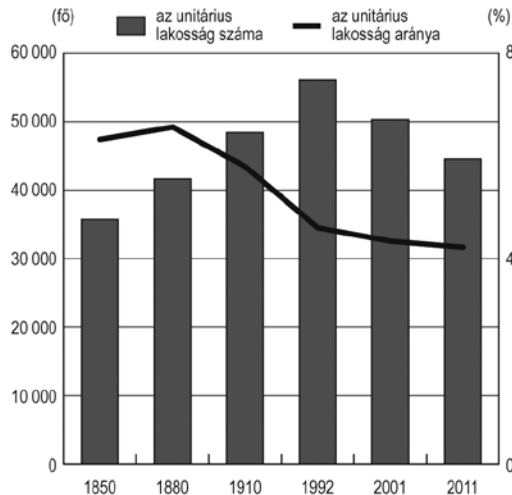
1992 és 2002 között a székelyföldi megyék népessége több mint 60 ezer fővel, 4,98%-kal csökkent. Eltekintve a jelentéktelenné zsugorodott görög katolikus, evangélikus és izraelita felekezetektől, a legnagyobb arányú csökkenést az unitáriusok szenvedték el. Jóllehet a politikai rendszerváltozás már 1989-ben megtörtént, a társadalmi-, illetve gazdasági rendszerváltozás elhúzódása miatt az átalakulás generálta hatásokat célszerű ebben a periódusban vizsgálni. A tervutasítás merev rendszerének lebomlásával felértékelődött a földrajzi helyzet, az elérhetőség, illetve a közlekedési infrastruktúra állapota. Ennek tulajdoníthatóan nem meglepő módon többnyire a zsáktelepüléseken csökkent az unitáriusok száma.

Abszolút adatok szemszögéből a legnagyobb unitárius népességfogyás azonban a városokban realizálódott. A munkalehetőségek intenzív beszűkülésének következményeként fellépő migrációnak egy, a nemzetközi trendekkel szembemenő formája jelentkezett a térségben, amely során a belső migráció a biztosabb megélhetést nyújtó rurális térségek felé irányult (KOCIS K. et al. 2006). Ugyanakkor a szakmaiság hiánya, a termelői szervezetlenség, az egyoldalú agrárstruktúra, az egyén mezőgazdasági szerveződésektől való reflexszerű eltávolodása, illetve a főleg hegyvidéki-dombsági térszínekre jellemző rendkívül elaprózott birtokszervezet miatt a falvakba történő visszaáramlás hosszú távon nem kínált életképes alternatívát (DEÁK M. 2003). Elsődlegesen azokon a falvakon nőtt az unitáriusok száma – általában az összlakossággal egyetemben – amelyek községi státuszokból fakadóan jelentősebb térszervező erővel rendelkeztek. A növekedés másik helyszínül javarészt a városokhoz közel fekvő falvakban nyílt lehetőség a sajátos dezurbanizációnak köszönhetően.

Az unitáriusok relatíve nagyobb létszámvesztését a gazdasági mellett feltehetően a termékenységi tényező is befolyásolta. Az 1960-1970-es évek nyugati társadalmában végzett

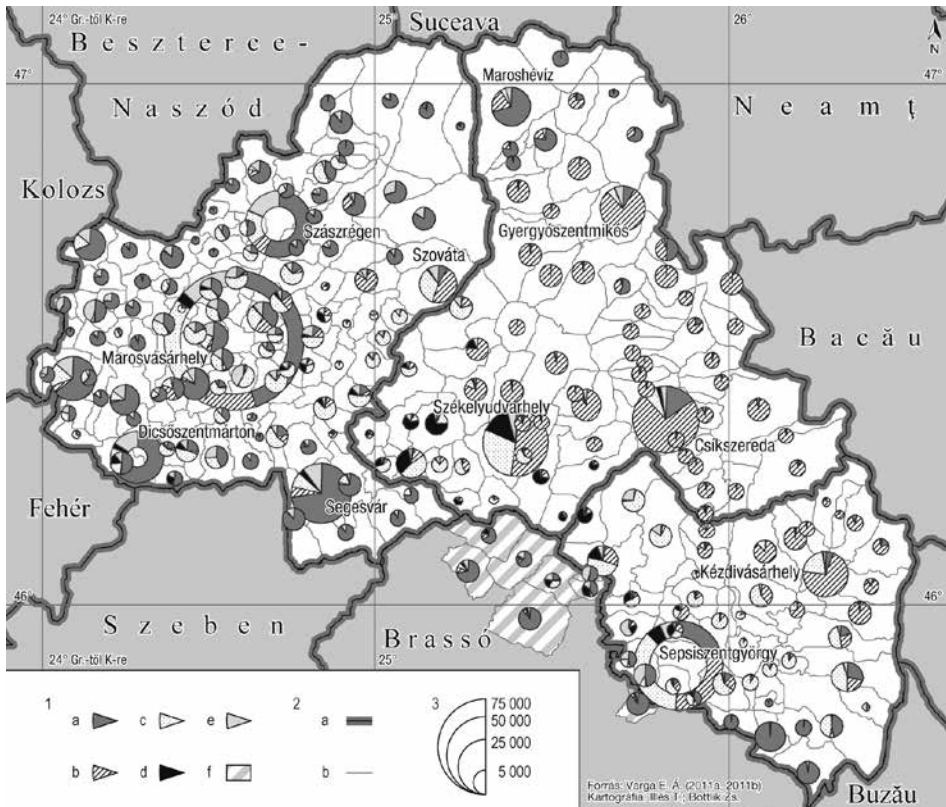
szociológiai kutatások a katolikusok magasabb termékenységi arányszámait igazolták a protestánsokhoz képest (FREEDMAN, R. et. al 1961; MOSHER, W. D. – HENDERSHOT, G. E. 1984). A hetvenes évektől azonban konvergencia figyelhető meg a két csoport között (WESTOFF, C. F. – JONES, E. F. 1979). Ezt követően – főleg a katolikusok házasságkötésének időbeli kitolódása miatt – megfordul a trend, és enyhe többlet jelenik meg a protestánsok gyermekvállalási kedvének vonatkozásában (MOSHER, W. D. et. al 1992). A kelet-európai térség feltehetőleg még az első szakaszban jár, amelynek tudatában konstatálható a protestánsok fokozottabb indíttatása a szekularizálódás, valamint a mobilitás iránt (TOMKA, M. 1996).

A 2002 és 2011-es népszámlálás közötti időszakban a székelyföldi megyék lakossága 5,21%-kal csökkent. Felekezeti szempontból továbbra is az unitáriusokat érintette a legnagyobb visszaesés (–11,46%). A folyamat következményeként térségen belüli részarányuk 4,22%-ra csappant, ami a korábbi kedvezőtlen tendencia folytatódását jelzi. Az unitáriusok eddigiekben végigvett változását érzékelteti a 2. ábra. Az 1850-es népszámlálástól kezdődően egészen az 1992-es népszámlálásig az unitáriusok száma – az intenzív arányvesztés ellenére – abszolút értelemben végig növekedési pályát mutatott, ezt követően viszont dinamikus csökkenésbe fordult. A felekezet térszerkezeti jellemvonásait illetően a két fő unitárius tömbterület kirajzolódása 1850-hez hasonlóan 2011-ben is megfigyelhető (3. ábra). A köztes időszakban kialakuló unitárius szórvány 2011-re szinte teljesen eltűnt, a városok jelentőségének kicsúcsosodása viszont a területi szerkezetet jelentősen átalakította.

2. ábra Az unitáriusok számának és arányának változása a székelyföldi megyékben 1850 és 2011 között
 Figure 2 Change in the number and proportion of Unitarians between 1850 and 2011 within the counties of Székelyland

Bár a községi és települési szint közvetlen összehasonlítására nem nyílik lehetőség, a felekezetek 2011-es és 1850-es területi szerkezetének szubjektív összevetése a térbeli mintázatok konzerválódását érzékelteti. A meghatározó változás leginkább a görög katolikusok ortodoxok általi bekebelezésében, valamint az evangélikusok Szászrégen és Segesvár térségéből való eltűnésében érhető tetten. A különbségek terén továbbá megfigyelhető az urbanizáció kiteljesedése, és ehhez kapcsolódóan a városok felekezeti összetételének módosulása. A római katolikusok hagyományos tömbterületükön 2011-ben is jórészt megőrizték abszolút túlsúlyukat, ráadásul a hegyvidéki térszínnek benépesítésében is döntő szerepet játszottak. A protestáns egyházak bázisa továbbra is Székelyföld északnyugati-délkeleti tengelyére helyeződik.

3. ábra A székelyföldi megyék községeinek felekezeti összetétele 2011-ben. Jelmagyarázat: 1 – a lakosság felekezeti megoszlása, a – görög keleti, b – római katolikus, c – református, d – unitárius, e – egyéb összesen, f – Brassó megyéhez tartozó települések; 2 – határok, a – megyehatár, b – község (comună)határ; 3 – a lakosság száma
 Figure 3 Denominational composition of communes within the counties of Szeklerland in 2011. Legend 1 – Religious distribution of population, a – orthodox, b – roman catholic, c – calvinist, d – unitarian, e – other, f – settlements belonging to Brasov county; 2 – boundaries, a – boundary of the county, b – boundary of the comună; 3 – population number

Az unitárius falvak tipizálása

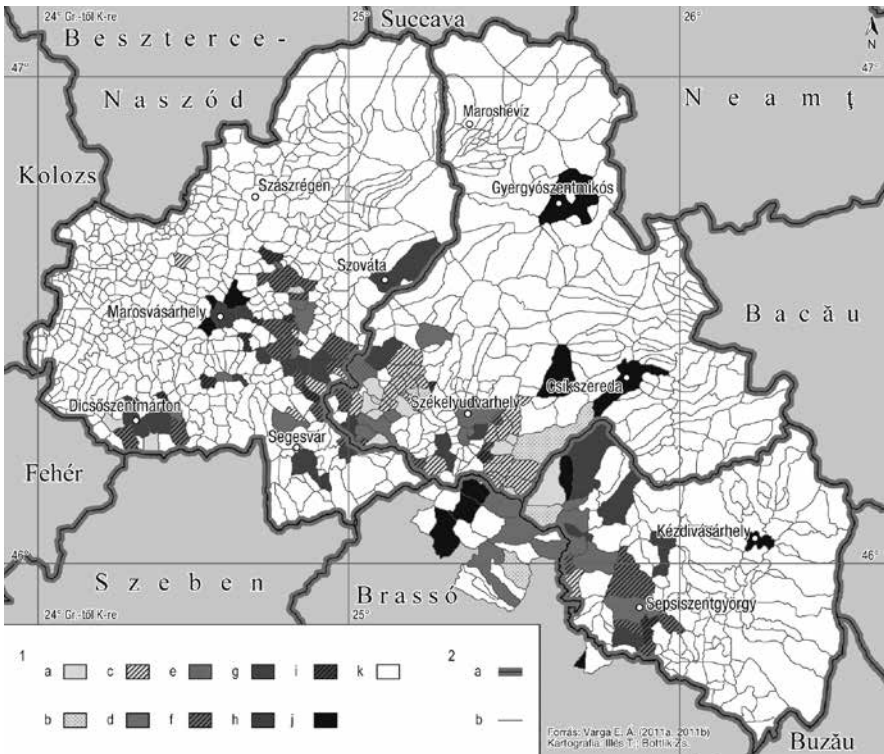
A tipizálási módszerek alkalmazása a vizsgálat további finomításán túlmenően új eredményekkel is szolgálhat. Az egyik lehetőség szerint a települések unitárius részarányuk, illetve abszolút változásuk alapján kerülnek osztályozásra (1. táblázat). A létrehozott csoportok közötti népességeloszlás szerint az 1-5% közötti aránnyal rendelkező településeken inkább az unitáriusok gyarapodása ment végbe a korábban részletezett diszperziós folyamatok eredményeként. Az 5-50% közötti növekedés felülreprezentáltsága mögött elsősorban az ide sorolt Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy és Székelykeresztúr unitárius tömegbázisai húzódnak meg. Az abszolút többségű unitárius településeken a csökkenés valamivel meghatározóbb jelleget öltött. Összességében a táblázat és a hozzá kapcsolódó ábra (4. ábra) a korábbi térszerkezeti elemzések több megállapítását is alátámasztja, hiszen kivehető az unitáriusok szétáramlása, a szóban forgó városok felduzzadása, illetve a tömbök népességszámának megmerevedése.

1. táblázat – Table 1

Az unitáriusok megoszlása a székelyföldi megyékben (%) a 2002-es arány és az 1850-2011 közötti változás tipizálási kategóriáinak függvényében.
The distribution of Unitarians in the counties of Szeklerland by the categories of their proportion in 2002 and their change in the number between 1850 and 2011.

Települések		Az unitáriusok számának változása (1850–2002)		
		Növekedett (>10%)	Stagnált (kevesebb mint 10%-os változás)	Csökkenett (<-10%)
Az unitáriusok aránya 2002-ben	Nagyobb, mint 50%	13,01	7,46	13,88
	5% – 50% között	33,25	0,50	9,48
	1% – 5% között	12,75	0,03	0,22

Adatok forrása: VARGA E. Á. 2011a, 2011b, saját számítás
Source: VARGA E. Á. 2011a, 2011b, calculation by the author.

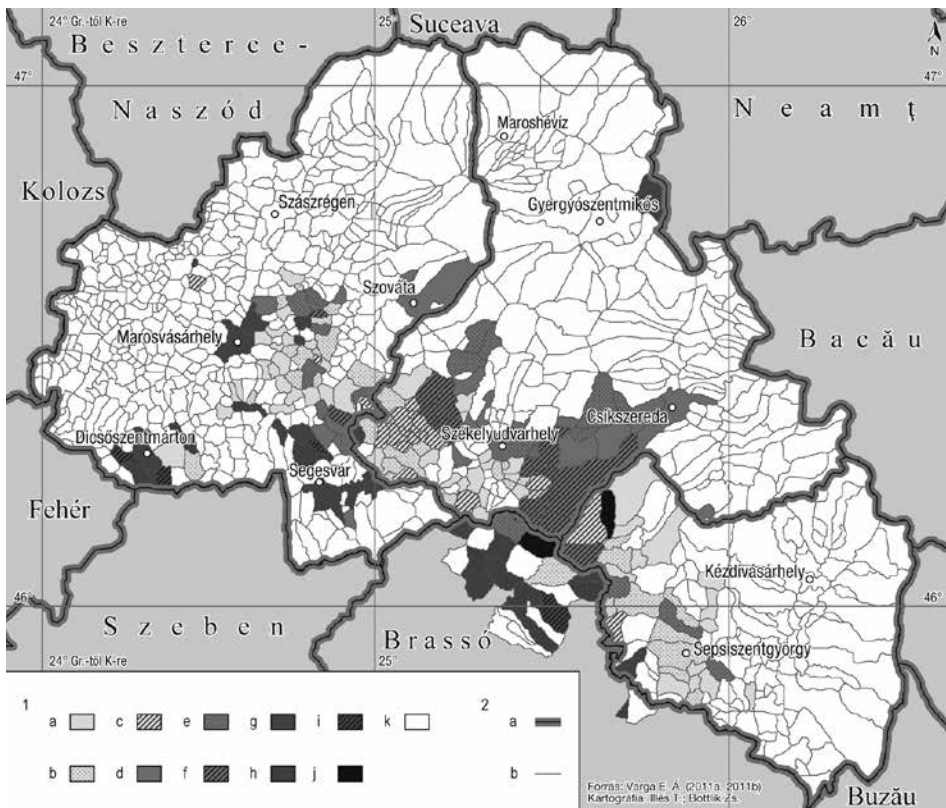
4. ábra Az unitáriusok változása (1850-2002) és 2002-es aránya a székelyföldi megyék településein.

Jelmagyarázat: 1 – a változás mértéke, a – növekedés és >50%, b – stagnálás és >50%, c – csökkenés és >50%, d – növekedés és 5-50%, e – stagnálás és 5-50%, f – csökkenés és 5-50%, g – növekedés és 1-5%, h – stagnálás és 1-5%, i – csökkenés és 1-5%, j – növekedés és 1850-ben 0 fő, k – 1% alatti részarány, 2 – határok, a – megyehatár, b – község (comună)határ.

Figure 4 The change in Unitarian population between 1850 and 2002 and their respective proportion in 2002 in the locations of the counties of Szeklerland. Legend: 1 – the rate of change, a – increase and >50%, b – stagnancy and >50%, c – decrease and >50%, d – increase and 5-50%, e – stagnancy and 5-50%, f – decrease and 5-50%, g – increase and 1-5%, h – stagnancy and 1-5%, i – decrease and 1-5%, j – increase and no Unitarian presence, k – lower than 1% proportion, 2 – boundaries, a – boundary of the county, b – boundary of the comună.

Egy másik lehetséges tipizálási mód az unitáriusok mellett élő felekezetekhez kapcsolódik, ahol a másik szempont szintén az unitáriusok részarányát veszi alapul. Az eloszlások tükrében (2. táblázat) az unitáriusok leginkább a reformátusokkal, legkevésbé pedig az ortodoxokkal élnek együtt. A reformátusokkal való közösségvállalás magasabb arányát a történelmi előzményekben bemutatott felekezetközi viszonyok sajátosságai indokolják. A katolikus-református, valamint az ortodox csoportok aggregált értékei közötti differenciálódás az etnikai elkülönülésekre utal. Amíg a nagyobb unitárius részarányú településeken – vagyis a tömbökben – a katolikusokkal és reformátusokkal való érintkezés, addig az alacsony unitárius aránnyal rendelkező településeken – vagyis a szórványban – inkább az ortodoxokhoz kötődő együttélés valósul meg (5. ábra).

A tipizálásból nyert ábrák összevetése választ nyújthat arra a kérdésre, hogy az unitáriusok számának változása függ-e attól, hogy melyik felekezettel élnek együtt? A két fő tömb területén az unitáriusok döntően azokon a településeken csökkentek, ahol a katolikusok képviselik a második legnagyobb felekezetet (Nyikómente keleti része és Homoródmente).

5. ábra Az unitáriuson kívül legerterjedtebb felekezet és az unitáriusok aránya a székelyföldi megyék településein 2002-ben. Jelmagyarázat: 1 – a legerterjedtebb felekezet aránya, a – református és 1-5%; b – református és 5-50%; c – református és >50%; d – katolikus és 1-5%; e – katolikus és 5-50%; f – katolikus és >50%; g – ortodox és 1-5%; h – ortodox és 5-50%; i – ortodox és >50%; j – más felekezet; k – 1% alatti részarány, 2 – határok, a – megyehatár, b – község (comună)határ.

Figure 5 The most widespread denomination except for the Unitarians and the proportion of the Unitarians in the locations of the counties of Széklerland in 2002. Legend: 1 – The most widespread denomination, a – Calvinist and 1-5%, b – Calvinist and 5-50%, c – Calvinist and >50%, d – Catholic and 1-5%, e – Catholic and 5-50%, f – Catholic and >50%, g – Orthodox and 1-5%, h – Orthodox and 5-50%, i – Orthodox and >50%, j – other denomination, k – lower than 1% proportion, 2 – boundaries, a – boundary of the county, b – boundary of the comună.

2. táblázat – Table 2

Az unitáriusok megoszlása a székelyföldi megyékben (%) a 2002-es arány és az unitáriuson kívül legelterjedtebb felekezet tipizálási kategóriáinak függvényében.
The distribution of Unitarians in the locations of the counties of Szeklerland (%) by the categories of their respective proportion in 2002 and the most widespread denomination except for the Unitarians.

Települések		Az unitáriusok aránya 2002-ben		
		1% – 5% között	5% – 50% között	Nagyobb, mint 50%
Az unitáriusokon kívül a legelterjedtebb felekezet az összlakosságon belüli részesedés szerint	Református	1,91	24,22	16,54
	Katolikus	2,53	16,19	14,32
	Ortodox	12,66	5,41	3,67

Forrás: VARGA E. Á. 2011a, 2011b, saját számítás.

Source: VARGA E. Á. 2011a, 2011b, calculation by the author.

Ezzel ellentétben a reformátusokkal való együttélés az esetek többségében az unitáriusok létszámának emelkedését tette lehetővé. Mindebből levonható az a következtetés, hogy az unitáriusokra nagyobb nyomás helyeződött a katolikusok részéről, amely valószínűleg a protestánsok, illetve katolikusok születési rátájának különbözetével magyarázható. Természetesen az összevetés számos ellenpéldát is szolgáltathat, ezért a fenti megállapításokat nem lehet kizárólagos szabályként értelmezni. Az ortodox-unitárius kontaktusokban leginkább az unitáriusok népességnövekedése észlelhető, amelynek magyarázatát a szórványosodás folyamatába lehet beilleszteni.

Összefoglalás

Az unitárius vallás megjelenése és megmaradása Székelyföld szempontjából számos külső (János Zsigmond, Blandrata, Dávid, valláspolitikai) és belső (székely kiváltságok, felekezeti együttélés, periférikus fekvés) tényező szerencsés konstellációjának köszönhető. Az unitarizmus kezdeti lendületes térhódítása hamar kifulladt, a Habsburg Birodalomban gyakorta fellépő vallási türelmetlenség ellen pedig már védekező pozícióba kényszerült, elterjedési területe visszaszorult. Székelyföldön az esetek döntő többségében már a 17. század elején megtörtént a települések közötti vallási differenciálódás, ennek megfelelően az elemzés kiindulópontját jelölő 1850-es népszámlálás időpontjára már egy stabilizálódott vallási térszerkezet alakult ki. A vizsgált intervallum első időszakában az unitáriusok bár növelték létszámukat és arányukat, ezt követően fokozatosan csökkent az össznépességen belüli részesedésük. 1941 után a visszaesés drámai méreteket öltött, a rendszerváltás utáni időszak a negatív tendenciát tovább élesítette.

Tekintettel a hosszú vizsgálati időintervallumra, célszerű az 1941-es népszámlálásnál határvonalat húzni az okok és következmények összegzését illetően. A kezdeti időszakban az egyik fő tényezőnek a századforduló környékén kulminálódó kivándorlás tekinthető. A javarészt egyoldalúan mezőgazdaságra támaszkodó, földéhséggel küszködő unitárius településeken a kivándorlás székelyföldi viszonylatban felülreprezentáltan érvényesült. A polgárosodás jegyében jelentkező fejlődésből az unitáriusok alacsony városi részarányuk

miatt eleve csak kis mértékben részesülhettek. A csökkenő ligatúrák nyomán kimutatható az unitáriusok termékenységének apadása, viszont a felekezeti asszimiláció feltehetően már kevésbé befolyásolta az unitáriusok számát és arányát. Az unitáriusok térszerkezeti változásaira vonatkozóan 1941-ig a szórványosodás, a tömbterületeken jellemző viszonylagos stagnálás, valamint az idő előrehaladtával a városok felértékelődése állapítható meg.

A visszaesést magyarázó tényezők 1941 után új megvilágítás alá kerültek, ugyanis az állami politika gazdasági-társadalmi beavatkozásainak direkt hatásai kerültek középpontba. A falvak elsorvasztására tett kísérletek a főleg rurális térségekhez kötődő unitárius felekezetet kifejezetten érzékenyen érintették. Az unitárius falvakban tapasztalható előregedő korszerkezet és a fiatalok mobilitási hajlandósága a termékenység további zuhanásához járult hozzá. Ugyanakkor a rendszerváltással kidomborodtak az unitárius településterület aprófalvas túlsúlyából, valamint forgalmi árnyékhelyzetéből származó népességtaszító hatások. Mindezek következményeként zsugorodott az unitárius tömbök területe, a városok a térszerkezet meghatározó pontjaivá váltak, ezzel párhuzamosan pedig csökkent a falvak jelentősége is.

A székelyföldi unitáriusok 1850 és 2011 között tehát rendkívüli kitettséget mutattak mind a pozitív, mind a negatív hatásokra. Azonban a pozitív folyamatokból kisebb mértékben részesültek, a negatív impulzusok pedig súlyosabban érintették közösségeiket. Mindezek hatására az unitárius térségek a változó társadalmi-gazdasági térben egyre hátrányosabb helyzetbe kerültek. ORBÁN BALÁZS a XIX. század derekán még úgy vallotta, hogy az unitárius vallás, mint a „legtisztultabb hitvallás [...] mivel az a józan ésszel és az evangéliummal egyező elveket vall, hitem szerint nem csak a múlt, hanem a jövő vallása is” (ORBÁN B. 1868: p. 20). A kirajzolódó trendek, valamint a további fogyásra utaló jelek miatt talán helytállóbb lehet sajnós az a kijelentés, amely szerint az unitárius vallás sokkal inkább a múlt, mint a jövő vallásaként definiálható.

ILLÉS TAMÁS

ELTE TTK Földrajz-, Földtudományi Intézet, Budapest

tamas.illes92@gmail.com

FORRÁSOK

Institutul Național de Statistică: Recensământul populației și al locuințelor 2011.

<http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>

VARGA E. Á. (2011a): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája: Népszámlálási adatok 1850 és 2002 között: Kovászna, Hargita és Maros megye. – Pro-Print, Csíkszereda. 647 p.

VARGA E. Á. (2011b): Erdély etnikai és felekezeti statisztikája: Népszámlálási adatok 1850 és 2002 között: Brassó, Hunyad és Szeben megye. – Pro-Print, Csíkszereda. 627 p.

IRODALOM

BALÁZS M. (2002): A hit ... hallásból lészön. – In: FODOR P.–PÁLLFY G.–TÓTH I. GY. (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Palatia – MTA TKI Gazd.- Társadalomtört. Kutcsop, Budapest. pp. 51–73.

BARABÁS E. (1904): Udvarhely vármegye közgazdasági leírása. – Pesti Könyvny., Budapest. 57 p.

BARTALIS Á. (2001): Csíkménaság székelyei. – In: EGYED Á. (szerk.): A megindult falu: tallózás a régi erdélyi faluirodalomban (1849-1914). Kriterion, Bukarest. pp. 124–158.

BEREZNYAI A. (2011): Erdély történetének atlasza. – Méry Ratio, Somorja. 223 p.

BIRTALAN Á. (2001): Barabás Endre, Székelyföld gazdasági érdekeinek képviselője. – In: SOMAI J (szerk.): Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (1. kötet). Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár. pp. 207–221.

- BOTTLIK Zs. (2001): A német nyelvszigetek változásai a Dél-Dunántúlon. – Földrajzi Értesítő 50. 1-4. pp. 285–297.
- BOTTLIK Zs. (2005): A szerb etnikai tér változása a mai Magyarországon. – Kisebbségkutatás 14. 2. pp. 222–228.
- BUCSAY M. (1985): A protestantizmus története Magyarországon, 1521-1945. – Gondolat, Budapest. 293 p.
- DÁNYI D. (1993): Az 1850. és 1857. évi népszámlálás. – Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 223 p.
- DEÁK M. (2003): Népeség, munkaerőpiac. – In. HORVÁTH Gy. (szerk.): Székelyföld. Dialóg-Campus, Budapest-Pécs. pp. 117–132.
- EGYED Á. (2000a): A Homoród mente társadalma a 17-18. században. – In. CSEKE P.–HÁLA J. (szerk.): „A Homoród füzes partján...”: Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Pro-Print, Csíkszereda. pp. 117–127.
- EGYED Á. (2000b): Régiók versengése a vasútért Erdélyben a 19. század közepén. – Erdélyi Múzeum 62. 1-2. pp. 46–59.
- EGYED Á. (2004): A Székelyföld közgazdasági és társadalmi helyzete az 1902-es Székely Kongresszus tükrében. – In. SOMAI J. (szerk.): Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (2. kötet). Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár. pp. 189–209.
- EGYED Á. (2013): A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. – Pallas-Akad., Csíkszereda. 399 p.
- FAZAKAS G. (2012): Székelyföld mentális térképe: A fiatalok Székelyföld-képe, identitása és jövőképe. – Reconnect 4. 1. pp. 62–97.
- FREEDMAN, R.–WHELPTON, P. K.–SMIT, J. W. (1961): Socio-Economic Factors in Religious Differentials in Fertility. – American Sociological Review 26. 4. pp. 608–614.
- GEREBEN F.–TOMKA M. (2001): Vallásosság és nemzettudat: vizsgálódások Erdélyben. – Teleki L. Alapítvány – Corvinus, Budapest. 107 p.
- GERGELY A. (1988): Nemzetiség és urbanizáció Romániában. – Héttorony, Budapest. 93 p.
- GIDÓ Cs. (2000): A székelyföldi vasúthálózat kiépítése. – In. TAKÁCS P. (szerk.): Fejedelmek, forradalmak, vasutak: tanulmányok Erdély történetéből. Erdélytört. Alapítvány – KLTE Tört. Intézet, Debrecen.
- HERMANN G. M.–KOVÁCS P. (1999): Udvarhelyszéki románok: a betelepedéstől a beolvadásig. – In. HERMANN G. M. (szerk.): A többség kisebbsége: tanulmányok a székelyföldi románság történetéből. Pro-Print, Csíkszereda. pp. 157–210.
- HORN I. (2009): Hit és hatalom: az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. – Balassi, Budapest. 336 p.
- KÁNYA J. (2003): Történeti áttekintés. – In. HORVÁTH Gy. (szerk.): Székelyföld. Dialóg-Campus – MTA RKK, Budapest-Pécs. pp. 27–66.
- KEDEI M. (2002): Az Erdélyi Unitárius Egyház rövid története. – Unitárius Egyh., Kolozsvár. 106 p.
- KEMÉNYFI R. (2002): A gömöri etnikai termozaik: A történeti Gömör és Kis-Hont vármegye etnikai térszerkezetének változása – különös tekintettel a szlovák-magyar etnikai határ futására. – Lilium Aurum – Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom-Dunaszerdahely. 238 p.
- KOCSIS K. (2005): Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. – Földrajzi Értesítő 54. 3-4. pp. 285–316.
- KOCSIS K.–BOTTLIK Zs.–TÁTRAI P. (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióban (1989-2002). – MTA FKI, Budapest. 197 p.
- KÓPECZI B. (1988): Erdély története a kezdetektől 1606-ig. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 611 p.
- MOLNÁR B. L. (2012): A háromszéki unitáriusok 17. századi történetéhez: Toposz és valóság között. – Keresztény Magvető 118. 3. pp. 245–276.
- MOLNÁR D. (2014): Református-unitárius templomviták (1615-1648). – Keresztény Magvető 120. 1. pp. 3–21.
- MOSHER, W. D.–HENDERSHOT, G. E. (1984): Religious Affiliation and the Fertility of Married Couples. – Journal of Marriage and Family 46. 3. pp. 671–677.
- MOSHER W. D.–WILLIAMS, L. B.–JOHNSON D. P. (1992): Religion and Fertility in the United States: New Patterns. – Demography 29. 2. pp. 199–214.
- NAGY D. (2000): A háromszéki egyházmegegyk kialakulása, 1543-1630. – In. TAKÁCS P. (szerk.): Fejedelmek, forradalmak, vasutak: tanulmányok Erdély történetéből. Erdélytört. Alapítvány – KLTE Tört. Intézet, Debrecen. pp. 181–194.
- NOVÁK Cs. Z. (2008): A romániai magyar kisebbség helyzete. Petru Groza politikájának magyar támogatása. – In. BÁRDI N.–FERDINEC Cs.–SZARKA L. (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat – MTA Kisebbségkut. Int., Budapest. pp. 204–210.
- NYÁRÁDY R. K. (2003): Erdély népesedéstörténete. – KSH Lvt. – ELTE Román Filológiai Tanszék, Budapest. 672 p.
- OLÁH S. (2004): Falusi látletelek: 1991-2003. – Pro-Print, Csíkszereda. 289 p.
- ORBÁN B. (1868): A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból (1. kötet). – Ráth, Pest. 239 p.
- PÁL J. (2008a): Vissza- és elrománosítási kísérletek ideológiai gyökerei a székelyföldi unitárius egyházközösségekben (1.). – Keresztény Magvető 114. 4. pp. 384–409.

- PÁL J. (2008b): Vissza- és elrománosítási kísérletek ideológiai gyökerei a székelyföldi unitárius egyházközsegekben (2.). – Keresztény Magvető 114. 4. pp. 499–528.
- PÁL J. (2011a): Paradigmaváltó kisebbségi sors: 1. Az Unitárius Egyház gazdaságszervező stratégiai és tevékenysége 1920 és 1940 között. – Keresztény Magvető 117. 1. pp. 26–48.
- PÁL J. (2011b): Az Unitárius Egyház Romániába való integrációjának koncepciója az első világháború után. – Keresztény Magvető 117. 4. pp. 407–418.
- PEZENHOFFER A. (1922): A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására. – Szerzői kiadás, Budapest. 276 p.
- SIMÉN D. (1996): Református – unitárius együttélés a Székelyföldön a XVI-XVII. század fordulóján és ma. – In: KÜLLÖS I. (szerk.): Ökumenikus tanulmányok. KLTE, Debrecen. pp. 217–234.
- SZABÓ L. (2005): Az állam és egyházak viszonya Romániában 1918-tól napjainkig I. – Keresztény Magvető 111. 1. pp. 14–24.
- TÁTRAI P. (2010): Az etnikai térszerkezet változásai a történeti Szatmárban. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 242 p.
- TOMKA M. (1996): A felekezeti struktúra változása Kelet- és Közép-Európában. – Szociológiai Szemle 6. 1. pp. 157–173.
- TOMKA M. (2005): A legvallásosabb ország? Vallásosság Szatmárban, Erdélyben, Romániában. – Timp – PPKE BTK Szociológiai Int., Budapest-Piliscsaba. 176 p.
- VENCZEL JÓZSEF (1941): Szórvány és diaspora: A vegyes házasságok számadatai. – Erdélyi Tudósító 20. 4. pp. 48–50.
- VENCZEL J. (1942): A székely népfelcsesleg. – Hítel 7. 1. pp. 18–32.
- VÉCSEI K. (2002): Magyarok és nem magyarok Romániában: demográfiai, statisztikai, szociológiai tanulmányok. – Státus, Csíkszereda. 166 p.
- VINCZE G. (2001): Az erdélyi magyar szövetkezetek fél évszázada. – In: SOMAI J. (szerk.): Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár. pp. 221–237.
- VOFKORI L. (2000): A Nagy- és Kis-Homoród mente táj-, népesség- és településföldrajza. – In: CSEKE P. – HÁLA J. (szerk.): „A Homoród füzes partján...”: Dolgozatok a Székelyföld és a Szászföld határvidékéről. Pro-Print, Csíkszereda. pp. 9–36.
- WESTOFF, C. F. – JONES, E. F. (1979): The End of „Catholic” Fertility. – Demography 16. 2. pp. 209–217.
- ZOVÁNYI J. (2004): A magyarországi protestantizmus története 1895-ig (1. kötet). – Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő. 365 p.

A SZEGEDI PARTFAL-REKONSTRUKCIÓ KOMPLEXITÁS ÉS NYILVÁNOSSÁG SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA

KINCSES BOGLÁRKA–NAGY GYULA

ANALYZING COMPLEXITY AND PUBLICITY OF THE EMBANKMENT
RECONSTRUCTION PROJECT IN SZEGED

Abstract

Waterfront developments have a long history in urban regeneration processes. Although there have been several different development waves, each has had specific characteristics in terms of stakeholders, developers, methodology, and so on. Our study's aim is twofold: firstly to present a brief overview of the history of waterfront development theory, and secondly to introduce a case study from Szeged, Hungary. The study describes how the Tisza waterfront was developed in comparison to relevant literature results and best practices. The question is asked if the above project conforms to or is completely different from international examples. Both the recent and the proposed functions and uses of the riverside are analysed in terms of how often people use this space and what they think about the embankment of the Tisza. The study further investigates whether or not the regeneration process was complete, and the extent to which the main principles of publicity and partnership were fulfilled. As a conclusion, we claim that the riverside development of the Tisza was not comprehensive and that the investigated principles were only partly fulfilled, if at all. In some cases the Tisza waterfront project in Szeged excluded disadvantaged groups like people with disabilities or families with young children. The project may have resulted in a better urban-built environment, but the satisfaction of the people can be questioned.

Keywords: waterfront development, urban regeneration, partnership, exclusion, flood prevention

Bevezetés

Számos ősi település a folyó- vagy tengerpartok mentén helyezkedett el, hiszen az élelem- és ivóvízforrásként szolgált, a vízi út pedig a települések külvilággal való kapcsolatát garantálta. A vízpartok fejlődése a későbbiekben sokféle irányt vett, önálló tengeri vagy folyami kikötővárosokká, gyáripari központokká alakultak, majd az 1970-es évek közepétől a települések többségében hanyatlásnak indultak a gazdaság posztfordi átmenetével párhuzamosan.

Az elmúlt évtizedekben a vízparti területeknek nem csak az épített környezete, de szerepe is megváltozott, jelentős funkcióváltáson mentek keresztül. Ezek egyik fő célja, hogy visszaállítsa, újraélessze a közvetlen kapcsolatot a település és a vízpart között, valamint bekapcsolja azt a település vérkeringésébe. Európa-szerte számos ilyen vízparti fejlesztést hajtottak végre, például – a teljesség igénye nélkül – Londonban (BUTLER, T. 2007), Glasgowban, Dublinban, Rotterdamban (DOUCHET, B. 2013), Hamburgban, Zürichben, Berlinben (TIMUR, U. P. 2013). A felsorolt példák esetében az egykori tengeri kikötői negyedek és a folyó-, illetve tópartok revitalizációjára került sor, ami a városi szövet átalakulását és funkcióváltását egyaránt jelentette. Szeged esetében azonban nem egy kikötőnegyed átalakítására került sor, hanem a Tisza-part belvárosi szakaszának felújítására. Tanulmányunkban a Szegeden 2015 májusában a Tisza-part belvárosi szakaszán megvalósult partfal-rekonstrukciós projektet és annak társadalmi megítélését vizsgáljuk.

A fejlesztés mérőföldkő a város életében, hiszen Szeged történetében az árvíz ellen folytatott küzdelem évszázados probléma volt. Újabb és újabb partfalakat építettek, de egyik

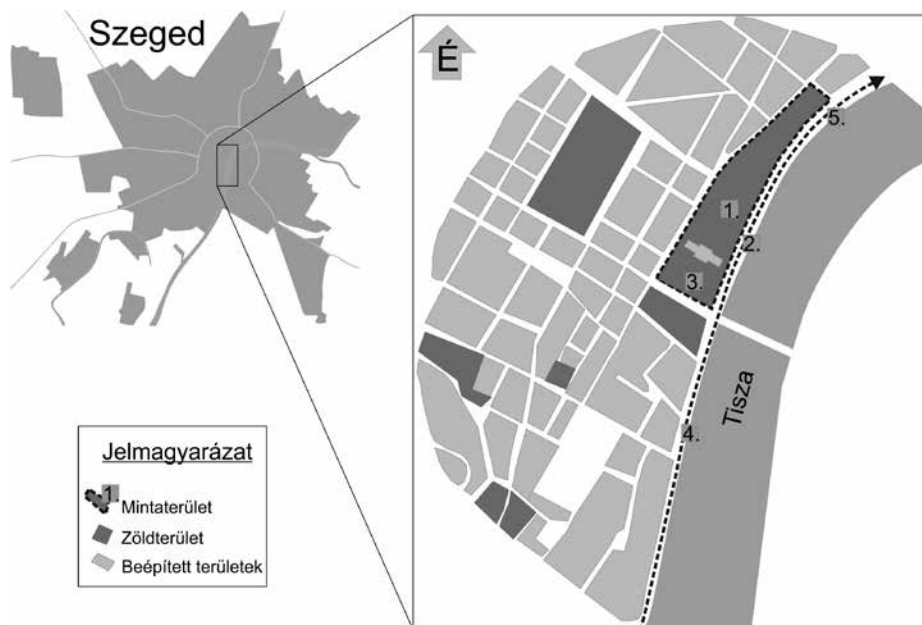
sem bizonyult megfelelőnek; a mértékadó árvízi magasságok emelkedésével idővel elavulttá váltak. Árvízvédelmi szerepén kívül ez a rész Szeged meghatározó közösségi tereként is szolgál, a város arculatát alapvetően meghatározza, ráadásul fejlesztése sok érdekcsoportot érint. Mindezek miatt a beruházás társadalomföldrajzi és fejlesztési szempontú vizsgálata, valamint a korábbi best practice-kkel való összehasonlítása kiemelten fontos.

Kérdések és módszerek

A tanulmányban két fő kérdésre keressük a választ. Az első kérdés elméleti jellegű, arra vonatkozik, hogy a vízparti fejlesztések elmélete, illetve módszere milyen módon jelenik meg a szakirodalomban, valamint hogy a szegedi beruházás mennyiben követi a külföldi trendeket. A másik fő kérdés egyrészt az emberek viselkedésével és véleményével kapcsolatos. Arra keressük a választ, hogy a szegedi lakosok hogyan és mire használják a Tisza-partot. Másrészt a kutatás azt kívánja feltárni, hogy a különböző érdekelt miként gondolkodnak a partfal fejlesztéséről, van-e véleménykülönbség a lakosság, a beruházó, a civilek „hangadói” és a döntéshozási folyamatban befolyásosabb személyek között.

A kérdésekre adott válaszok begyűjtésére kvantitatív és kvalitatív módszert egyaránt alkalmaztuk. A tanulmány első része elméleti jellegű, szakirodalmi elemzésen alapszik, míg a második egység főként kérdőíves és interjú felhasználó kutatásra épül.

A kérdőíves felmérés két időpontban zajlott: a partfal-rekonstrukció kezdeti szakaszában (2014. március-április) és a fejlesztés kétharmadánál (2014. október-november). A kutatás mintaterülete a partfal-rekonstrukció helyszíne volt. A munkálatok kezdeti időszakában 100 főt kérdeztünk meg a Tisza-part belvárosi szakaszán, öt helyszínen (1. ábra).

1. ábra A kérdőíves kutatás mintaterülete (saját szerkesztés). – 1 – Stefánia és Várkert; 2 – a Huszár Mátyás rakpart lépcsősora; 3 – Múzeumkert; 4 – Korányi fasor; 5 – a Belvárosi híd és a Bertalan híd közötti sétány

Figure 1 The sampling area of the survey (by authors). – 1 – Stefánia és Vár-garden; 2 – Huszár Mátyás embankment and stairs; 3 – Múzeum-garden; 4 – Korányi-alley; 5 – Promenade between Belvárosi bridge and Bertalan bridge

A második felméréskor – a felújítási munkálatok előrehaladt volta miatt csak két helyszínrre koncentrálni (a Móra Ferenc Múzeum előtti park, illetve a Stefánia és Várkert környékén) –, 54 fővel töltöttük ki a kérdőíveket. A személyes megkérdezést azért részesítettük előnyben az online kérdőívvel szemben, mert a kutatás kizárólagos célcsoportja a Tisza-partot használó szegedi lakosság volt. A személyes megkérdezéssel elkerülhető volt, hogy olyanok is válaszoljanak, akik nem Szegeden vagy Szeged környékén élnek vagy nem használják a teret rendszeresen.

A kérdőíves munka mellett kilenc személlyel strukturált interjú készítettünk, a teret potenciálisan használó csoportokat megcélözva. A kérdések a tér használatára és a felmérés időpontjában megvalósuló partfal-rekonstrukciós munkálatok megítélésére vonatkoztak. A megkérdezett kilenc személy között középiskolás és egyetemista, főiskolai docens, könyvkiadó-főszerkesztő, környezet- és természetvédelemben jártas egyetemi tanár, önkormányzati képviselő, jogász, illetve egy az Alsó-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság egyik munkatársa volt. Személyiségi jogaik védelme miatt interjúalanyainknak csak foglalkozását és életkorát említjük meg, nem nevezzük őket nevükön.

A vízparti fejlesztések elméletének rövid áttekintése

Az 1960-as és az 1970-es években a világ számos nagyvárosa hozzájárított építészei, társadalmi és gazdasági problémáival küzdő belső kikötői negyedének megújítására, amelyek gyakran az eredeti funkciójuktól eltérően „születtek újjá” (waterfront development) (KOVÁCS Z. 1990). A jelenség hazánkban nem terjedt el, hiszen Budapest kivételével (Csepeli Szabadkikötő) nincs is olyan nagyváros, amelynek szerves részét képezné a kikötő, s funkciója meghatározó lenne a város életében. Ezzel szemben a világ számos nagyvárosa (pl. London, Amszterdam, Toronto, Rotterdam) sikeresen alkalmazott ilyen fejlesztést, ami lehetőséget teremtett arra, hogy a városok és a vízparti területeik közötti kapcsolat újjáéledjen.

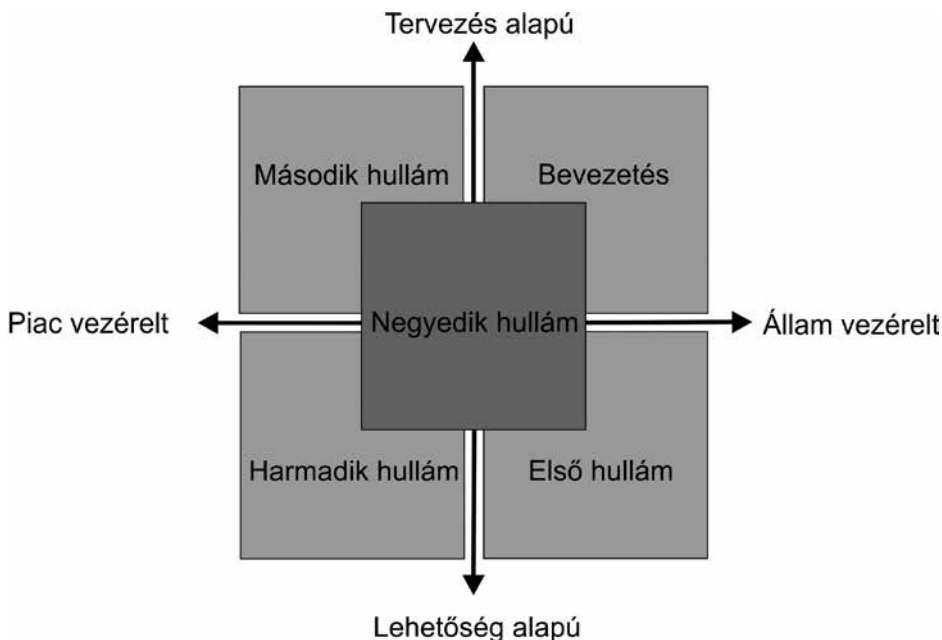
Az általunk vizsgált szegedi beruházás esetében nem egy kikötői városrész, hanem csak a belvárosi partvonal rekonstrukciójára került sor, ami jelenleg több magyarországi város településfejlesztési tervében prioritást élvez (l. Budapest, Miskolc – Szinva-patak).

A tanulmány alapvetően a külföldi waterfront-módszerekből és best practice-ekből indul ki, amelyek, mint azt később láthatjuk, alapvetően különböznek a Szegeden megvalósult partfal-rehabilitációtól.

A szakirodalom a vízparti fejlesztéseket többféleképpen csoportosítja. Ezek közül BREEN, A. – RIGBY, D. (1996) kategorizálását emeljük ki, akik a vízparti fejlesztési projektek öt csoportját különböztették meg aszerint, hogy mi a főbb területhasznosítási céljuk: kereskedelmi, kulturális, rekreációs, munkahelyi vagy lakófunkció. A szakirodalomban a vízparti fejlesztések egyik legfontosabb elemeként jelenik meg a funkciók kombinálása, ami az újjáépített területen munkahelyteremtéssel és életminőség-javulással jár (MERCKX, F. et al. 2003). SHAW, B. (2001) a vízparti fejlesztések három generációját különböztette meg. Az első ilyen fejlesztés az 1960-as és az 1970-es évekre tehető, amikor az észak-amerikai nagyvárosokban, San Franciscóban, Bostonban és Baltimore-ban a belvárosi kikötői területek revitalizációs stratégiája keretében úgynevezett „festival marketplace”-eket hoztak létre, amelyek egyszerre töltenek be lakó, kereskedelmi, kiskereskedelmi és szolgáltató funkciókat. A második generációs vízpartfejlesztések az 1980-as évek alatt zajlottak. Ekkorra ennek gyakorlata már az egész világon elterjedt és megvalósításuk a köz- és magánszféra közötti partnerségen és a magánberuházásokon alapult. A harmadik generációs fejlesztések jellemzője, hogy az első két generáció bevett és elfogadott fejlesztési

elemeit a kisebb és nagyobb vízparti városok egyaránt átvették (pl. Cardiff, Liverpool, Berlin, Vancouver, Sanghaj).

CARMONA, M. (2009) szerint a vízparti fejlesztések között az eltérést a résztvevők köre és a fejlesztési motiváció adja. A fejlesztések bevezetése és első hulláma állami beruházások keretében tervezetten és az adottságok alapján, egy települési szövetet érintő, koncentrált probléma megoldását célozza (2. ábra). Az állam CARMONA (2009) modellje alapján egyrészt a központi kormányzati szintet jelenti, de a helyi önkormányzati szintet is, amely a konkrét megvalósuló projektek helyszínéhez a „legközelebb” áll, s a helyi viszonyokat a legjobban ismeri. A fejlesztési folyamatban ugyan a helyi kormányzatnak mint kezdeményező, tervező és szabályozó szervnek van a legnagyobb szerepe, ám a köz- és a magánszféra üzleti összefogása (public-private partnership) is elengedhetetlen, hiszen a magán-szektor bevonása ösztönzi az ingatlanfejlesztést és a befektetést.

2. ábra A vízparti fejlesztések típusai vezérlők és résztvevők alapján (CARMONA, M. 2009 alapján saját szerkesztés)
 Figure 2 Drivers and participants of waterfront developments (according to CARMONA, M. 2009, by authors)

A második hullámban – SHAW, B. (2001) megállapításával megegyező módon – CARMONA, M. (2009) az állami szerepvállalás mellé fokozatosan vezeti be a privát szektort is, amely a harmadik hullámban már önállóan is belekezd a fejlesztésbe. A magántőke által vezérelt rehabilitáció azonban számos nemkívánatos társadalmi folyamatot, többek között dzsentrifikációt indított el (LADÁNYI J. 1992; EGEDY T. et al. 2002; EGEDY T. 2006; KOVÁCS Z. – SZIRMAI V. 2006). Ezért az állam ismételt beavatkozására van szükség, ami a bevezetés szakaszával ellentétben nem indukálja és katalizálja, hanem koordinálja a rehabilitációs folyamatokat. Az államnak (és az önkormányzatnak) ekkor, megértve a piaci logikát, irányítania kell a folyamatokat (EGEDY T. et al. 2005).

A CARMONA, M. (2009) által felvázolt modell csupán a két fő résztvevőt említi, a civilekkel, a lakossággal és egyéb érdeképviseletekkel nem számol, pedig a közösség (lakos-

ság, természetvédők, civil szervezetek és más, nem piaci szereplők) bevonása is fontos. Eltérő érdekeik miatt a különböző szereplők között konfliktusok alakulhatnak ki a földhasználatban, a köz- és magánszektor befektetéseiben vagy akár a vízhasználatban is (PAPATHEOCHARI, D. 2011; WRENN, D. M. et al. 1983). Éppen ezért, nem elég csupán a magán- és a közszféra bevonása a fejlesztési projektekbe, de a fejlesztendő területet ténylegesen használók, a lakosság szerepvállalása, aktív részvétele, véleményalkotása is meg kell, hogy jelenjen az új generációs „waterfront developmentekben”. Ezáltal a döntéshozók jobban megérthetik az igényeket és felmérhetik a terület fejlesztésének kockázatait (EGEDY T. et al 2005). A helyi szereplők bevonása a fejlesztésbe elősegíti a fejlesztési források tudatosabb és racionálisabb allokációját és felhasználását (EGEDY T. – KOVÁCS Z. 2003). Így a partnerség és a nyílvanosság elvei, más fejlesztésekhez hasonlóan, a vízparti fejlesztések esetén is meghatározók kell legyenek, tehát szükséges az érintett felek minél szélesebb körének bevonása.

A tanulmányban többek között vizsgáljuk, hogy az említettek közül milyen típusú fejlesztés valósult meg, illetve történt-e érdekcsoport-bevonás a fejlesztés során, s ha igen, akkor hogyan. Mindezek előtt a beruházás indoklását tekintjük át.

Az árvízvédelmi projekt indoklása, rövid bemutatása

Az 1879-es nagy árvíz óta Szeged városát a Tisza két nagyobb és több kisebb árvize sújtotta. A Tisza és Szeged kapcsolatát mindig is kettősség jellemezte. A folyó mint vízi út egyrészt hozzájárult a település fejlődéséhez, másrészt rendszeres áradásaival jelentős pusztításokat is okozott. Az árvizekkel folytatott küzdelem már a 17. század végétől végigkísérhető, hatásukra az évek során fokozatosan bővült a város körüli védelmi rendszer. 1801-ben belvízi elöntés miatt 400 ház összeomlott, 1816-ban – ugyancsak a töltéseken átszivárgó vizek miatt – 1000 ház dőlt össze. 1845-ben Szegednél 672 cm-en tetőzött a Tisza, 18 hónapon keresztül tartott a védekezés. Ekkor az újszegedi házakat öntötte el a víz, a szegedi oldal töltései erősnek bizonyultak az árral szemben (KARDOS I. 1979).

A 19. században a Tisza völgyében megindult folyamszabályozási munkálatok országosan több ezer hektár területet tettek árvízmentessé, azonban hosszú távon növelték Szeged árvízi kitértését. Az átvágások következtében megváltozott a Tisza egyes szakaszainak esése, az esésnövekedés a Szolnok és a Szeged alatti szakaszon volt a legkisebb. Az árhullámok levonulási sebessége jóval kisebb lett, mint a felsőbb szakaszokon. Ennek az a következménye, hogy a felsőbb szakaszokon meginduló árhullámok a folyó alsó szakaszain feltorlódnak (LÁSZLÓFFY W. 1982). A töltések közé szorított árvizek vízszintje megemelkedett, ennek következtében gyakori volt a gátszakadás is (MAROSI S. – SZILÁRD J. [szerk.] 1969).

Szeged jelenlegi településszerkezete az 1879. évi, a Tisza, a Körös és a Maros egyidejű árhulláma által okozott árvíz után alakult ki (VÁGÁS I. 1982). Ekkor a házak többsége összeomlott, az árvíz halálos áldozatokat is követelt. A víz 3–4 méter magasan borította az utcákat, apadása rendkívül lassú volt, s csak 186 nap múlva húzódott vissza a medrébe (VÁGÁS I. 1982). A város újjáépítése 1880 tavaszán kezdődött meg Lechner Lajos, pesti mérnök tervei alapján. A kormány kedvezményes kölcsönökkel és építőanyaggal segített, emellett számos európai nagyváros (pl.: London, Berlin, Párizs, Brüsszel) pénzadománnyal is hozzájárult az újjáépítéshez. Ekkor épült ki a körutas-sugarutas városszerkezet, s ezzel egyidejűleg a belvárosi téglapartfalrendszer és a rakpart, illetve a város körül a vasúti töltéssel egybeépített árvízvédelmi körtöltés is (KAJÁN I. – ZOMBORI I. 2004). Ezt köve-

tően több nagyobb árhullám is levonult a folyón. A városi védmű fejlesztése szempontjából legmeghatározóbb árhullám az 1970-es években következett be, ekkor a legtöbb Tiszavölgyi folyó árvízszintje meghaladta az addigi maximumokat. Szegednél június 2-án a Tisza vízállása 961 centiméteren tetőzött (VÁGÁS I. 1982), s negyvenkét napon keresztül áztatta a partfalat. A sikeres védekezésnek köszönhetően a város megmenekült az árvízről, ugyanakkor bebizonyosodott, hogy az akkori védmű már nem képes megvédeni Szegedet a nagyobb árhullámoktól. Műszaki és esztétikai okokból a városvezetés a partfal felújításáról döntött. A téglából készült korábbi falat elbontották, helyette vasbeton szögtámfalat emeltek. A partfal újjáépítését 1974 nyarán kezdték el, a felújítás két szakaszban történt (KARDOS I. – PLESIVSZKI P. 1976).

Ezt követően a 2006. évi tavaszi árvízszint magassága indokolta a további fejlesztéseket: a Tisza vízszintje Szegednél meghaladta az eddig mért legnagyobb értéket, 1009 centiméteren tetőzött. Korábban a partfalat még sohasem érte ekkora terhelés. Az árvízveszély elhárítása közben számos problémával kellett szembenézni. A járdaszint fölé emelkedett vizet a fal tartotta, így kiderült, hogy a védmű mennyire nem vízzáró. A partfal teljes hosszán, még a lépcsőlejárókon keresztül is átszivárgott a víz. A partfalat keresztező, használaton kívüli közművezetéseken keresztül a Korányi fasor épületeinek pincéibe szivárgott a víz, esetenként vizet kapott a szennyvízhálózat is. Le kellett zárni a Felső-Tisza-part nagy részét, mert félt volt, hogy a közlekedés által keltett rezonancia és az átázás miatt megsérülhet az út. Végül is a jelentős segítségnek és a felmerülő problémák szakszerű kezelésének köszönhetően sikerült megakadályozni, hogy a víz betörjön a városba (KOZÁK P. 2007). E legutóbbi árvíz irányította rá a szegedi városvezetés figyelmét arra, hogy a jelenlegi árvízvédelmi rendszer nem megfelelően védi a várost, korszerűsítésére szükség van.

A szegedi partfal-rekonstrukciós projekt a rekordmagasságú árvízkor felmerülő műszaki problémák kezelését célozta meg: egyrészt a magassági hiány megszüntetését és a mélyben átszivárgó vizek kezelését. A Környezet és Energia Operatív Program keretén belül az Önkormányzati árvízvédelmi fejlesztések tárgyú felhívásra Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata „Szeged belvárosi árvízvédelmi rendszer fejlesztése” címmel pályázatot nyújtott be. A kétfordulós eljárásban elbírálásra került pályázat 1500 millió Ft összegű, 100%-os, vissza nem térítendő uniós támogatást nyert. Ehhez még a városi önkormányzat is hozzájárult, így a fejlesztés 2,21 milliárd forintért valósult meg [1].

A magassági hiány megszüntetésére az egyes szakaszokon mobilgátat helyeztek el, a mélyben átszivárgó vizek kezelésére kétféle megoldást alkalmaztak. Egyrészt a mélyben, a felszín alatt vasbeton vízzáró résfalat építettek, amely megakadályozza, hogy a víz a város irányába szivároghon, másrészt az esetlegesen átszivárgó vizek összegyűjtésére a mentett oldalon árokszivárgó rendszer épült ki. A partfal vízzáróságát növeli az is, hogy a Tisza felől a régi támfal elé egy vasbeton köpenyfal épült, körülbelül 20–25 centiméter vastagságban (1. kép). A mintegy 2 kilométer hosszú partvonalat négy szakaszban újították fel. Ezekhez a szakaszokhoz kapcsolódóan zajlott a kérdőíves kutatás is.

Az empirikus felmérés eredményei

A Tisza-part használata a kérdőíves és interjú felmérés alapján

A kérdőíves kutatás igazolta, hogy a Tisza-part Szeged egyik többfunkciós, használt és megélt városi térrésze (1. táblázat), fejlesztésére azonban az utóbbi évtizedben nem fordítottak kellő figyelmet. Mint azt több városi tér esetében is megállapíthatjuk, használatának intenzitása erősen időjárás- és évszakfüggő, ami befolyásolta a vizsgálat eredményét is.

1. kép A résfal és a köpenyfal építése (Forrás: ATIVIZIG)

Photo 1 The construction of the slurry wall and diaphragmwall of the embankment (Source: ATIVIZIG)

A megkérdezettek többsége a Tisza-partot leggyakrabban sétálásra, futásra, parkolásra, közlekedésre, kutyasétáltatásra, nézelődésre és nyáron strandolásra használja. Főként a fiatalok napfényes időben és este szeretnek kiülni a rakpart lépcsőjére olvasni, napozni, tanulni, a baráti társasággal beszélgetni és közben italozni. A gyermekes családok gyakran járnak le a Stefánián található játszótérre. Többen említették a tiszai csónakázást, horgászást, kajakozást, jetskizést, a kacsák etetését, illetve sokan látogatják a Tisza-partot az ott megrendezett fesztiválok miatt is. Gyakran látogatottak a szórakozóhelyként használt

1. táblázat – Table 1

A Tisza-part különböző használata (kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés)

The use of the Tisza riverside (based on authors' questionnaire)

Tevékenység	db	Tevékenység	db
Sétálás	118	Strandolás	28
Futás	94	Randevú	25
Parkolás, autóval közlekedés	69	Napozás	21
Kutyasétáltatás	65	Csónakázás	21
Nézni a Tiszát	64	Játszótérre járni a gyerekekkel	19
Fesztiválok, szórakozó egységek látogatása	60	Olvasás, tanulás	16
Üldögélni a lépcsőn és közben beszélgetni, iszogatni	56	Kajakozás, jetskizés	14
Horgászás	51	Kacsabetés	9

úszóhajók is. Az emberek szeretnek ide lejárni a nyári melegben, mert a folyó összefüggő vízfelülete javít a komfortérzetükön, hiszen a parton mindig kellemesebb az idő, mint a városban. A vízfelületek és a hozzájuk tartozó zöldterületek nyáron hűtik, télen melegítik környezetüket, ezáltal előnyösen befolyásolják komfortérzetünket (DOBI I. et al. 2013). Szeged esetében mindez kifejezetten fontos, hiszen a belváros a sok park ellenére sűrűn beépítettnek tekinthető, ami fokozza a városi hősziget hatását (UNGER J. et al. 2014).

A megkérdezettek közül kivétel nélkül mindenki egyetértett azzal, hogy a Tisza-part találkozóhely, ezért fontos, hogy jó állapotban legyen. A szegediek használják, több funkciója is van és nem csak „átmentő, áramló térként” (MEGGYESI T. 2009) szolgál. Az interjúk is igazolták azt a kérdőíves kutatásból levont egyik következtetést, ami szerint a Tisza-part többfunkciós térsz.

Interjúalanyaink különböző módon használták és használják a Tisza-partot. A 17 éves középiskolás fiú, elsősorban szórakozásra veszi igénybe, nyáron a barátjaival szokott a Tiszán kajakozni, úszni; a rakpart lépcsőin szívesen ülnek le beszélgetni és közben italozni. A 25 éves egyetemista lány nem Szegeden lakik, ezért csak ritkábban látogat ki a Tisza-partra, főként az ott rendezett fesztiválok miatt, illetve régebben a Laposon és a rakpart lépcsőin a baráti társasággal szeretnek összegyűlni.

A megkérdezettek életéhez a Tisza-part sok szempontból kapcsolódik. A 61 éves könyvkiadó-főszerkesztő és a 65 éves főiskolai docens minden nap megsétáltatja kutyáját a Stefánián vagy a hullámtéren, egészen Tápéig. Az előbbi Szegeden született, elmondása szerint „a Tiszán nőtt fel”, hiszen régebben sokat evezett és fürdött itt. A pécsi születésű főiskolai docens egyetemi tanulmányai miatt költözött Szegedre és itt is kapott munkát. Jelenleg a Tisza-parton lakik; tudatosan választott lakást, mert olyan helyen akart élni a városban belül, ahova az akkoriban még kicsi gyermekeit minden nap le tudta vinni sétálni, játszani és levegőzni. Az ő élete nem elsősorban a vízhez kötődik, inkább az erdők, a fák, a növények és a madarak fontosak számára a Tisza árterében.

A 60 éves jogász 1976 óta lakik Szegeden, azóta partfürdő imádó, mert amíg működött a strand, minden este munka után lement a kempingbe és ott a meleg fürdőben ülve elolvasta a napi újságot. Amikor tehette, nappal is ellátogatott a partfürdőre. Lakásvásárláskor számára is elsődleges szempont volt a Tisza-part közelsége. Manapság a „Tisza-bolondok” által szervezett programokon (csónaktúra, vitorlázás) vesz részt rendszeresen.

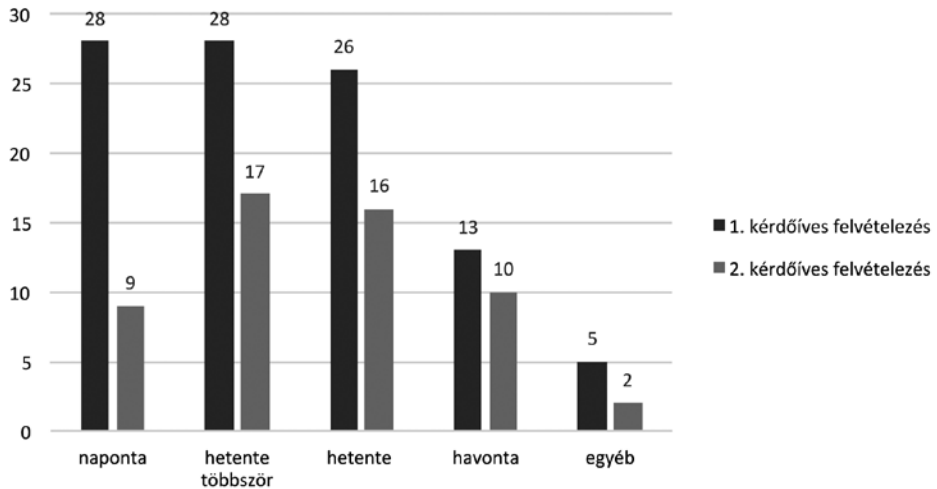
A 47 éves önkormányzati képviselő és a 63 éves egyetemi tanár életében a Tisza-part főként rekreációs funkciót lát el. A képviselő a hullámtérben levő horgásztanyáján nyáron sok időt tölt el családjával, régebben pedig a partfürdőn strandolt, és a Tiszán rendszeresen csónakázott is. Az egyetemi tanár 1992-ben vásárolt egy kis nyaralót a Tápé fölötti üdülőtelepen, ahol nyáron gyakran szerveznek családi összejövetelt főzéssel és fürdéssel egybekötve. Diákként minden évben a Tisza-parton nyaralt, illetve a Boszorkányszigeten töltött sok időt a barátjaival. Elmondta, hogy a sziget akkor még a diákok kedvelt találkozó- és randevühelye volt, illetve vizsgaidőszakban ott szeretett tanulni is. A Boszorkánysziget e funkciója a klinikasor és az 1970-es árvíz utáni új partfal és a rakpart lépcsőinek kiépítésével megszűnt.

Az ATIVIZIG munkatársa, illetve az egyetemi tanár a Tisza-parthoz elsősorban a munkája révén kötődik. A szakember magánéletében csak nagyon ritkán, főként nyáron, havonta egyszer-kétszer látogat el a Tisza-partra családjával. Az egyetemi tanár kollégáival együtt a Tisza menti gátrendszer vizsgálatában vesz részt. Régebben sokszor a parton tanult és hetente kétszer futott is a partfal mentén, az árvízi emlékműtől Tápéig. Kedves emlék számára, hogy a Tiszán tanult meg úszni.

A kérdőíves és interjúk felméréséből kiderült, hogy a megkérdezettek sokrétűen használják a város folyópartját, annak elérhető teljes hosszában. Így a folyópart átalakítása a te-

ret használókat más és más szempontból érinti. Épp emiatt érdemes nagyobb figyelmet fordítani a fejlesztésre, méghozzá a közösség bevonásával, hiszen a közösségi tervezéssel olyan aspektusok is megmutatkoznak, amelyek a tervezéskor nem feltétlenül jelennek meg.

A Tisza-partnak a szegediek életében betöltött fontos szerepét a látogatottsága is meg erősíti. Az első vizsgált időszakhoz képest tapasztaltunk némi eltérést a látogatottságot illetően (3. ábra), ami egyrészt a hűvösebb időjárás beköszöntére vezethető vissza, másrészt arra, hogy a felújítási munkálatok előrehaladtával a Tisza-part egyre nagyobb részét (pl. a partfal mentét) lezárták. Az ábrán látható, hogy a látogatás gyakoriságának eloszlása eltérő. Mindez a területhasznosítás koncepciójának évszakosan tervezett elkészítésére mutat az igényt.

3. ábra A Tisza-part látogatásának gyakorisága az első és második kérdőíves felvételezés során (saját szerkesztés)
 Figure 3 Time frequency of users of the Tisza riverside according to the results of the first and second survey (by authors).
 Legend: - 1 – first survey; 2 – second survey

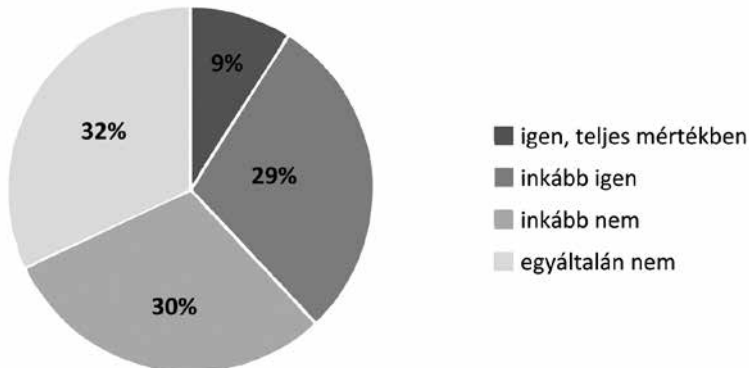
A Tisza-part és a partfal állapotának megítélése a kérdőíves és interjúkutatás eredményei alapján

A megkérdezettek többsége egyetértett abban, hogy a vizsgálat időpontjában a Tisza-part, beleértve a lépcsősort, a zöldterületeket és a partfalat, elhanyagolt állapotban van, ennek ellenére mégis sokan látogatják. A terület összetettsége miatt nem elegendő csak az egyik elem fejlesztése, azok együttes helyreállítására lenne szükség. Szerintük a Stefánia nem tiszta és nem rendezett. Nem szakszerű a park gondozása sem itt, sem a városban. A Tisza-parthoz kapcsolódó ártéri erdők több helyen (pl. a Foka környékén, Boszorkányszigeten) rendezetlenek, szemetesek, s a kidőlt fákat sem szállítják el. Mások arra panaszkodnak, hogy egyes helyeken az ártéri erdők fáit túlságosan is kiirtották, pedig ezek mint összetett ökológiai rendszerek (RAKONCZAI J. 2008) kedvezően módosítják az adott terület mikroklímáját is (TAKÁCS Á. et al. 2014). A nagy kiterjedésű zöldterületek a város szempontjából különösen fontosak, az éghajlat, a levegő- és vízminőség kedvező irányú befolyásolásával a városlakók életkörülményeit javítják (NAGY I. 2008).

A válaszadók szerint a rakpart alsó, repedezett lépcsősora meglehetősen rossz állapotban van és balesetveszélyes is. Az emberek többségét zavarják a rakpart lépcsőin italtaló, szemetelő, esténként hangoskodó fiatalok. Többen is megjegyezték, hogy sokszor nincs is

elegendő szeméttartó elhelyezve a rakpart lépcsőinél, de azt is, hogy reggelre a Szegedi Környezetgazdálkodási Nonprofit Kft. munkatársai mindig megtisztítják a lépcsőket a szeméttől.

A védműre vonatkozó esztétikai szempontú értékelés során (4. ábra) a válaszadók majdnem kétharmada úgy gondolta, hogy rossz állapotban van, nem esztétikus, elhanyagolt, amit a „pocsék”, „rémes”, „betonkolonc”, „csúnya”, „betondzsungel” jelzőkkel fejeztek ki. A válaszadók egyharmada más véleményen volt, amit azzal indokoltak, hogy „ők már ezt szokták meg”.

4. ábra Az „Ön szerint esztétikus-e a jelenlegi partfal?” kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása (kérdőíves kutatás alapján saját számítás és szerkesztés)

Figure 4 Do you find the state of the river embankment aesthetic? Share of the answers (edited by the authors)

Az interjúalanyok a Stefániát és a vízi bástyát rendezetlennek tartják, véleményük szerint sok a szemét, a törött üveg a parton, a partfal pedig már idejétmúlt, nem korszerű. A kérdőívre választ adók azzal az állítással is többnyire egyetértettek, hogy a jelenlegi partfal nem illik a környezetébe, de azzal már nem, hogy elszakítja a város lakóit a folyótól, mondván „úgyis lemennek az emberek a Tisza-partra, ha akarnak”, illetve „csak a Tiszára való rálátást akadályozza”. Ezt a problémát a Stefánián létesített új partfal részben megoldotta.

Egyetemi tanár interjúalanyunk szerint a part elhanyagoltságát a terület funkcióváltása okozza. A folyó és a város közötti régi, klasszikus kapcsolat megszűnt, most inkább rekreációs és szórakozási lehetőségként szolgál. Az önkormányzati képviselő is úgy véli, hogy a Tiszán megjelenő új szórakozóhelyek megváltoztatják a folyó és a város kapcsolatát. „Ezek a létesítmények egyre exkluzívabb módon működnek [...] ezáltal a társadalom szélesebb köre kiszorul, és az emberek nem érzik szükségét annak, hogy lemenjenek a Tiszához.” A könyvkiadó és főszerkesztő; illetve a főiskolai docens szerint a hanyagság és a fenntartás hiánya miatt a Tisza-part jelenlegi állapota hozzájárul ahhoz, hogy az emberek számára már nem olyan vonzó a terület.

A kérdőíves kutatásból és az interjúkból is kiderült, hogy az emberek nincsenek megelégedve a Tisza-part jelenlegi elhanyagolt állapotával. Ráadásul a térség adta lehetőségek sincsenek kihasználva, ezért Tisza-part és a folyó jobb, ésszerűbb hasznosítása érdekében interjúalanyaink fejlesztési javaslatokat is tettek.

Társadalmi szerepvállalás és nyilvánosság a tervezés és megvalósítás folyamatában

A nyilvánosság és a részvétel elve szerint a területfejlesztési döntések előkészítésének széles körű nyilvánosságot kell biztosítani, a területfejlesztés helyi és területi szereplőit be

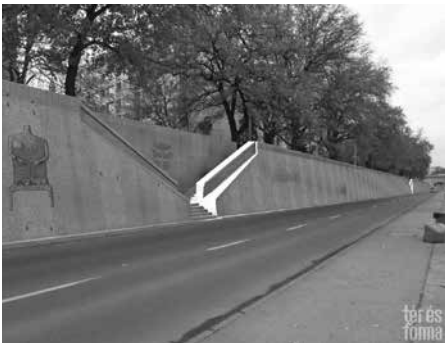
kell vonni a fejlesztések előkészítésébe, programozási és ellenőrzési folyamataiba. Ennek megfelelően a kérdőívben a partfal rekonstrukciójára vonatkozó kérdéseket tettünk fel.

Az összes válaszadó közül 18-an semmit nem tudtak arról, hogy milyen munkálatok folynak a Tisza-parton, a partfal mentén. Másoknak is csak arról volt tudomásuk, hogy a partfalat megerősítik. A legtöbben azzal sem voltak tisztában, hogy mobilgát épül, sőt akadt olyan személy is, aki azt sem tudta, hogy már megkezdődtek a rekonstrukciós munkálatok. Nagyon kevés volt azok száma (12 fő), akik részletesen be tudtak számolni arról, hogy milyen munkálatokat végeznek a partfal felújítása során.

Azt a feltevésünk, hogy a második kérdőívvezés alkalmával az emberek többet fognak tudni a parton folyó munkálatokról, téves volt. Mindkét kérdőíves felvételezés idején többen is megjegyezték, hogy a város nem közölt megfelelő mennyiségű információt a felújítással kapcsolatban. Összességében az idősebb korosztály sokkal tájékozottabbnak bizonyult a témában, mint a fiatalok.

Annak ellenére, hogy a megkérdezettek többsége kevés információval rendelkezett a védmű felújításával kapcsolatban, a rekonstrukciót egyértelműen hasznosnak találták, mert „az elmúlt évek árvízi tapasztalatai után ráfér a partfalra a felújítás”, „esztétikai szempontból jobb lesz az új partfal”, „jobban véd majd az árvíz ellen”, „a mobilgát Szentendrén is jól működött”, valamint „jobban rá lehet majd látni a Tiszára”.

Bár a megkérdezettek esztétikai szempontból is hasznosnak találták a védmű felújítását, nem tudták egyértelműen megítélni, hogy az új partfal jobban fog-e kötődni a városhoz és hogy közelebb viszi-e az embereket a környezethez, a Tiszához, mivel a többségük még a látványtervet sem látta (2. kép). Ez egyrészt a városvezetés és a projekt lebonyolítójának hibája, másrészt – mint a kérdőíves felmérés során kiderült – az embereket egyáltalán

2. kép A partfal látványtervei (Forrás: szegedipartfal.hu)

Photo 2 The proposed visualisation of the restored embankment (Source: szegedipartfal.hu)

nem vagy csak kevésbé érdekli, hogy milyen fejlesztés zajlik a környezetükben, mert úgy gondolják, hogy ők úgysem szólhatnak bele, mondván, „ez már előre el van döntve”, ők már „nem befolyásolhatják a fejlesztést”. Mindezek ellenére számos építő jellegű kritikát és fejlesztési irányt is megfogalmaztak.

A kérdőívet kitöltők szerint a Tisza-partra több fát kellene ültetni, növelni kellene a zöld területek arányát. A természetkedvelő könyvkiadó és főszerkesztő; illetve a főiskolai docens, inkább azt szeretné, ha visszaállítanák a Tisza-part korábbi, természetközeli állapotát. Legtöbben azt szeretnék, ha ismét fellendülne a vízi élet a Tiszán. Ehhez népszerűsíteni kellene a vízi sportokat, fejleszteni a szabad strandot és újra el kellene indítani a rendszeres sétahajó-járatokat is.

Elhangzott, hogy a Tisza-part társadalmi hasznosítására civil szervezeteknek kellene alakulniuk, amelyek az igényeket felmérve újfajta használati lehetőségeket javasolnának szervezett keretek között. A válaszadók szerint a folyó kihasználatlan, többen hiányolják a Tiszáról a kirándulóhajókat, „Vissza kellene hozni a Szőke-Tisza által keltett hangulatot.” Szeretnék, ha sokkal több programot szerveznének a Tisza-partra, illetve több „kiülős” vendéglátóhelynek kellene kitelepednie. Mind az interjúalanyok, mind a kérdőívet kitöltők a város és a teret használók szorosabb együttműködésére helyezték a hangsúlyt. Ehhez azonban a város és a lakosok között hatékonyabb kommunikáció szükséges, ami a vizsgálatunk szerint csak részlegesen jellemezte a projektet.

Összefoglalás – a fejlesztés értékelése

Kérdőíves és az interjúk kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a válaszadók többsége a projekt megvalósulásával komplex rehabilitációt várt, hiszen a városvezetés korábban ezt hirdette. A megkérdezettek úgy vélték, hogy a partfal felújításával a „Szeged főutcája – a Tisza” projekt fog megvalósulni. Ezt a feltételezést erősítette az is, hogy a megkérdezettek azzal sem voltak tisztában, hogy milyen lesz az elkészült partfal, mert az interneten és az újságokban többféle látványtervet is közzétettek, ami megzavarta őket. A kommunikáció tehát nem volt egyértelmű, a lakosság tájékoztatása pedig elégtelennek minősíthető. Mindemellert a válaszadók jelentős többsége általános érdektelenségét fejezte ki a településfejlesztési beruházásokkal kapcsolatban, hiszen véleményük szerint azokba nincs tényleges beleszólási joguk. Az említett projekt célkitűzései komplexen célozták meg a Tisza-part fejlesztését, főbb céljai a hullámtéri infrastruktúrafejlesztés, árvízvédelmi beruházások, természetvédelmi fejlesztések, üzleti vállalkozások és a fenntarthatóság feltételeinek biztosítása, illetve a közvetlen kapcsolat kialakítása volt a város és a folyó között. Ez azonban nem valósult meg, mert a város nem rendelkezett a megfelelő forrásokkal. Mindemellert a lakosok nem vagy nem megfelelő mértékben értesültek a fejlesztés lépéseiről, illetve a tervek módosulásáról sem, ebből adódhatott a projekt félreértelmezése.

A kutatási eredményekből megállapíthatjuk, hogy a fejlesztés valójában nem követi a nyilvánosságra vonatkozó területfejlesztési alapelveket. A fejlesztés során az EU-s elveknek megfelelően biztosítani kellene a nyilvánosságot és a közösségi ellenőrzés lehetőségét, az átláthatóságot, az érdekeltek megfelelő tájékoztatását, a lehetőséget a véleménynyilvánításra és a javaslatételre.

A másik legfontosabb következtetés, amit a kutatás alapján levonhatunk, hogy a partfal rekonstrukciója nem tekinthető vízparti, hanem csak műszaki jellegű árvízvédelmi fejlesztésnek, annak ellenére, hogy azt a városvezetés komplex rehabilitációként hirdette. A vízparti fejlesztések legfontosabb eleme, a komplexitás hiányzik a fejlesztésből. Kereskedelmi, kulturális, rekreációs, munkahelyi és lakófunkciók kombinálása az újjá-

épített területen nem valósult meg, így nem teljesülnek a waterfront development-nek a szakirodalom által lefektetett kritériumai.

Mivel a partfal felújítása inkább árvízvédelmi, műszaki projekt, a helyi lakosság bevonása kevésbé várható el, hiszen nem lehet a műszaki részletekről és a megvalósításról az emberek véleményét kikérni. Ezzel az interjúalanyok és a kérdőívre választ adók többsége is egyetért („ezt a szakemberekre kell bízni.”). A szabad véleménynyilvánítás lehetővé tétele azonban a város vezetőinek és a projekt felelőseinek a feladata lett volna, akár internetes közönségszavazás vagy a környéken lakók véleményének kérdőíves felmérése révén. Mindemellett a kérdőívezés során számos olyan fejlesztési irány és javaslat is felmerült, ami a további tervezésben kifejezetten hasznos lehet a városvezetés számára, amennyiben a partfal-rekonstrukciós műszaki beruházást kibővítik komplex városrész-rehabilitációvá. A fejlesztés másik nagy hiányossága, hogy nem érvényesül az esélyegyenlőség elve: a mozgás- és látássérültek, kisgyermekes anyák számára továbbra sem biztosított az akadálymentes lejutás a rakpartra. Ez kiküszöbölhető lett volna, ha a fejlesztésben nem a technokrata, „planning for people”, vagyis az „emberekért tervezés”, hanem a sokkal emberközpontúbb, „planning with people”, az „emberekkel fejlesztés” elve (NAGY GY. 2014) érvényesül.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a partfal rekonstrukciója műszaki szempontból alaposan megtervezett, de az esélyegyenlőség és nyilvánosság szempontjából hiányos projekt, amely nem komplex vízpart-rehabilitációs megújítás, csupán egy árvízvédelmi beruházás. A Tisza-part gyakori használata miatt megélt városi tér, ezért további fejlesztése az érintettek, a városi lakosság és a helyi gazdasági szervezetek széleskörű, intenzívebb bevonásával lehetséges és kívánatos. Emellett a jövőben fontos szerepet kell, hogy kapjon a lakosság (a közvetlenül és a nem közvetlenül érintettek) megfelelő tájékoztatása is.

KINCSES BOGLÁRKA

SZTE-TTIK Gazdaság-és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
boglarka0901@gmail.com

NAGY GYULA

SZTE-TTIK Gazdaság-és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged
gynagy@geo.u-szeged.hu

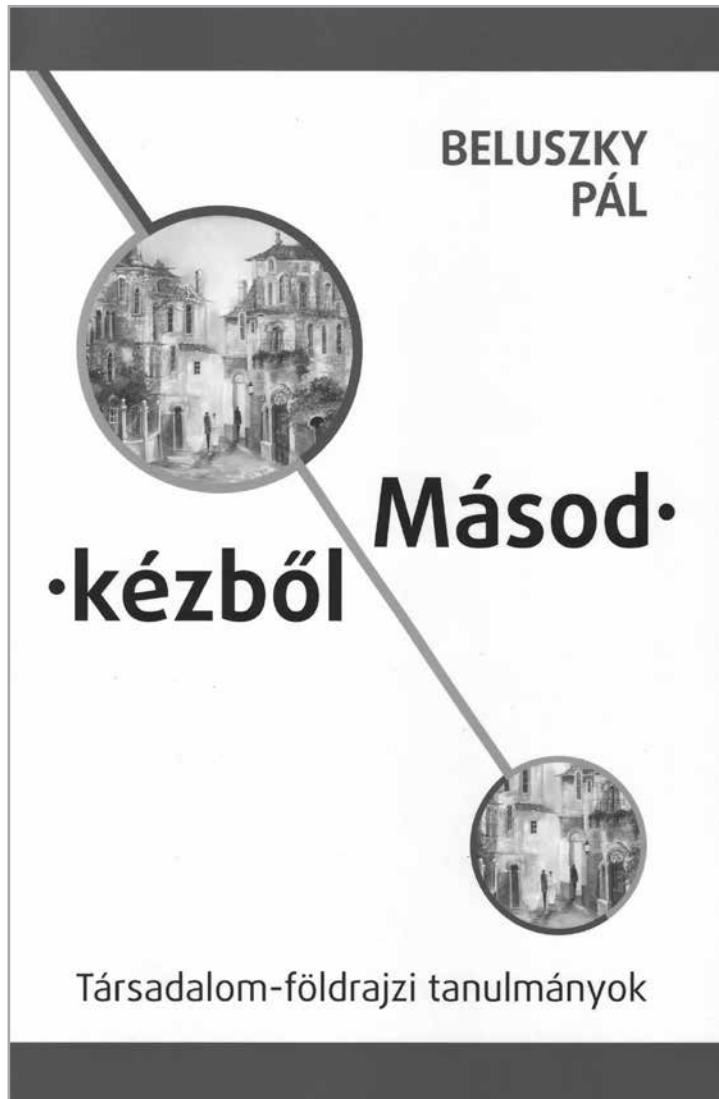
IRODALOM

- BABBIE, E. 2008: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. – Balassi Kiadó, Budapest. 744 p.
- BREEN, A.–RIGBY, D. 1996: The new waterfront: A worldwide urban success story. – McGraw-Hill Professional, Singapore. 224 p.
- BUTLER, T. 2007: Re-urbanizing London Docklands: Gentrification, Suburbanization or New Urbanism? – International Journal of Urban and Regional Research, 31. 4. pp. 759–781.
- CARMONA, M. (2009): The Isle of Dogs: Four development waves, five planning models, twelve plans, thirty-five years, and a renaissance ... of sorts. Progress in Planning 71. 3. pp. 87–151.
- DOBI I.–BARANKA GY.–UNGER J. 2013: A városi hősziget-jelenség Közép-Európában – Természet Világa, 9. pp. 397–400.
- DOUCHET, B. 2013: Variations of the Entrepreneurial City: Goals, roles and visions in Rotterdam's Kop van Zuid and the Glasgow Harbour Megaprojects. – International Journal of Urban and Regional Research, 37. 6. pp. 2035–2051.
- EGEDY T.–KOVÁCS Z.–SZÉKELY G.–SZEMZŐ H. 2002: Városrehabilitációs programok eredményei és tapasztalatai Budapesten. – ANEHOM-projekt aktuális eredményei. – Falu Város Régió, 8. pp. 3–10.
- EGEDY T.–KOVÁCS Z. 2003: A városrehabilitáció néhány elméleti kérdése. – Falu Város Régió, 4. pp. 10–16.

- EGEDY T.–KOVÁCS Z.–MORRISON, N. 2005: A városrehabilitációs kezdeményezések nemzetközi tapasztalatai. – In: EGEDY T. (szerk.): Városrehabilitáció és társadalom – tanulmánykötet. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. pp. 71–102.
- EGEDY T. 2006: A városrehabilitációs stratégiák szerepe az épület- és lakásállomány megújulásában. – Tér és Társadalom, 20. pp. 37–56.
- KAJÁN I.–ZOMBORI I. (szerk.) 2004: A szegedi nagyárvíz és újjáépítés. – Európa Szegedért, Vízügyi Múzeum és Könyvgyűjtemény, Budapest–Móra Ferenc Múzeum, Szeged.
- KARDOS I.–PLESOVSZKI P. 1976: A szegedi tiszai partfal felújítása, I–II. – Vízügyi Közlemények, 58. 2–3. pp. 171–207.
- KARDOS I. 1979: Szeged árvízvédelmi rendszerének kialakulása az 1879. évi katasztrófa előtt és után. – Hidrológiai Közöny, pp. 369–397.
- KOVÁCS Z. 1990: A londoni dokknegyed újjászületése. – Természet Világa, 121. 9. pp. 415–417.
- KOVÁCS Z.–SZIRMAI V. 2006: Városrehabilitációs beavatkozások és térbeli-társadalmi kirekesztés: a társadalmilag fenntartható fejlődés budapesti lehetőségei. – Tér és Társadalom, 20. 1. pp. 1–19. p.
- KOZÁK P. 2007: Tanulságok és tapasztalatok. – Vízpart, XVI. 1. 2007. március. Alsó-Tiszavidéki Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság. pp. 6–7.
- LADÁNYI J. 1992: Gondolatok a Középső-Józsefváros rehabilitációjának társadalmi összefüggéseiről. – Tér és Társadalom, 6. 3–4. pp.75–88.
- LÁSZLÓFFY W. 1982: A Tisza – Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MAROSI S.–SZILÁRD J. (szerk.) 1969: A tiszai Alföld. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MEGGYESI T. 2009: Városépítészeti alaktan. – Terc kiadó, Budapest. 312 p.
- MERCKX, F.–NOTTEBOOM, T. E.–WINKELMANS, W. 2003: Spatial models of waterfront redevelopment: the tension between city and port revisited. – The International Association of Maritime Economists (IAME). Annual Conference, Busan, Korea, 3–5 September 2003.
- NAGY GY. 2014: Településfejlesztés a gyakorlatban – a fenntartható településfejlesztés kritikai megközelítése a szegedi Dugonics és Árpád tér köztér-megújítási programjának példáján. – In: NAGY GY. (szerk.): Fenntartható önkormányzatok a Dél-Alföldön, NKE, Budapest. pp. 42–67.
- NAGY I. 2008: Városökológia. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 336 p.
- PAPATHEOCHARI, D. 2011: Examination of Best Practices for Waterfront Regeneration – Littoral 2010 – Adapting to Global Change at the Coast, London, 21–23 September 2010.
- RAKONCZAI J. 2008: Globális környezeti kihívásaink. – Universitas Szeged Kiadó, Szeged.
- SHAW, B. 2001: History at the water's edge. – In: MARSHALL, R. (ed.): Waterfrontsin Post-Industrial Cities. – Spon Press, London.
- SMITH, N. 2002: New globalism, newurbanism: gentrificationas global urban strategy. – Antipode, 34. 3. pp. 424–450.
- TAKÁCS, Á.–TANÁCS, E.–KISS, M.–GULYÁS, Á. 2014: Urban tree crown projection area mapping with object based image analysis for urban ecosystem service indicator development. – In: GAVRIL, P.–FLORIN, M. (eds): Air and Water Components of the Environment. 486 p.
- TIMUR, U. P. 2013: Urban Waterfront Regenerations. – In: OZYAVUZ, M. (ed.): Advances in Landscape Architecture, InTech.
- UNGER J.–LELOVICS E.–GÁL T.–MUCSI L. 2014: A városi hősziget fogalom finomítása a lokális klímazónák koncepciójának felhasználásával – példákSzegedről. – Földrajzi Közlemények, 138. pp. 50–63.
- VAGÁS I. 1982: A Tisza árvizei. – VIZIDOK, Budapest.
- WRENN, D. M.–CASAZZA, J. A.–SMART, J. E. 1983: Urban Waterfront Development. Urban Land Institute, Washington. 219 p.

Internetes források

- [1] <http://www.szegedipartfal.hu/index.php/a-projekt> (letöltve: 2014. április 19.)

BELUSZKY PÁL:
Másodkézből
MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, 2016, 257 p.

A kötetbe életművének tizenegy fontos írását, meghatározó tanulmányát gyűjtötte össze Beluszky Pál. A szerzővel készült interjú mellett többek között az Alföld fejlődéséről és kistájairól, az Őrségről, a Kárpát-medence városhálózatának kialakulásáról és falusi térségeink kihívásairól olvashatunk részletesebben. Igazi csemege a történeti földrajz iránt érdeklődő olvasók számára.

További információ: czirfusz@rkk.hu

KRÓNIKA

HANUSZ ÁRPÁD 70 éves

Tisztelettel és barátsággal köszöntöm hetvenedik születésnapja alkalmából a geográfia és a turizmusföldrajz hazai és nemzetközi szinten elismert professzorát, a Nyíregyházi Egyetem turizmusképzésének megalapítóját és megszilárdítóját, HANUSZ ÁRPÁDOT. A hét évtized több mint két emberöltő, aminek különös jelentőséget ad, hogy az ünnepelt a Turizmus és Földrajz-tudományi Intézetnek és jogelődjének olyan oktató-kutató professzora, aki földrajz-biológia szakos tanári diplomája megszerzésétől napjainkig hű maradt munkahelyéhez. Az elmúlt ötven évben élete, hivatása és munkássága folyamatosan a Nyíregyházi Főiskolához kötődött, lokálpatriotizmusa mindig erősebb volt annál, mint amit az elmúlt fél évszázad lehetőségei, olykor csábító ajánlatai (egyetemi katedra, országos kutatóhelyi állás) felkínáltak számára. A feladatok megoldása során olyan emberi értékei bontakozhattak ki, amellyel kivívta szűkebb és tágabb környezetének a megbecsülését. Hallgató és oktató centrikus, problémákra érzékeny és fogékony kolléga, akit állandó tenni akarás és segítőkészség jellemez.

Oktatói tevékenységének egy szelete, hogy a Nyíregyházi Főiskola négy Intézetében, illetve a Budapesti Gazdasági Főiskolán, a Kodolányi János Főiskolán, valamint a szerencsi Bocskai Gimnáziumban és a nyírbátori Báthory István gimnáziumban oktatott. Mindig fontosnak tartotta a gyakorlati szakemberképzést, az országjárás-vezetők képzésétől a turistavezetők képzésén át a turisztikai szakmenedzser képzésig. Több évtizede sokoldalú, szakmailag jól felkészült pedagógusoknak és turisztikai szakembereknek nyújt új információkat és ad gyakorlati tanácsokat mesterségbeli tudásuk elmélyítéséhez. Gyakorlati szakemberként elméleti tudásának fontosságát is elismerik: két jelentősebb OTKA-pályázatnak volt témavezetője (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye idegenforgalma, Északkelet-Magyarország idegenforgalma), külföldi tanulmányutakat szervezett (pl. Németország,

Dánia, Anglia, Kína, Skandinávia), s nemzetközi konferenciák előadója volt (pl. Dél-Szlovákia Agroturizmus Egyesület, „Európa házhoz jön” előadássorozat). A földrajz-környezetvédelem szakos hallgatók számára – a Wolverhamptoni Egyetemmel közösen – szakmai tanulmányutakat és terepgyakorlatokat vezetett.

Az oktatás mellett – amely felölelte a geográfia szinte minden részterületét –, mindig nagy hangsúlyt helyezett a hallgatók nevelésére. E tekintetben is mintát adott és értékeket közvetített. Tanszéki munkája mellett több évtizeden át volt főigazgatói titkár és a főiskola kollégiumának nevelőtanára, majd igazgatója.

Tudós tanár egyéniségéből fakadóan aktívan bekapcsolódott a felsőoktatási tankönyv- és jegyzetírásokba, a gyakorlati képzések megszervezésébe, terepgyakorlatok vezetésébe. Hosszú ideje meghatározó szerepe van a hazai turizmusföldrajz kutatói-felsőoktatási miliójében, de elévülhetetlen érdemeket szerzett a határon túli magyar turizmusképzés elindításában és kiteljesítésében is. Származása és Ipoly-menti gyermekkori élményei révén egész pályafutása során kiténtetett szerepet kapott a határon túli magyarság támogatása.

Hanusz Árpád tájékozódó képessége és térképismerete legendás. Ezt az adottságát úgy is kamatoztatta, hogy mindig szeretett utazni, de ezt soha sem öncélúan tette. A megismerés, a tapasztalatszerzés, az emberek életének, mindennapjainak feltárása vezérelte. Közép-Európát már fiatal korában beutazta, majd a rendszer-változás adta lehetőségekkel élve a világ 49 országába eljutott. Utazásai során óriási tapasztalatra tett szert, ezek elmélyült valóságismeretet és nemzetközi kapcsolatokban való jártasságot eredményeztek számára. Több határon túli felsőoktatási intézményben volt vendégtanár és meghívott előadó, Csíkszeredától Beregszászig, Kolozsvártól Komáromig.

HANUSZ ÁRPÁD fiatalos lendületével és megszokott életritmusával ma is aktívan segíti a nyír-

egyházi kutatóműhelyhez kapcsolódó oktatók és hallgatók munkáját. Oktató és tudományművelő munkássága mellett széles körű tudományos közéleti tevékenységet is folytat: az Oktatási Minisztérium közoktatási szakértője, a Falusi Turizmus Országos Szövetségének alelnöke. Nyíregyházáról úgy tudta és tudja szolgálni a geográfia és turizmusföldrajz fejlődésének nemes ügyét, hogy a hazai Földtudományi Doktori Iskolák külső alapító tagjaként napjainkban is aktívan bekapcsolódik a doktori és habilitációs eljárásokba. Kutatási eredményeit széles körben publikálta, illetve a Kárpát-medence teljes területére kiterjedő előadásorozatokon ismertette (pl. Beregszász, Nagybánya, Marosvásárhely, Dunaszerdahely, Parajd, Pozsony, Kassa).

Kollégái, tanítványai és barátai tisztelik, szakmai felkészültségen túl emberi habitusa mindig magával ragadja a hallgatóságot. Megbízhatóságával, pontosságával és realitásérzékelével hitelességet vívott ki magának és mintát teremtett. Egyéniségéből fakadóan jó kapcsolatot ápol szinte valamennyi geográfussal, oktatóval

és kutatóval. Közéleti-politikai személyiségek is igen gyakran kérik ki elméleti és gyakorlati tapasztalatokon nyugvó véleményét és értékelését, még akkor is, ha tudják, hogy nem közhelyeket fognak hallani a mindenkori „szélfjárásnak” megfelelően. Fáradhatatlan, a szakmai közéletben ma is rendkívül aktívan vesz részt, minden turisztikai rendezvényen, konferencián és tudományos előadáson jelen van az akadémia-tól a legeldugottabb falvakig.

Tisztelői, barátai és tanítványai nevében ezúton gratulálok HANUSZ ÁRPÁD kollégának az elmúlt fél évszázad alatt végzett szakmai-tudományos életművéért, amely egyben olyan alkotás, amelyet nem tekinthetünk lezártnak. Kívánjuk, hogy sokáig formálja és tökéletesítse még ezt az alkotást, ahogy a nagy művészek is teszik. Új ötleteinek és javaslatainak megvalósításához adjon továbbra is erőt, egészséget a Jóisten. Barátai, kollégái, tanítványai és családja nevében hosszú életet és sok boldogságot kívánok!

KÓKAI SÁNDOR

BASSA LÁSZLÓ 70 éves

Nem is olyan régen történt, hogy kiváló térképész munkatársunkat e folyóirat hasábjain köszöntöttük 65. születésnapja alkalmából, de máris eltelt újabb öt év. Az MTA Földrajztudományi Intézetének akkor már több éve nyugdíjasként dolgozó főtanácsosa még nem sejtette, hogy szeretett munkahelye alig egy éven belül radikálisan átalakul és az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontjának jogi és gazdasági önállóságát elvesztő tagintézményévé válik. Az ő több évtizedes munkássága ugyanis még teljes egészében a „régis szép időkhoz” kötődött, vagyis a hazai földrajztudomány „zászlóshajója” elnevezést joggal kiérdemlő FKI-val forrt össze. BASSA LÁSZLÓ szakmai eredményekben gazdag életútjáról részletes áttekintést kaphatott az Olvasó folyóiratunk 2011. évi 2. füzetéből, ám keveset hallhatott arról, hogy az ünnepelt rendkívül széles érdeklődési köre is különleges emberré teszi. Az intézetben eltöltött évtizedek során ugyanis nem csupán térképészeti, geomorfológiai, környezetvédelmi és -minősítési problémákkal foglalkozott. A jövőt mintegy „előre látva” már az ezredforduló előtt elvállalta Garrett Nagle és Kris Spencer *Az Európai Unió földrajza – regionális és gazdasági megközelítésben* c. könyvének magyarra fordítását (Holnap

Kiadó, 1999), amelynek szakmai bestsellerként jegyzett eredetije 1996-ban az Oxford University Press kiadványaként jelent meg. Kevesen tudják, hogy BASSA LÁSZLÓ kitűnő fotós is, aki a Földrajztudományi Intézet „krónikásaként” remek fényképek százain örökölte meg az utókornak a földrajztudomány kiemelkedő hazai és külföldi személyiségeit, legjelentősebb nemzetközi és hazai tudományos rendezvényeinek, szakmai kirándulásainak kiemelkedő pillanatait az 1970-es évek elejétől egészen a 2010-es évekig. Egyedülállóan gazdag fényképgyűjteménye napjainkban már tudományunk pótolhatatlan hazai kordokumentumának tekinthető.

2012-ben BASSA LÁSZLÓ végleg megvált az intézettől. Megnövekedett szabadidejét kihasználva végre többet foglalkozhatott olyan, számára kedves és izgalmas témákkal, mint a nagyvárosok szimbolikus terei (melyhez kötődően a Földrajztudományi Intézetben nagy érdeklődést kiváltó előadást tartott a budapesti Szabadság tér szimbolikájának időbeni változásairól). Arról se feledkezzünk meg, hogy BASSA LÁSZLÓ irigylésre méltóan jártas a kortárs művészetekben, ott-honosan mozog a jazz világában, akárcsak napjaink magyar és európai irodalmában. Kulturális érdeklődése kiterjed az építészetre is: folyamato-

san követi hazai kastélyaink rekonstrukciójának eredményeit, egy lelkes nyugdíjas csapat aktív tagjaként rendszeresen látogatja a frissen vagy a közelmúltban felújított vidéki kastélyokat és azok kiállításait. Mi az, amit még BASSA LÁSZLÓ közvetlen, nyílt és színes egyéniségéhez hozzá lehetne tenni? Pontosán nem tudom, de biztosra vehető, hogy aki az ő társaságában hosszabb-rövidebb időt eltölt – legyen az szakmabeli kolléga, geográfus hallgató vagy akár laikus térképked-

velő – olyan maradandó élménnyel gazdagodik, amelyet csak az ő polihisztor geográfus-kartográfus személyisége képes nyújtani.

Kedves László, Isten éltesen! Őszintén kívánunk neked jó egészséget, további tevékeny és intellektuális élményekben gazdag éveket, magánéletedben – gyermekeid, unokáid körében – sok-sok örömet!

TINER TIBOR

Jubileumi születésnapjuk alkalmából ezúton köszöntjük tagtársainkat

DOJCSÁK GYŐZŐ 85 éves
RÉTVÁRY LÁSZLÓ 80 éves

LOVÁSZ GYÖRGY 85 éves
PROBÁLD FERENC 75 éves

HAHN GYÖRGY 80 éves
TÓTH ALBERT 75 éves

Akadémiai tagság elnyerése

A Magyar Tudományos Akadémia 187. közgyűlése 2016. május 2-án KOC SIS KÁROLYT rendes, KOVÁCS ZOLTÁNT levelező taggá választotta. Tagtársainknak ezúton is gratulálunk az akadémikusi cím elnyeréséhez!

IRODALOM

SZABÓ PÁL:

Régió és térszerkezet az elmélettől a területpolitikáig

ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 275 p.

Társadalomtudományi szaknyelvünkbe özönlének a gyakran homályos tartalmú idegen divatszavak, ráadásul még jó néhány rég meghonosodott, széles körben használt kifejezés értelmezése sem világos és egyöntetű. „Magyarán” szólva: ugyanazok a szavak a kontextustól, a diszkurzív pozíciótól függően még egyazon diszciplínán belül is más-más módon konceptualizálhatók. SZABÓ PÁL könyvében a társadalomföldrajz szempontjából kulcsfontosságú *régió* és *térszerkezet* fogalmát veszi górcső alá, monografikus mélységű elemzést adva sokrétű tudományos értelmezésükről és gyakorlati alkalmazásukról. A kötet másfél évtizeden át folytatott vizsgálódás eredményeit foglalja össze és tárja az olvasó elé. Az elvégzett munka mennyiségét és minőségét a szerzőnek e tárgykörből megjelent 44 korábbi közleménye fémjelzi, szakirodalmi búvárkodásáról pedig a további, több mint 300 tételt számláló irodalomjegyzék tanúskodik.

A kötet első nagy fejezete a régió közkeletű fogalmát a társadalomtudományok szemszögéből, mindenekeelőtt elméleti síkon tárgyalja. Külön-külön szövegdobozokban kerül itt kifejtésre a régióformáló társadalmi tényezők kérdése, a regionális identitás, a komplexitás és a lépték szerepe, a vertikális és/vagy horizontális kapcsolódás jelentősége, valamint a táj és a régió fogalmának viszonya. A szerző gondolatsora azzal zárul, hogy a régióknak egységes meghatározása nem lévén, konszenzuson alapuló tartalmas és tömör definíciók csupán az egyes típusokról – pl. a funkcionális vagy a homogén régiókról – alkothatók. Az elméleti megfontolások után a könyv a gyakorlati – közigazgatási vagy területfejlesztési – feladatkörrel rendelkező régiók típusait, ezek kialakításának és lehatárolásának elvi és szakpolitikai szempontjait elemzi. Ezután részletes ismertetés következik az Európai Unió dokumentumaiban előforduló különböző régió-értelmezésekről, különös tekintettel a statisztikai adatgyűjtés és a kohéziós politika szempontjából kulcsfontosságú NUTS-

beosztásra. Az önálló szerveződéssel létrejött makrorégiók példajaként a számos vonatkozásban problematikus Duna Régió kerül bemutatásra. Ezt a fejezetet a magyarországi régiók kialakításának és változó – napjainkban inkább kiüresedő – szerepkörének áttekintése zárja. Nyomon követhetjük itt a járásoktól a statisztikai, majd területfejlesztési kistérségeken át a közigazgatási járások létrehozásáig vezető, rövid két évtized alatt bejárt vargabetűt is. A sajátos problémákra épülő, alulról szerveződő térségek a könyvben idézett példák tanúsága szerint rendre alulmaradnak a központi területfejlesztés törekvéseivel szemben, amelyek hézagtalan területi lefedettségre irányulnak. Így aztán – mint a szerző írja – klasszikus értelemben vett régiók nem tudnak kialakulni hazánkban, ezek fogalmi kategóriájához még mindig a megye áll legközelebb.

A könyv második nagy fejezete a fejlettség és elmaradottság, majd ennek alapján a területi fejlettség fogalmával és mérési módszereivel foglalkozik. Ismerteti az egy főre jutó GDP-vel, mint a fejlettség legáltalánosabb jellemzőjével szemben megfogalmazott kritikákat és alternatív javaslatokat, köztük a területfejlesztés számára kidolgozott komplex mutatókat. A szerző – itt nem részletezett – számításai szerint azonban a különféle GDP-korrekciók és komplex mértekszámok lényegében az egy főre jutó GDP-hez hasonló fejlettségi rangsort eredményeznek, emellett szubjektívek és a szélesebb közönség szemében kevésbé érthetőek. A fejlettség mérését az is nehezíti, hogy az egyes országok statisztikai adatgyűjtési gyakorlata eltérő, és a számba jöhető mutatók az adott helytől, korszaktól s a társadalmi keretektől függenek. A fejezet a gazdasági sűrűség fogalmának, jelentőségének és mérési problémáinak taglalásával zárul.

A kötet harmadik s egyúttal legterjedelmesebb részének tárgya a térszerkezet ugyancsak széles körben használatos fogalom, amely többek között a kémiában, biológiában, földtanban

s a képzőművészetben is megjelenik. A földrajzi terekhez fűződő alkalmazása szintén gyakori: a szerző a térszerkezet különböző szókapsolatokban való felbukkanásáról éppen száz példát sorol fel, de több tucatnyit gyűjtött össze a jelzős és birtokos szerkezetekben való előfordulásai-ból is. A fogalom beható elemzéséből kitűnik, hogy a térszerkezet helyett pontosabb lenne területi szerkezeetről, esetleg földrajzi térszerkezeetről beszélni, ám az elméleti megfontolást a hétköznapi gyakorlat, a „szokásjog” felülírja. A fogalom különböző meghatározásaiból és a mögöttük rejlő eltérő szemléletből fakad, hogy a regionális kutatások számára a mennyiségi és minőségi differenciáltság képezi a térszerkezet lényegét, míg a földrajzi és műszaki-fizikai megközelítés inkább a térelemek közötti kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt. A szerző által képviselt harmadik álláspont a kétféle szemlélet ötvözését kívánna meg.

A térszerkezet vizsgálatára, az elrendeződés logikájának felismerése a területi kutatások egyik kiemelt célja, amelyhez megfelelő ábrázolási technikákat is kell rendelni. A szerző a modell fogalmának tüzetes elemzéséből indul ki, és rámutat: az egy-egy konkrét földrajzi tér szerkezetét egyszerűsítve szemléltető, lényegi elemeit kiemelő vázlatok valójában nem tekinthetők modellnek. A térszerkezeti ábrák alkotóelemei a csomópontok, tengelyek és zónák; ezek értelmezése után az ábrázolási technikák kialakulásáról és elterjedéséről olvashatunk. Külön fejezet tárgyalja az utóbbi évtizedekben Európa térszerkezetének bemutatására kidolgozott ábrák (pl. „arany háromszög”, „pentagon”, „kék banán”, „vörös polip”, „szőlőfürt”, „kék csillag”) keletkezését és a mögöttük rejlő felfogást, az olykor igencsak hiányos kutatási hátteret.

Önálló fejezetet szentel a könyv Kelet-Közép-Európának, megvilágítva e fogalom történelmileg változó tartalmát és a régió térszerkezeti jellemzőinek különböző ábrázolásmódjait. A szerző itt saját – Farkas Mátéval közös – vizsgálatának, mint esettanulmányának a tükrében mutatja be, miként lehet eljutni a népsűrűség, a gazdasági sűrűség, az egy főre jutó GDP térképei, valamint a városok csoportosítása alapján Kelet-Közép-Európa térszerkezeti képének felvázolásáig és térségtípusainak megállapításáig. A területi kohézió fogalmának és elköltözési-nek elemzése után annak áttekintése következik, hogyan jelenik meg a térszerkezet – szövegesen vagy komoly számításokra épülő ábrákon, térképvázlatokon – az Európai Unió eddig kiadott

hat kohéziós jelentésében és más hivatalos anyagaiban. Külön kitér a szerző a kelet-közép-európai országok területfejlesztési dokumentumaira, kiemelve egyrészt a bennük megjelenő közös vonásokat, célokat és ábrázolási technikákat, másrészt a fejlesztési elképzelések hiányos illeszkedését, ami a határok mentén szembetűnő. Megjegyezzük, hogy érdemes lett volna hasonló kelet-közép-európai vagy legalább kárpát-medencei kitérőt iktatni a könyvnek a régiókkal foglalkozó első részébe is, némi bepillantást engedve a szomszéd országok vitatott, az etnikai homogenitás kívánalmával gyakran ellentétes regionalizálási és igazgatásszervezési gyakorlatába.

A könyv utolsó fejezete a térszerkezetnek az utóbbi negyedszázad során a hazai területpolitikában betöltött szerepét taglalja. Mint a tervezési dokumentumok szövegének elemzésből kitűnik, a fogalmat a területrendezés és a területfejlesztés eltérően értelmezi, jöllehet a két tevékenység a gyakorlatban szükségképpen kötődik egymáshoz. Részletesen vizsgálja a szerző, hogyan jelenik meg a térszerkezet fogalma és ábrázolása az egymást követő két Országos Területfejlesztési Konceptió, majd a 2014. év Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió, végül a regionális operatív programok és a megyei fejlesztési dokumentumok keretében. Megállapítható, hogy a térszerkezet fogalma gyökeret vert és elterjedten használatos az országos területfejlesztés szintjén, ami egyre sokrétűbb, ám olykor a megfelelő elméleti hátteret nélkülöző ábrázolási módszerek alkalmazásával párosul. A hazai területpolitika szakmai bázisának bővülése jól megfigyelhető a regionális és megyei fejlesztési programok szóhasználatában, a térszerkezet szemléltetésének igényében és színvonalában is. A szakmai tapasztalatok és a vizuális kultúra terén is kimutatható azonban a nyugat-keleti lejtő, az ábrázolási technikák pedig – egységes országos irányelvek híján – eléggé kaotikusak. Rövid zárszavában a szerző azokat a folyamatokat villantja fel, amelyek a földrajzi térfokozatos átértékelődéséhez vezetnek, és akár a geodesign divatjának alkonnyát is előre vetíthetik.

Kévs olyan geográfus van hazánkban, aki SZABÓ PÁLhoz hasonló otthonossággal mozog a területfejlesztés elméletében és gyakorlatában, aki európai és hazai szinten egyaránt kiismeri magát a hivatali bikfanyelven íródott törvényesszövegek, koncepciók, tervek és jelentések tömkelegében. Ehhez képest könyvében csak meglehetősen ritkán s visszafogottan ad hangot személyes véleményének, és a különböző vitás

kérdéseket érintve szívesebben választja az elfogulatlan külső szemlélő látószögét. A kötet sem tartalmát, sem stílusát tekintve nem könnyű olvasmány, viszont tanulni lehet belőle és remélhetőleg sokan fogják tanulni a tárgyszerűséget,

a fogalmak tartalmának alapos körüljárását, a szakkifejezések és ábrázolási módszerek háttérének precíz tisztázását, az elmélet és gyakorlat kérdéseit szerves egységbe foglaló szemléletet.

PROBÁLD FERENC

RITECZ GYÖRGY – SALLAI JÁNOS:

A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetőségei

Hanns Seidel Alapítvány, Budaörs, 2015, 127 p.

A migráció témakörében rendkívül sok tudományos és ismeretterjesztő munka született az elmúlt évtizedek során. Az elmúlt időszakban különösen nagy figyelmet fordítottak és fordítanak a szakemberek az Európát érintő migrációs válság körüljárására. RITECZ GYÖRGY és SALLAI JÁNOS írása izgalmas olvasmányt jelent a szűken értelmezett tudósközösség, valamint a téma iránt kevésbé elkötelezett olvasók számára is. Elsősorban azért, mert rendkívül gyorsan reagált a napjainkban zajló társadalmi folyamatokra (a kézirat lezárására 2015 augusztusában került sor), s mert a manapság leginkább elterjedt politikai-gazdasági megközelítés mellett határőrizeti és határrendészeti szempontból közelíti meg a témát. Ritecz és Sallai nyugalmozott rendőr ezredesek maguk is hosszú évekig szolgáltak a határőrségnél, így saját tapasztalataikból, szaktudásukból merítve ismertetik az olvasóval az említett témaköröket.

A szerzők magyar nyelven megjelent munkája több mint 100 oldalon keresztül ismerteti a globális szinteken végbemenő és a Magyarországot érintő migrációs trendeket és a vándorlást kiváltó okokat, valamint kísérletet tesz kezelésük lehetőségeinek a bemutatására. A szerzőpáros a népvándorlási folyamatok kiváltó okaiként, s legfőbb katalizátoraiként a globalizációt és az éghajlatváltozással járó negatív következményeket (felmelegedés, ivóvízhiány stb.) nevezik meg. Statisztikai adatok segítségével mutatják be a nemzetközi politika és a média által oly sokat hangoztatott terrorfenyegetettség hátterét. Ezzel kapcsolatban kiemelik, hogy a napjaink migrációs folyamataiban részt vevő személyek többsége a terror elől menekül, és nem ők maguk okozzák a terrort.

A schengeni övezeten belül élők számára a határok egyre jelentéktelenebbé váltak, hiszen ma már nincs szükség útlevelekre vagy más úti okmányra, még csak lassítani sem kell ahhoz, hogy személyautóinkkal átlépjünk egyik állam területéről a másikra. Meg is feledkeztünk arról, milyen volt pár évvel ezelőtt a határátlépéskor való sorban állás, a vámügyi vizsgálat procedú-

rája. Azonban a határok nem szűntek meg, csak áthelyeződtek a külső határszakaszokra. A napjainkban fellépő migrációs válság kapcsán pedig időről időre felvetődik a schengeni belső határok visszaállításának kérdése is. Magyarország Európai Unió csatlakozása után az ország keleti határszakasza az EU schengeni normák szerint őrzött külső határa lett, így még inkább felértékelődött annak szűrő és védő szerepe. Ezért a munka részletesen tárgyalja a Magyarországot érintő migrációs folyamatokat, különös tekintettel a schengeni külső határokon jelentkező határőrizeti és biztonságvédelmi hiányosságokra. A szerzők a „görög kerítés” taglalásakor kifejtik, hogy az ehhez hasonló építmények csak ideig-óráig képesek megoldani a fennálló problémákat, s nem jelentenek hosszú távú megoldást. Ennek kapcsán hívják fel a figyelmet a SAS (Schengen Aquis System) rendszerére és alkalmazásának lehetőségeire. A SAS olyan összetett szűrőrendszer, amely a migrációs problémák hosszú távú sikeres kezelése érdekében a külső és belső határokra egyaránt figyelmet fordít.

Az írás jó stílusú, könnyen érthető, gazdagon illusztrált munka. Néhány helyesírási figyelmetlenség előfordul a kiadványban, de ezek nem zavarják a szöveg élvezhetőségét. A zurnalisztikus megfogalmazások miatt néha úgy érezheti az olvasó, hogy nem is egy tudományos mű, hanem egy újságcikk hasábjait olvassa. A nem szakértő olvasó kedvéért érdemes lett volna néhány szakkifejezést (pl. hullámmélelet, két határ, zöld határ) lábjegyzetben megmagyarázni.

Összességében elmondható, hogy a kötet értékes és érdekes olvasmányt jelent a tudományos művek sorában, ezért egyaránt ajánlom minden laikus és a témában jártas szakember számára, különösen annak fényében, hogy – mint azt a szerzők írják – az egyetemes és a magyar történelem során a migráció folyamatosan jelen volt, jelen van, és ismerve a globalizáció jellemzőit, a jövőben is jelen lesz.

KOVÁLY KATALIN

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: GÁBRIS GYULA professor emeritus

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Aelnökök: KOVÁCS ZOLTÁN tudományos tanácsadó, tszv. egyetemi tanár;

MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

Főtitkár: MARI LÁSZLÓ egyetemi docens

Titkár: ERŐSS ÁGNES geográfus

Ügyvivő: HEILING ZSOLT

Felügyelőbizottság elnöke: TINER TIBOR tudományos igazgatóhelyettes

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BAKOS MÁRIA középiskolai tanár

BUJDOSÓ ZOLTÁN főiskolai tanár

CSAPÓ TAMÁS tszv. főiskolai tanár

DAVID LÓRÁNT osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DOBOS ANNA főiskolai docens

DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár

EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs

FRISNYÁK SÁNDOR ny. egyetemi tanár,
osztályelnök

GERHARDTNÉ RUGLI ILONA szerkesztő

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GYÖRI RÓBERT tszv. egyetemi docens

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

HANUSZ ÁRPÁD egyetemi tanár

HEVESI ATTILA osztályelnök, egyetemi tanár

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató

ILLÉS SÁNDOR egyetemi docens

JANKÓ ANNAMÁRIA térképész, igazgató

JENEY LÁSZLÓ egyetemi adjunktus

KARANCSI ZOLTÁN tszv. egyetemi docens

KARÁTSON DÁVID szakosztályelnök, tszv.
egyetemi tanár

KIS ÉVA tudományos főmunkatárs

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KOCSIS KÁROLY intézetigazgató, akadémikus

KÓKAI SÁNDOR tszv. főiskolai tanár

KOROMPAI ATTILA egyetemi docens

KOZMA GÁBOR tszv. egyetemi docens

KUBA GÁBOR iskolaigazgató

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató

LENNER TIBOR egyetemi docens

LERNER JÁNOS osztályelnök

LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi docens

M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA osztályelnök,
egyetemi docens

MÁJAI CSABA osztályelnök

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
főiskolai docens

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

NAGY BALÁZS egyetemi docens

NYÍRI ZSOLT középiskolai tanár

OROSZI VIKTOR egyetemi adjunktus

PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

PÁL VIKTOR egyetemi adjunktus

RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA egyetemi docens

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SÜTŐ LÁSZLÓ főiskolai docens

SZALAI KATALIN főiskolai docens

SZILASSI PÉTER egyetemi docens

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi
adjunktus

TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

TÓTH ANTAL osztályelnök, főiskolai docens

TRÓCSÁNYI ANDRÁS szakosztályelnök,
egyetemi docens

VIZI ISTVÁN osztályelnök

VIZY ZSOLT középiskolai vezetőtanár

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

Krónika

Hanusz Árpád 70 éves – KÓKAI SÁNDOR	183
Bassa László 70 éves – TINER TIBOR	184
Jubileumi köszöntés	185
Akadémiai tagság elnyerése	185

Irodalom

Szabó Pál: Régió és térszerkezet az elmélettől a területpolitikáig – PROBÁLD FERENC	186
Rítecz György – Sallai János: A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetőségei – KOVÁLY KATALIN	188

TÁMOGATÓINK:

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
A kiadásért felel: Mari László
Tördelés és nyomdai előkészítés: Bonex Press Kft.
Borítóterv: Liszi János
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
Készült 350 példányban
HU ISSN 0015-5411